

MB
.....
91.007 OSZK
.....

MB
91.007

Kamarás István

*Az olvasó munkások
és az irodalom*

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KAMARÁS ISTVÁN

AZ OLVASÓ MUNKÁSOK ÉS AZ IRODALOM

TÁNCSICS KÖNYVKIADÓ, 1981

143 91.007

1981

ISBN 963 321 296 0

A kiadásért felel: dr. Jandek Géza, a Táncsics Szakszervezeti Könyv-
és Folyóiratkiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Seres Mara

Műszaki vezető: Kiss Károly

Műszaki szerkesztő: Harkai Éva

Készült 3200 példányban, 9,5 (A/5) ív terjedelemben

MSZ 5601—59 — Budapest, 1980.

80.0884 Ságvári Nyomda, Budapest XIII., Váci út 73.

Felelős vezető: Gajda László igazgató

Meglehetősen szerény előzmények után a hatvanas években több olvasásszociológiai, irodalomszociológiai és olvasáslélektani kutatás indult. 1968-tól a Könyvtártudományi és Módszertani Központ is kivette részét ebből a feladatból. Elsősorban a „Kik, mennyit, miért, mit, hogyan és milyen eredménnyel olvasnak a magyar munkások közül az irodalomból?” kérdésekre kerestük a választ, hogy a minél pontosabb diagnózissal segíthessük az olvasmányközvetítőket, főképpen a könyvtárosok munkáját. Ebben a könyvben elsősorban ezeknek a kutatásoknak az eredményeit ismertetem. Bár a szociológiai és szociálpszichológiai indítatású művelődéskutatás jellegzetesen kollektív munka, az egyes szám első személyt fogom használni, mivel a kollektív munka eredményeiből levont esetleges helytelen következtetésekért nem tehetem munkatársaimat felelőssé.

Elsősorban azoknak a figyelmébe ajánlom a munkásokról és az olvasásról szóló könyvet, akiknek kötelességem beszámolni kutatómunkánkról: az olvasmányközvetítés hivatásos szakembereinek és társadalmi aktíváinak, valamint annak a több ezer munkásnak, akik családunktól, pihenésükből vagy éppen az olvasásra szánt idejükből szakítottak időt számunkra, és készséggel válaszoltak „Mennyit? Miért? Hogyan?” és „Milyen eredménnyel olvasnak?” kérdéseinkre.

Hogy ne fárasszam túl sok hivatkozással az olvasót, előjáróban közlöm a Könyvtártudományi és Módszertani Központban végzett kutatásokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A magyar ipari munkásság olvasási kultúrája. A kutatást a SZOT kezdeményezte, 1968-ban folyt, elsősorban a „Kik, mennyit, miért és mit olvasnak?” kérdésre kerestük a választ, kérdőíves interjúk módszerrel 2600 fős reprezentatív mintán. (A kutatás jele: KMK—1.)

A könyvtárhasználó munkások irodalmi művekkel kapcsolatos beállítódása. Az 1971-ben végzett kutatás 189 főre (budapesti, győri,

székesfehérvári és miskolci üzemek szakszervezeti könyvtárait használó munkásokra) terjedt ki. A kérdezettek 63 százaléka férfi, a nyolc általánosnál többen végzetek aránya 30 százalék, a szakmunkásoké 68 százalék, átlagéletkoruk 31 év volt. (A kutatás jele: KMK—2.)

Az irodalmi értékek esélye lektürolvasóknál. Az 1972—73-ban végzett szociálpszichológiai kísérletben az irodalmi ízlés formálásának lehetőségét vizsgáltuk olyan könyvtárhasználó olvasóknál, akiknek irodalmi ízlését még elsősorban a lektűr¹ határozza meg. A 137 kísérleti személy 25 közművelődési könyvtár tagjai közül került ki. 54 százalékuk volt munkás. Nagy többségük harminc éven aluli, általános iskolát végzett szakmunkás. (A kutatás jele: KMK—3.)

Kertész Ákos Makra című regénye és munkásolvasói. Az 1973—74-ben végzett vizsgálatban 63 könyvtárhasználó, 27 képzőművészeti szakkört látogató munkással és 23 neves képzőművésszel olvastattuk el a regényt, és készítettünk interjút a regény elolvasása előtt és után. (A kutatás jele: KMK—4.)

A közművelődési könyvtárat használók olvasmányszerkezete és ízlésképlete. Az 1973-ban kezdődő kutatás keretében a magyar közművelődési könyvtári tagságot modellező 1400 könyvtártag (köztük 417 munkás) irodalmi olvasottságát és az olvasott művek elfogadását vizsgáljuk és vetjük össze az olvasók társadalmi-demográfiai jellemzőivel. (A kutatás jele: KMK—5.)

A modern magyar novellák befogadásának nemzetközi összehasonlító vizsgálata a könyvtárat használó bolgár, magyar, lengyel és szovjet munkásolvasók és a munkásszármazású középiskolások körében. Az 1973-ban kezdődő kutatásban Sánta Ferenc Nácik és Örkény István Meddig él egy fa? című novelláinak elfogadását, értelmezését és hatását vizsgáljuk, majd összevetjük értékrendjükkel és irodalmi ízlésükkel. A munkásolvasók valamennyien 8 általánost végeztek, és hosszabb idő óta nagyvárosban élnek. A férfiak lakatosok és esztergályosok, a nők textilipari szakmunkások. A magyar mintában 100—100 fő 40—50 év közötti, 50—50 pedig 20—30 éves. (A kutatás jele: KMK—6.)

Ennek a könyvnek a nagyobbik részét 1975-ben, kisebbik részét 1980-ban írtam. 1975-ben kerülhetett sor annak az 1968-ban — a SZOT megbízásából — elkezdett és 1974-ben befejezett kutatássorozat eredményeinek összegezésére, amelynek keretében a munkások

¹ Bár a „lektűr” szó értelmező szótárunk szerint szórakoztató olvasmányt, a francia eredeti pedig könnyű szépirodalmi művet jelent, mivel a megfelelő magyar kifejezés hiányzik, a „lektűr” szót az alacsony esztétikai értékkel rendelkező művek jelölésére fogom használni.

és az irodalom kapcsolatát vizsgáltam munkatársaim közreműködésével. Ugyanakkor már olyan kutatások folytak, illetve kezdődtek, amelyek középpontjában az irodalmi olvasás állott: az irodalmi olvasmányok összetételének vizsgálata, az irodalmi művek befogadásának kutatása, ám a vizsgáltak között mindegyik kutatásban „fő helyen” szerepeltek a különböző munkásrétegek. Ezért célszerű volt megvárni ezeknek a kutatásoknak a befejezését, és eredményeikkel kiegészíteni a kifejezetten a munkások és az irodalom kapcsolatát vizsgáló kutatássorozatot összegezését, az „ami azóta történt” és (ha szükség volt rá) az „ahogy most látom” jegyében. Az 1975-ös írást az 1980-ban készült kiegészítésektől *** jel választja el.

I. AZ ÖRÖKSÉG

A könyvet nem a munkások számára találták fel, az olvasás történetében a munkásság mégis rendkívül fontos szerepet játszik. Az olvasás mint szabadidő-tevékenység a munkásság sorsához kötődik, mivel a szabad idő problémájának gyökere is a munka és a munkásság történetében keresendő. Mivel az elmúlt évszázadban a társadalmi fejlődést a munkásosztály és a munkásmozgalom „diktálta”, a munkások olvasási kultúrája a művelődés történetének központi helyére került. A munkásművelődés történetének csupán a mai helyzet közvetlen előzményének tekinthető két világháború közötti időszakával foglalkozom, méghozzá nagyon változatosan.

ÉHE KENYÉRNEK, ÉHE A SZÓNAK

Szükséges felvillantani néhány portrét, adatot az olvasó munkás apákról és nagyapákról, hogy segítsenek eloszlatni a még mindig élő „szellemi szegénység” és „aranykor” ködképeket.

A „szellemi szegénység” ködképe nagyon is vaskos realitás volt, az anyagi szegénységgel komázó olvasóban létező szellemi szegénységet abszolutizálja. Bálint György a Visegrádi utca 20—24. című cikkében² a ház munkáslakóit végiglátogatva hiteles képet ad erről a szellemi szegénységről. Majdnem valamennyi lakót otthon találta, mivel csaknem minden lakó munka nélkül volt. Bálint György természetesen nem rökönyödik meg azon, hogy az éppen dolog nélkül levő munkás nem vesz kezébe könyvet, hanem lefekszik aludni.

„A délutáni és esti órákban megtelnek az egyszoba-konyhás lakások. Otthon még mindig a legolcsóbb. A környékbeli kocsmák mind kevesebb jövedelmet húznak a Visegrádi utcai proletártömb lakóitól. Nagy részük-

² Bálint György: Visegrádi utca 20—24. = A toronyőr visszapillant. Bp. 1966. Magvető. 524—528. 1.

nek már alig futja alkoholra, a kizsákmányoltak nagy kábítószerére. Otthon üldögélnek a vaságyakon és szalmazsákokon. Így töltik a hétköznapi estéket, és így töltik a vasárnapokat.”

„Mikor megkérdeztük az ínségmunkás anyát, hogy mivel tölti szabadidejét, vállat vont: Alszom. Ha pedig nem alszik, akkor valami jobb munka után jár. Szórakozásai nincsenek, néha belenéz az újságba. Könyv nem kerül a kezébe, moziba nem jár, színházban sosem volt, rádiót nem hallgat.”

Olt Vilmos a fűrészipari dolgozók legfelsőbb rétegéhez tartozó két vidéken élő munkás életéről számolt be részletesen.³

A 43 éves nő, betanított munkás, Gombár István egyik, 1939. évi — átlagosnak nevezhető — vasárnapja így alakult:

„Reggel fél hatkor kelt, a reggeli az előző esti karmonádli maradékból került ki. Délelőtt a ház körül dolgozott és templomban volt. Ebédre húsvet, paprikáskrumplit és túróslapényt evett. Délután a Frontharcos Szövetség helyi szervezetébe ment, ahol 6 deci bort ivott, 60 filléres költséggel. Vacsorára a déli maradékot ették. Elolvasta még a Kis Újságot, amelyet egy másik munkatársával ketten hozatnak meg a gyárba és felváltva visznek haza.”

A 39 éves Eper András — két állami gondozásra kényszerült gyermek apja — egyik szokásos vasárnapja így festett ugyanabban az évben:

„Reggel hatkor kelt, reggelire hagymát evett, kenyérrel, de csak keveset, mert gyomorbagos volt. Délelőtt otthon heverészett, templomba nem járt. Ebéd: káposzta, füstölt csülök. Délután otthon hegedült, és a szomszédokkal beszélgetett. Újságot sosem vásárolt, a házigazdától kérte el esténként a Délmagyarországot. Nagyon szerette Jókait, de nem jutott hozzá műveihez.”

Az „éhe a szépnek” a csak heti 14 pengőt kereső Gombár Istvánál jóval nyomorultabb helyzetű Eper Andrásnál volt erősebb. A szegénység vákuuma sokszor magába szippantotta az írott szót, vagy csupán az olvasás, a művelődés utáni vágyat még azoknál is, akik nem kapcsolódtak be a munkásmozgalomba, s akik nem mozgalmi fegyverként vették kezükbe a könyvet. A nagy nyomorúság, a nélkülözéstől leromlott fizikai, idegi és lelkiállapot azonban sokszor éppen gátat vetett a művelődésnek, csírájában fojtotta el az olvasás iránti vágyat. „Szerencsére még ma is van egy olyan olvasóréteg, amelyik az olvasással nem felejteti, menekülni, elálmosodni akar, hanem ellenkezőleg, azért olvas, hogy ébren maradjon” — írja Zemplény István.⁴ Napi 9—12 óra munka után nem volt köny-

³ Olt Vilmos: A fűrészipari munkásság. = Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság. Bp. 1940. 105—118. 1.

⁴ Zemplény István: Irodalom és társadalom. Bp. 1943.

nyű ébren maradni, és még nehezebb volt munka nélkül. Erről vall megrázó erővel egy fiatal munkáslány, Tokár Ilona, 1938-ban: „Munka nélkül vagyok már nyolc hónapja. Nem tudok tanulni. Hazavettem egy könyvet a múlt héten is a könyvtárból, de a betűk összefolynak a szemem előtt, nem is veszem észre, hogy mit olvasok. Aztán összeszedem magamat, látom a mondatokat, de nem értem, nem marad meg bennem semmi.”⁵ A jelenség diagnózisát Földes Ferenc írja le: „A kultúréhség hiába csillog a szemekben, ha elfojtja a szegénység.”⁶

Az „aranykor” ködképeinek áldozatai, a munkásmozgalom szervezett tőzsgárdája művelt tagjainak példáját általánosítják, velük hasonlítják össze a létszámban többszörösére növekedett mai munkásság egészét, és a munkásság olvasási kultúrájának hanyatlását állapítják meg. Ők is idézik Földes Ferencet, aki szerint „Van kiadónk, akiknek társadalmi és politikai kérdéseket tárgyaló könyveit háromnegyed részben munkások vásárolják”⁷, csak éppen megfedelkednek arról, hogy az ilyen könyveket vásárlók a munkásságnak csak elég kicsiny százalékát alkották. Veres Pétert is szokták idézni, aki szerint „Egyedül a szocialista ipari munkásság igazi olvasója a magyar és a külföldi irodalomnak... Egyedül ebben az osztályban van Magyarországon kultúrdinamika.”⁸ Természetesen Földes Ferenc és Veres Péter állításai nem nélkülözik a tények fedezetét. A Visegrádi utca 20—24-ben Bálint György is találkozott olvasókkal.⁹

„Az egyik tömeglakásban, melynek hét gyári munkás albérlője van, a könyhaasztalon Maurice Renard francia író Lernier doktor című regényét találtam. A regényben, ott, ahol fellapoztam, egy Elvira nevű hölgy választékosan beszélget egy másik hölgygel. Jó könyv — mondta rá az egyik munkás.”

Bálint György olyan olvasókkal is találkozott, ugyanebben a házban, akiről Földes Ferenc és Veres Péter írt:

„Egy fiatal takarítónő nemrég hozzájutott Darvas József regényéhez, a Fekete kenyérhez. Elragadtatással beszélt a könyvről: Én eddig mindig csak ponyvát olvastam. Nem is tudtam, hogy olyan regények is vannak.

⁵ Idézi Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. Bp. Akadémiai Kiadó. 1964. 47. 1.

⁶ Földes Ferenc: Hogyan jut el az irodalom a szegény néprétegekhez? = Válogatott művei. Bp. 1957. Gondolat.

⁷ Földes Ferenc i. m.

⁸ Idézi Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között. Bp. 1961. Akadémiai Kiadó.

⁹ Bálint György i. m.

melyek rólunk szólnak, a mi életünkről. A könyv egy ideig kézről kézre járt a munkásházban, és feltűnést keltett. A ház lakói alig tudták megérteni, hogy olyan írók is vannak, akiket a munkások és parasztok sor-sa érdekel.”

Hogy kik és mit olvastak a húszas-harmincas évek munkásai közül, erre a kérdésre, sajnos, nem válaszolhatunk egykori, összlakosságra vagy az egész munkásságra vonatkozó statisztikai adatok idézésével. Tény az, hogy az írástudatlanok aránya a munkásság soraiban 1930-ban 15 százalék volt.¹⁰ A polgári iskolába járóknak csak 15 százaléka volt munkás fiatal, holott a lakosságban a munkásság aránya 21 százalék volt, a középiskolába csak minden száznegyedik, a felsőfokú oktatási intézményekbe csak minden négyszázhuszonötödik munkásgyerek juthatott be.¹¹ A Fővárosi Statisztikai Hivatal 1929. évi felmérése szerint a budapesti munkásoknak 47 százaléka olvasott állandóan vagy gyakran újságot.¹² Ugyanebben az évben a budapesti munkások között a könyvtárhazználók aránya 8 százalék volt.¹³ Mindezt, és más, kisebb körre kiterjedő felmérések adatait figyelembe véve, az ipari munkásság között a harmincas években 30—40 százalékra becsülöm azoknak az arányát, akik egy év alatt legalább egy könyvet elolvastak.

ERDŐS RENÉE ÉS DOSZTOJEVSZKIJ

Az olvasás színvonaláról igazán megbízható, nagyobb körre kiterjedő felmérés alapján készült kép nem áll rendelkezésünkre. Elsősorban csak a munkás olvasók egynegyedét kitevő könyvtárhazználó munkások irodalmi ízléséről szerezhetünk bővebb, megbízhatóbb adatokat, a könyvtárak által elkészített néhány felmérésből, valamint közvetve azoknak a könyvtáraknak az állományából, amelyek elsősorban a munkásság olvasási igényeit elégítették ki.

1934-ben a Fővárosi Könyvtár egyik munkatársa, Drescher Pál tizenegy fiókkönyvtárban vizsgálta nyolc napon keresztül a könyvhazználót¹⁴, és megállapíthatta, hogy a könyvtár egész tagságához

¹⁰ Kovács Máté: Az olvasóközönség, könyvkiadás és könyvtárak az ellenforradalom negyedszázadában. = A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1970. Gondolat.

¹¹ Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. Bp. Akadémiai Kiadó.

¹² Szilágyi János i. m.

¹³ Illyefalvi Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp. 1930. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

¹⁴ Drescher Pál: Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége? Bp. 1934.

képest az alacsonyabb iskolai végzettségű munkások az átlagosnál nagyobb arányban olvasták Balzac, France, Dosztojevszkij, Dreiser, Gorkij, Mark Twain, Puskin, G. B. Shaw, Shakespeare és Traven műveit, és az átlagosnál alacsonyabb arányban — Erdős Renée könyvei kivételével — az olyan szerzők műveit, mint Herczegh, Tormay, Rahmaninova, Harsányi Zs.

Fort Sándor a Bakáts téri 9. számú fiókkönyvtárban 1937—38-ban kilenc hónapon keresztül figyelte, hogy mit olvasnak a könyvtár nőolvasói.¹⁵ Felmérése alapján hat társadalmi réteg irodalmi ízlését hasonlíthatjuk össze a legtöbbek által kölcsönzött könyvek alapján. A munkásnők olvasmányairól Fort Sándor a következőt állapította meg: „Munkásosztálybeli olvasóink regényolvasását elsősorban a magyar és külföldi irodalom szerzői közül a realista írók érdeklik elsősorban. Dosztojevszkij emelkedik ki a legtöbbet olvasott írók közül. Tapasztalatunk alapján megemlíthetjük, hogy ez a csoport Zolától elfordulóban van és inkább orosz és északi írókat keres.” A mintába bekerült 71 munkásnő közül a kilenc hónap alatt a legtöbben a következő húsz szerzőtől olvastak. (Összehasonlításhoz közöljük az egyetemi hallgatónőkre és a szellemi foglalkozású nőkre vonatkozó adatokat):

A Bakáts téri könyvtárat látogató

munkásnők százaléka		egyetemi hallgatónők százaléka		szellemi dolgozó nők százaléka	
Jókai	56	Gárdonyi	24	Jókai	22
Herczegh	31	Erős R.	19	Surányi	21
Erdős R.	30	Gulácsi I.	17	Gulácsi I.	20
Mikszáth	24	Kodolányi	14	Mikszáth	19
Csathó K.	21	Nyíró J.	12	Komáromi	18
Dosztojevszkij	21	Komáromi	12	Harsányi Zs.	18
Móricz Zs.	20	Lewis S.	10	Erdős R.	18
Kosztolányi	18	Zweig S.	10	Lewis S.	16
Wells	18	Buck	10	Tamási	15
Zilahy L.	16	Hauptmann	10	Zilahy L.	13
Hamsun	16	Tolsztoj	10	Herczegh F.	13
Dickens	16	Csathó	10	T. Mann	13
Komáromi	16	Heltai J.	10	Galsworthy	13
Gárdonyi	14	Kádár J.	10	Nyíró J.	11
Móra	14	Karácsonyi	10	Márai	11
Balzac	14	Ligeti E.	10	Kosztolányi	10
Ibanez	14	Móra F.	10	Gárdonyi	10
Wassermann	14	Szabó D.	10	Móra	10
Karinthy	11	Szánthó Gy.	10	Tormay C.	10
Nyíró J.	11	Dosztojevszkij	8	Lagerlöf	10

¹⁵ Fort Sándor: Egy népkönyvtár nevelő munkássága nőolvasói körében. Bp. 1937.

A húsz legolvasottabb mű között a munkásnőknél található a legkevesebb lektűr és a legtöbb külföldi irodalom. A legolvasottabb művek alapján a Bakáts téri könyvtárat látogató munkásnők irodalmi ízlése semmivel sem mondható alacsonyabbnak, mint a másik két társadalmi rétegehez tartozó nőolvasóké. Megerősíti ezt a feltevést az egyes olvasmányfajták olvasottsága is. Igaz, Fort Sándor kategóriái nemigen vették figyelembe a művek esztétikai értékét, mégis elárul valamit a különböző társadalmi rétegek irodalmi érdeklődéséről a következő táblázat:

Az olvasott regények tartalom szerinti bontása:	Munkásnők	Egyetemi hallgatónők	Szellemi dolgozó nők
	százaléka		
Kor-, szokás-, erkölcs- és társadalomrajz	60	53	49
Történeti regények	9	14	14
Pszichológiai, analitikus regények	10	9	9
Kaland	6	5	7
Életrajz	3	4	5
Hazafias	2	1	2
Humoros, anekdota	3	5	4
Egyéb	7	9	10
Összesen	100	100	100

Bár a legnagyobb arányban olvasott társadalmi témájú könyveknek nagy százaléka alacsony esztétikai értékű mű, ezek az arányok mégis jól mutatják a könyvtárat használó munkásnők társadalmi problémák iránti érdeklődését. A lélektani témájú művek aránya sem kisebb náluk, mint a képzettebb rétegeknél. A történelmi témájú könyvekkel szembeni idegenkedésüket — a történelmi ismeretek alacsonyabb szintje mellett — a könyvek történelemszemléletével kapcsolatos ellenszenvük magyarázhatja. Mindez persze csupán a könyvtárba járó munkásnőkre — és mivel egy belvárosi könyvtárról van szó — azoknak is a műveltebb, olvasottabb részére vonatkozik.

EMLÉKEZÉS EGY SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRRA

Szocialista társadalmunkban élő munkásságunk ha apáitól és nagyapáitól nagyszámú könyvet nem is örökölt, olvasási kultúrát igen, és ebben nagy szerepe volt a munkásság saját könyvtárainak.

Ezekről nagyon sokat megtudhatunk Szilágyi János könyvéből¹⁶, és még többet tudhatnánk, ha többen vállalkoznának arra, hogy a fennmaradt dokumentumokat feldolgozzák. Igaz, kevés esetben maradt fenn — a leltárkönyvön vagy a nyomtatott katalóguson kívül — a könyvhasználatot jelző olyan kölcsönzési napló, mint például az építők szakszervezeti győri könyvtárában.

Az egykori olvasók közül az 1897-ben született kőműves, Sindulár Pál így emlékezik vissza erre a könyvtárra:

„1919. augusztus 3-án szereltem le a Vörös Hadseregéből. Akkor én a leszerelő zsoldomból rögtön beiratkoztam az építőipari munkások országos szövetségének helyi csoportjába. Most, ahol van a Városi Könyvtár, ott volt akkor. Elsőrendű könyvtára volt, még a hatósági tisztségviselők, akik jöttek ellenőrizni, azok is elmondták, hogy ilyen nivós könyvtára egyetlen szakszervezetnek sincsen. Voltak abban főleg bölcsészeti dolgok, meg magas tudományos dolgok, csillagászatról, mindenről. Sőt rengeteg szépirodalmi. Nagyon szerettem Hugo Victort, Jack Londont, aztán Zolát, és volt abban az időben az az Upton Sinclair. Az az amerikai szocialista író. A könyvei a későbbi, a huszonhatos-huszonhetes esztendőben jelentek meg, a Petróleum, a 100%, az Özönvíz után. Hát ugye, akkor már én vezetőségi tag voltam. Beszélgettünk a néppel, az olvasókkal. Hát persze mind a kék kötésű könyveket, azok voltak a tudományos könyvek, azokat kérték mindjárt. Nem szóltam, de amikor visszahozták, akkor megkérdeztem, hogy mi tetszett belőle nékije, hát aztán kisült, hogy semmit se tudott belőle. Ilyenkor aztán ajánlottam egy másikat, egy előttevalót.”

Az 1907-ben született festő-mázoló, Hegyi Imre így emlékezik erre a könyvtárra:

„Mikor én segéd lettem, akkor az apám azt mondta nekem, hogy hát neked is ott a helyed, és hát szakszervezeti tag lettem 1926. május elsején. Na, rövidesen szakszervezeti könyvtár is volt természetesen. Nagyon jó, értékes könyveink voltak, mi azt úgy hívtuk, hogy kék sorozat. Ez mind szociológia, tudományos szocializmus volt. Megvolt a „Ferde nézetek”, meg Marx és Engelsnek komoly írásai, hát persze én azokat nem értettem meg. Hát ugye ezeket az öreg szaktársak vitték, jártak hozzánk diákok is a győri reálból, például a Grünberg festékkereskedő fia. Mivel látták, hogy mennyire szeretem a könyveket, más gyerek elment vasárnap futballozni, én meg nem, mivel mindig vasárnap volt könyvtáróra, megválasztottak másodkönyvtárosnak. Szóval nagyon értékes könyvtár volt. Hogy hogyan mentették át, nem tudom, de aztán Rákosi ideje alatt elkezdtek azokat a könyveket kiselejtezni. Nagyon széles olvasótábor volt ám, egyszerű emberek, kérem, egyszerű munkás emberek. Rendszeresen jöttek könyvet cserélni, minden héten, minden kéthétben, ki ho-

¹⁶ A győri szakszervezeti könyvtárral kapcsolatos visszaemlékezések magnófelvételei és a magnófelvételtől leírt szövegek a Könyvtártudományi és Módszertani Központban találhatók. A nyilatkozók engedélyével ez esetben valódi vezetékneveket használom.

gyan olvasott. Nagyon sokat tudnék említeni, például a Bukovics János, Cseh István, az is meghalt már. Benke István az nyilas lett. Buri Károly meghalt. Bihari József most halt meg. Bencze Mihály a múlt héten. A Kutas Jánost úgy hívtuk, hogy okos Kutas János. Ez rendőr volt, és a képviselőházban teljesített szolgálatot, és annyira megtanulta a büntető-törvényt, hogy szóról szóra végig fújta. És hogy mivel ilyen okos volt, a rendőrségtől kitették, aztán itt Győrben vállalt munkát. Ez még eszperantóul is megtanult, összejárta fél Európát. A legkomolyabb könyveket vitte el, pedig egyszerű napszámos ember volt. Elkezdett tanulni, és most kitűnő építészvezető. A legnagyobb munkákat vezeti. Most a színházat csinálja. A Sindulár Pál pedig Az ember tragédiáját szó szerint idézi. A Töltési Feri kitűnő ács lett.”

A győri építők szakszervezeti könyvtárából a kölcsönzési napló szerint 1924 és 1947 között körülbelül 300 olvasó kölcsönzött könyveket. (Ezek az adatok természetesen nem tükrözik pontosan a könyvtár használatát, nyilván helyben is olvastak könyveket.) A körülbelül 1000—2000 kötetes könyvtárban mintegy 600-féle művel találkozhattak az olvasók. Ezek nagyobb része ismeretközlő mű volt, méghozzá meglepően magas színvonalú és tág érdeklődésű kört kielégítő állomány. Marx és Engels művein kívül egy sor értékes szociológiai, lélektani, filozófiai, esztétikai, valláskritikai és természetudományos művet találhatott itt az olvasó. Ehhez az állományrészhöz, a „kék könyvekhez” képest szegényesnek tűnik a szépirodalmi állományrészt. Az irodalmi ízlést fejlesztő és a nívósan szórakoztató funkció ebben az olvasmányközvetítő intézményben kétségtelenül a világnézeti és politikai nevelő funkciónak volt alárendelve.

Míg a szépirodalmi művek az állománynak csak 40 százalékát alkották, a kölcsönzött könyveknek háromnegyedét. A kereslethez képest a könyvtárban található szépirodalmi művek aránya alacsony. Elemzésünk alapján a körülbelül 100—110 író 220—250 műve¹⁷ a következőképpen oszlott meg¹⁸.

	Szerzők	Művek
	százaléka	
Huszadik századi lektűr	34	21
Huszadik századi értékes mű	20	23
Klasszikus realista mű	18	33
Romantikus mű	4	8
Ifjúsági mű	3	8
Költemény	11	7
Összesen	100	100

¹⁷ A nehezen olvasható bejegyzések, az eltévesztett vagy elhagyott szerzők neve miatt pontosabban nem állapítható meg a szépirodalmi művek aránya.

¹⁸ Itt már csak az azonosítható műveket vettük figyelembe.

A viszonylag kevés művet tartalmazó szépirodalmi állomány, ha terjedelmében nem is, de értékében feltétlenül kiállja az összehasonlítás próbáját, nemcsak a többi szakszervezeti könyvtárral, hanem a Szabó Ervin szellemét valamelyest átmentő Fővárosi Könyvtár állományával is. Ezt támasztja alá a legtöbb művel szereplő szerzők listája is:

Zola	20 mű
Verne	18 mű
Jókai	12 mű
France	10 mű
L. Tolsztoj	9 mű
Mikszáth	10 mű
Gorkij	6 mű
Csehov	6 mű
Szomaházi I.	5 mű
Hamsun	5 mű
London	4 mű

1943-ban a munkáskönyvtáros munkaközösség mintakatalógus elkészítéséhez fogott hozzá oly módon, hogy minden könyvtáros 100 könyvből álló jegyzéket készített, amelyben 50 szépirodalmi műnek kellett szerepelnie. A legtöbbek által említett írók a következők voltak sorrendben:¹⁹ *Gorkij, Upton Sinclair, Zola, Traven, France, London, L. Tolsztoj, Hugo, Ehrenburg, Jókai M., Kassák, Solohov, Illyés Gy., Dosztojevszkij, Darvas J., Mereskovszkij, Nagy István, Martin Du Gard, Aragon, S. Lewis.* A felsorolt művek közül elsősorban a kortárs magyar irodalom képviselői hiányoztak a győri könyvtárból, de hiányoztak Solohov, Aragon és Ehrenburg művei is.

JÓKAI, UPTON SINCLAIR, ZOLA

Ha a szépirodalmi könyvek olvasottságát összevetjük az állomány összetételével, akkor meg kell állapítani, hogy a győri könyvtárban az olvasói kereslet és a könyvtári kínálat találkozott.

A belső arányokat vizsgálva, ez a harmonikus kép kissé szétzilálódik. A kikölcsönzött klasszikus realista művek 60 százaléka Zola-regény, az ifjúsági művek 80 százaléka Verne-mű, a rómantikus művek 70 százaléka Jókai-regény. Ez azt jelenti, hogy a többi tizenöt klasszikus-realista alkotásra csupán 2—2 százalék esne, de a va-

¹⁹ Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.

	Az állomány	A forgalom
	százaléka	
Klasszikus-realista regény	33	29
Huszedik századi értékes mű	23	23
Lektúr	21	21
Romantikus regény	8	13
Ifjúsági regény	8	11
Költemények ²⁰	7	3

lóságban még ennél is kevesebb, mert Mikszáth művei is kitesznek 12 százalékot. A legolvasottabb tíz író művei alkotják az összes kölcsönzött szépirodalmi mű 57 százalékát. Ezek a szerzők egyébként a következők:

Zola	383
Jókai	228
Verne	203
U. Sinclair	105
Farkas A.	88
Mikszáth	79
Beniczkyne Bajza Lenke	78
Hugo	76
London	63
Gorkij	59

Harmincnál többször kölcsönözték még, tehát legalább évi egykét alkalommal L. Tolsztoj, France, Csehov, May, Hamsun műveit.

A legtöbbször kölcsönzött művek a következők voltak:

Farkas A.: Megnyílt a börtön	78
Zola: Nana	54
U. Sinclair: Petroleum	47
Zola: Patkányfogó	46
Mirtean: Kínok kertje	46
London: A vaspata	46
Beniczkyne B. L.: A vér hatalma	43
Verne: Sándor Mátyás	41
Jókai: Fekete gyémántok	39
Beniczkyne B. L.: Hanna	36
Zola: Az emberi bestia	36
Zola: Párizs	35
Hugo: A nevető ember	33
Zola: Állat az emberben	31

²⁰ A költemények alacsonyabb kölcsönzési aránya törvényszerű kivételnek tekinthető, ma is hasonló a helyzet a közművelődési könyvtárakban.

A viszonylag kevés művel jellemezhető ízlésképpen a könyvtár eléggé értékes, de a művek sokféleségét tekintve eléggé szegényes kínálata mellett a tekintélynek örvendő munkások példája és a viszonylag zárt körben erősebben „fertőző” divat is szerepet játszott.

EMLÉKEZÉS RÉGI OLVASMÁNYOKRA

Az egykori segédkönyvtáros, Hegyi Imre a húszas évek végén Marx gazdaságtana, Az ifjúság nemí élete, A szerelem és a szaporodás, és a Francia forradalom című könyvek társaságában a következő szerzők műveit vitte haza: Ady, Barbusse, Beniczky B. L. (2), Csehov, D'Annunzio (2), Farkas A., France (5), Gorkij, Ham-sun (2), Hugo (3), Jókai (7), Kaczér I., London, Mikszáth (3), Mir-tean, Ohnett (2), Renan (2), L. Tolsztoj (2), U. Sinclair (4), Várnai Zs., Zola (8).

Negyven év elteltével Hegyi Imre legelőször is a Papok tükre című könyvre emlékszik vissza, a szépirodalmi művek közül pedig Upton Sinclair és Zola műveire:

„Hát Sinclair Özönvíz után című könyvére, erre vissza tudok emlékezni. Ez tulajdonképpen, ha jól emlékszem, a 2000. évben játszódik, amikor az emberek már régen ilyen tápszerrel élnek. Ha jól emlékszem, megmaradt egy katona, egy munkás, valami hárman vagy négyen. Az az érdekessége, hogy azok az emberek, akik életükben nem szoktak dolgozni, azok próbáltak most úgy élni, a másinak a rovására most is. Szóval meg volt határozva, hogy mennyit szabad enni. Ekkor mindig loppott az illető azokból a tápszerekből, dolgozni meg nem akart. Szóval nagyon érdekes egy könyv. Lényeg az, hogy megmutatta a társadalmi elhelyezkedésüket. Aztán Zolának is olvastam egypár könyvét. Lourdes, Róma, Párizs. Legjobban emlékszem a Lourdes-ra. A lourdes-i Szűz Mária amikor megjelent a pásztorlánynak, hogy micsoda hasznót húztak ebből a papok. Most ugyanezt tudnám mondani. Most voltam Spanyolországban és egy kegyhelyen is voltam. Ezt a marhaságot!”

Sindulár Pál túlnyomórészt ismeretközlő műveket olvasott: Jászai Oszkárnak Művészet és erkölcs, Csizmadia Sándornak a Demokrácia és fegyelem, Engelsnek a Család, állam és magántulajdon eredete, Tóti Bélának a Szerelem és a szaporodás című könyveit, továbbá Marx életéről, az alkotmányról, a pápák bűnéről, a gazdaságtörténetről, a francia forradalomról, a bolsevizmusról.

A szépirodalmi művek közül elsősorban Ady, Upton Sinclair, Bródy, Zola, Hugo, Sándor, Barbusse, Petőfi műveit olvasta, és Madách művét, amelyből — mint Hegyi Imre is említette — idézni is tud. Amikor egykori olvasmányaival szembesítettük, így emlékezett vissza rájuk:

„A Petróleum arról szólt, hogy van két testvér. Sok ilyen társadalmi regény van. Az egyik kérem szépen szerelmes egy gyárosnak a lányába, és el akarja nyerni a kezét, de a lány nem őt szereti, hanem az öccsét, aki anarchista. És ugye, semmit se tehetnek, a lány mindenről értesíti őket, hogy semmihez se nyúljanak, mert minden elektrifikálva van, szóval villamos árammal van védve. Így aztán nem lett semmi se. Nekem mindegy kérem, Ady, Petőfi vagy Madách, mert nekem ezek az íróim. Már eggyel több van, mert Lukács György azt írta a könyvébe, az írástudók felelősségébe, hogy Magyarországon három író van, Petőfi, Ady és József Attila. Meg hát a Madách, szerintem. A többi csak magyarázó.”

Az 1900-ban született Göcze Miklós, aki már 17 éves korában vezetőségi tagja volt a könyvtárnak, Farkas Antal, Jókai, Beniczky B. L., Hugo, Mirtean, Mikszáth, London, Várnai Zs. és Verne művei közül csak Mikszáth és Verne könyveire emlékszik vissza. Ma az emberekkel elsősorban a Papok tükré-t és Marx műveit olvastatná el.

VETERÁN MUNKÁSOLVASÓK 1974-BEN

Az emlékezetből kihullott művek természetesen nem tekinthetők hatástalan, haszontalan, az ízlést nem alakító műveknek, mégis jellemző, hogy milyen típusú művek dacoltak legjobban a feledéssel. Tény az, hogy a felkeresett „veterán olvasók” közül annak idején egyikük sem tekintette olvasói szerepét főszerepnek, valamennyien alárendelték a munkásmozgalomban, a politikai életben vállalt szerepüknek. A felszabadulás után, amikor a legtöbben fontos megbízatásokat kaptak, az irodalomhoz fűződő kapcsolatuk meglazult vagy átmenetileg meg is szakadt, és csak nyugdíjas korukban fonódott valamelyest szorosabbra. Ebben az időszakban az irodalom már elvesztette számukra azt a felvilágosító, ismeretközlő, mozgósító funkciót, amelyet — a „kék könyveket” támogatva, szolgálva — annak idején betöltött. Érdemes idézni néhány olyan részletet is az interjúkból, amelyek mostani olvasási szokásaikat jellemzik:²¹

„Most már csak időtöltésből olvasok. Meg hát a történelmet. Igen, azt, a történelemolvasást, azt szeretem csinálni. A második világháborúnak a történetét is nagyon szeretem olvasni. Pista fiam hozza nekem a könyveket, ő részletre is vesz. A Bandi nem olvas, ő inkább a feleségének segít. A Pista esztergályos, a Bandi ilyen meós-féle. Regényt csak ilyen Rejtőt olvastam mostanában. Inkább elmegyek a Lausel szuszterhez és elbeszélgetek. Ha újra kezdeném, rengeteget tanulnék, minden tanfolyamot végigjárnék. Négy évig tanítottam az építőipari technikumban az

²¹ Mivel élő emberekről van szó, és most már nem a történelem tanúiként idézem őket, elhagynom nevüket.

elsőéveseket. Mondjuk, a habarcs, a homok miből lesz, mi a téгла mérete. Már két éve, hogy nem vagyok ottan, az igazgató most is hívott.”

„Az utóbbi időben könyvekkel nem foglalkozom. Mióta kiszakadtam a mozgalmából, meg betegségemnél fogva. Azelőtt, ha egy cikket, egy újságot a kezembe vettem, olyan nem volt, hogy én azt letegyem, amíg az utolsó betűig ki nem olvastam. Megnyugvás szempontjából jó volt az, amit a szomszéd rendőr adott, egy rendőrkutyáról, meg az afrikai körutazásról szóló irodalmak, aztán a Ludas Matyi, a Nők Lapja, az Ország Világ és a Magyar Nemzet. Azt is meg szoktam venni, ha a rádió bemondja, hogy milyen cikket írt valamelyik író. Olvastam az utóbbi időben a Honthy Hanna életregényét. Nagyon realisan leírt története van, teljes egészében le van rögzítve minden, az életfolyamata, a pályafutása. A Három testőr Afrikában is inkább tudományos szempontból tetszett, de hát amióta a tévében hozzák ezeket, ott röviden be van mutatva. Legjobban még mindig Petőfit szeretem. Engem a lelki felrázott-ságomban az vitt el. A prózát is szeretem, de az terjedelemben van kitergetve, a vers értelmét rövidebben megtalálom.”

„Most, kérem szépen, elmegyek sétálni, gyűjtősfát csinálók, esetleg egy kanna vizet segíték vinni. Most már nem vagyok könyvtári tag. Nézz, nekem is van könyvem, meg megmondom őszintén, nem érdemes tanulni, mert nem fogadják el. A könyveimet el fogom tüzelni, nincs arra szükség. A világ forgatagában, az osztályharc nagy vonalakban megy, máma már egyetlen ember nem jelent semmit. Persze evvel a könyvégetéssel úgy van, hogy lehet, a másik oldalon, tudja fene, mennyi kárt csinálók vele. Aztán megvan az a könyv máshol is, a könyvtárban, meg újra is nyomják. Olvasni persze olvasok. Ha fáradt vagyok, előveszem A nő és a szocializmus-t, de legtöbbször Petőfi költeményeit. Nekem tetszik annak minden betűje, szegylleném azt mondani, hogy valamelyik verse legjobban tetszik. Olvastam Móricz Árvácská-ját is. Hát kérem, ez egy tökéletes írásmű. Utána van aztán Petőfi Sándornak Az apostol című műve. Amikor szemináriumba jártam, 1922–23-ban, a tízparancsolat első parancsolata az volt, hogy naponta legalább két órát olvassak. Iparkodok még ma is betartani.”

Végighallgatva azokat az interjúkat, amelyekből ezeket a részleteket kiszakítottam, világossá válik, hogy az olvasáshoz fűződő kapcsolat túléli az életmódváltozásokkal járó megrázkódtatásokat, még akkor is megmarad, ha jelentős mértékben megváltozik annak az élettevékenységnek a jellege, amellyel egykor az olvasás eljegyezte magát. Természetesen az életvitel változása jelentősebb mértékben is megváltoztathatja az irodalom olvasásának funkcióját. Ki is hülhet, el is szegényedhet, és ennek nem az az oka egyedül, hogy már nem közvetlenül munkásmozgalmi feladat az irodalmi művek olvasása, hanem éppen az, hogy annak idején sok munkásnál kizárólag az volt. Annak idején, habár többnyire jó művekkel és eléggé szoros kapcsolat alakult ki az olvasó szervezett munkások és az irodalom között, mégis csak egy, vagy csak egy-két szálú kapcsolat jött létre. Azt sem szabad elfelejteni, hogy olyan olvasókról van szó, akik nem tanultak meg az iskolában irodalmi művet olvasni és ér-

telmezni. Ez nagy előny, de hátrány is volt. Az irodalmi műveknél is előtérbe kerül az ismeretterjesztő, felvilágosító és agitatív funkció. Ez jó néhány öncélúnak tűnő könyvtől szakíthatta el a lehetséges munkás olvasókat, vagy nagyon fontos részletek, sok esetben pedig éppen a jelentés-egész maradt távol az olvasóktól mint valamilyen mozgalmi feladathoz nem kapcsolható anyag.

II. KIK ÉS MENNYIT OLVASNAK?

Amikor olvasókról beszélünk, általában a könyvet olvasókra gondolunk. A Nemzetközi Könyvév jelszava is a Könyvet mindenki kezébe volt. Ha a könyvet olvasók körére szűkítjük az olvasók táborát, akkor is kérdés, hogy közülük kiket tekinthetünk igazi olvasónak: azokat is, akik csak „véletlenszerűen”, évi egy-két alkalommal találkozni a könyvvvel, vagy csak azokat, akik rendszeresen kapcsolatban állnak, együtt élnek velük? Ha a sokat olvasók körére szűkítjük az igazi olvasók körét, még akkor is kérdéses, hogy indítekaik és befogadói viselkedésük alapján valamennyiüket igazi olvasónak tekinthetjük-e. Mivel mind az olvasás rendszerességének, mint az „igazi” olvasónak a kritériumait rendkívül nehéz megállapítani, és az egyedi esetekre alkalmazni, célszerű valamilyen eléggé jól megragadható és „mérhető” mennyiségi kritériumot venni alapul, például az egy évben legalább egy könyv elolvasását.²² Ezzel a mércével mérve a magyar ipari munkásságnak kétharmada tekinthető olvasónak. Ez az arány kétszerese a harmincas évekének, de kevesebb az ötvenes években sokak által vélt aránynál, amikor félhivatalosan olvasó nemzetnek deklaráltuk magunkat. Mielőtt ez az arány megmértené a múlt és a jelen mérlegén, célszerű a mércénk alapján olvasónak nem nyilvánítható egyharmaddal foglalkozni.

KIK NEM OLVASNAK?

A KMK—1 kutatás alapján a segédmunkásoknak 40, a betanított munkásoknak 25, a szakmunkásoknak pedig 20 százaléka nem olvasott a kérdezés évében (1968-ban) egyetlen könyvet sem. A nyolc általánosnál kevesebbet végzeteknek 50, a nyolc általánost végzeteknek 20, az érettségizetteknek 10 százaléka nem olvasott könyvet

²² Ezt az is indokolja, hogy jó néhány országban alkalmazzák ezt az eljárást.

a kérdezés évében. Megállapítható, hogy a könyvolvasásnál és feltehetően az irodalommal való kapcsolat esetében is a nyolc általános elvégzése határkövet jelent. Megállapítható az is, hogy a középiskola elvégzése sem jelenti azt, hogy valaki „örök szövetséget” kötött az irodalommal, különösen a fizikai dolgozóknál, akik közül az iskolapadból sokan kulturális szempontból ingerszegény környezetbe kerülnek. Nyilván sokan vannak a középiskolát végzett munkások között olyanok is, akik ifjú- vagy felnőttkorukban, munkájuk mellett végeztek el a középiskolát, de elsősorban nem azzal a céllal, hogy a kultúrával, a művészettel szorosabb kapcsolatot alakítsanak ki, hanem az anyagi előnyökkel járó jobb pozíció megszerzéséért. A kérdezés évében a könyvet nem olvasók többsége nem „született nem olvasó”, hanem „lemorzsolódott” az olvasótáborból, hiszen 82 százalékuk vaamikor (gyermekkorában, fiatal korában vagy a legutóbbi időig) olvasott könyvet.

A könyvet nem olvasók fele az időhiányra hivatkozott, méghozzá elsősorban azok, akik nemrégén hagyták abba — feltehetően csak átmenetileg — az olvasást. Csak 19 százalékuk jelentette ki, hogy nem érdeklik a könyvek, 9 százalékuk rossz szemére hivatkozott, 8 százalék rossz olvasási készségre, 5 százalék pedig arra, hogy idegesíti az olvasás. Bebizonyosodott, hogy az időhiányra való hivatkozás az esetek nagy részében az igények hiányát takarja el, de az is bizonyított tény, hogy az időtényezővel a valóságos okok között is számolni kell.

A 20—24 évesek között vannak a legkevesebben, akik mellőzik a könyvet, mindössze 13 százalék, de a családos 20—24 évesek között már 19 százalék a nem olvasók aránya. A 25—30 éves családos és nem családos munkások között már jóval kisebb a különbség ebben a tekintetben, 18 és 21 százalék, ami azt jelenti, hogy a családalapítást kísérő életmódváltás idéz elő nagyobb változást az olvasással való viszonyban, nem maga a családi állapot.

A könyvet nem olvasók háromnegyede is többé-kevésbé rendszeresen olvas újságot, kétharmaduk pedig képeslapokat. Becslésem alapján²³ a könyvet nem olvasók fele többé-kevésbé rendszeresen elolvassa a Nők Lapjában megjelenő prózai irodalmi műveket. Ez az arány százezres nagyságrendű tömeget jelent. A könyvet nem olvasó munkások közül jóval többen olvasnak a Nők Lapjából novel-

²³ 1973-ban Budapesten, Szombathelyen, a budapesti agglomerációhoz tartozó Kistarcsán és a Vas megyei Vépen összesen 150 olyan családot (elsősorban fizikai dolgozókat) kerestünk fel, ahol olvassák a Nők Lapját. A kérdezettek 25 százaléka nem, 25 százaléka csak ritkán olvasott könyvet.

lát, mint a könyvet olvasók könyvekből vagy irodalmi folyóiratokból.²⁴

Természetesen az ilyen irodalomolvasás szintje nagyon sok esetben nem azonos a könyvek olvasásának szintjével, és ebben csak kisebb szerepet játszik az, hogy a képeslapok és napilapok irodalmi anyaga időnként eléggé alacsony színvonalú. A Nők Lapja irodalmi műveiből olvasók közül még a könyvet olvasók nagyobb része sem emlékszik a szerzőkre, és sokszor a címekre sem. Ezek az irodalmi művek sok esetben nem válnak egyedi olvasmánnyá, hiszen olvasók általában végigolvassák a lapot. A Nők Lapját olvassák tehát és nem Fekete István, Kolozsvári Grandpierre vagy Galgóczi novelláit. Mindennek ellenére mégis irodalom-olvasásról beszélhetünk, és a műveket nem művekként olvasókat is valamiképpen irodalmat olvasóknak kell tekinteni.

A legtöbb esetben rendkívül alacsony esztétikai szintet képviselő képregények, „olvasottságuk” alapján, úgy tűnik, inkább ártanak, mint használnak. A könyvet olvasó munkásoknak (a KMK—1 kutatás alapján) ugyanis 50, a könyvet nem olvasóknak viszont csak 35 százaléka „olvassa” ezeket.

* * *

1968-ban 2800 kiválasztott interjúalany közül mindössze 28-an nem vállalkoztak arra, hogy munkatársainkkal elbeszélgessenek. 1975-ben — amikor a Csepel Vas- és Fémművek dolgozóinak könyvvél való ellátását és olvasási szokásait vizsgáltuk és jóval ügyesebb interjúkészítőkkel dolgoztunk — ez az arány majdnem elérte a tíz százalékot. Aki tudja, hogy az olvasásra és a tanulásra fordított idő az elmúlt tíz év alatt nem egy réteg körében csökkent, az olvasás társadalmi tekintélyének hanyatlásával, a téma érdektelenebbé válásával magyarázhatná a „nem válaszolt” rovat tekintélyének növekedését, de a „nem válaszolt” rovat növekedését nem ez magyarázza. 1968-ban — anyagi okokból — a kérdés csak a munkahelyeken történhetett. Nem a laza munkaerőkről van szó. (Nem azért jöttek le az állványról a mintába véletlenül bekerülő munkás társai, hanem egyszerűen azért, hogy az ő véleményüket is hallgassuk meg.) 1975-ben az otthonokban készítettük az interjúkat. Ez a magyarázat. Jó néhány „otthon” egyszerűen nem volt alkalmas — nemcsak a vendégfogadásra — még az állva folytatott beszélgetésre sem.

²⁴ A Rakéta című regényűjság megjelenésével és a sikerkönyveivel vetélkedő példányszámával feltehetően ismét változott a helyzet, de erről még felmérési eredmények nem állnak rendelkezésre.

Jó néhány, lakásnak nemigen nevezhető lakhelyen sokkal több hiányzott az olvasáshoz, mint a megfelelő teljesítményű villanyégő (amely a Békés megyei otthonok jelentős részéből hiányzott néhány évvel ezelőtt). Interjúkészítőink olyan helyszínekről és jelenetekről számoltak be, amilyenekről eddig csak Engels műveiben olvashattam. Az olvasástérkép nyolc év alatt alig változott. A fehér foltok (a nem olvasók) árnyalatait ismerhettük meg.

Gyakran elhangzik — letről és föltről, munkásoktól és vezetők-től, de még néha a közművelődés munkatársaitól is —, hogy „nem azzal kell vacakolni, hogy az emberek szeretik-e Jókait vagy sem, hanem hogy van-e rendes lakásuk”, és az is, hogy „ha valaki Berkesit vagy Rejtőt olvas, az is jobb, mintha kocsmába járna”. Sok munkásnak van ma már rendes lakása, de ritkán kérdezik meg tőlük munkatársaik, vezetőik, a művelődésüket segítők — hogy hogyan élnek benne, és ennek alárendelve azt, hogy szeretik-e Jókait, hogy mennyit, mit, miért és hogyan olvasnak.

A „jobb, mintha iszik” típusú érvelő úgy tesz, mintha nap nap után komoly mérlegelés után döntenének százezrek az ivás vagy az olvasás között, mintha a kocsmázók előzőleg már olvasók lettek volna, mintha minden olvasó munkás potenciális kocsmatöltelék lenne, de ettől valamilyen szerencse folytán vagy éppen az olvasás kegyelméből menekült volna meg. Az így érvelő közművelődési szakember kétszeresen hibázik, hiszen neki még azt is tudnia kellene, hogy a kocsmát elkerülő munkás „könyvkimérés” törzsvendége is lehet.

HÁNYAN OLVASNAK?

A Központi Statisztikai Hivatal 1962-ben végzett vizsgálata²⁵ szerint az ipari munkások 40 százaléka olvasott könyvet a kérdés. és a három hónap elteltével megismételt kérdés alkalmával. A KTTK 1964-es vizsgálatában²⁶ a munkások 66 százaléka minősítette magát olvasónak. A KSH Népelességtudományi Csoport 1966-ban végzett felmérése szerint²⁷ egy év alatt a munkások 57 százaléka olvasott legalább egy könyvet. A KMK—1 kutatás ugyanezt a léptéket használva 1968-ban 70 százalékban állapította meg az olvasó munkások arányát. Az 1962-es KSH-vizsgálat és a másik három eredményei közötti eltérést Mándi Péter többek között azzal magyarázza, hogy a gyengébb intenzitású olvasás megfigyeléséhez az 1962-es KSH-

²⁵ Mit olvasunk? Bp. 1965. KSH.

²⁶ Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. Bp. 1965 KTTK.

²⁷ Pártos Judit: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Bp. 1967. KSH.

vizsgálat módszere nem volt megfelelő.²⁸ A másik három vizsgálat munkásolvasókra vonatkozó arányai közötti kisebb eltérések — az olvasás kritériuma és a mintavétel torzításai²⁹ mellett — a vizsgálatok közötti eltelt idővel is magyarázhatók. 1964 és 1968 között 4—5 százalékkal csökkent a nyolc általánosnál kevesebbet végzett munkások aránya, a szakszervezeti könyvtárakban 1964 és 1967 között 10 százalékkal nőtt az olvasók aránya.

Mindeddig a könyvolvasók 65—70 százalékos arányáról esett szó, és nem az irodalmi műveket olvasók arányáról. A KMK—1 vizsgálat szerint a legfrissebb olvasmányok 87 százaléka volt irodalmi mű, a „Milyen fajta könyveket olvas legszívesebben?” kérdésre az olvasó munkásoknak csak 5 százaléka nem említett szépirodalmi műveket. Nem követünk el nagy hibát, ha — az egyszerűség kedvéért — a könyvolvasók és az irodalomolvasók körét egynek tekintjük.

Figyelembe véve, hogy a különböző országokban erősen különbözik mind a szabad idő mértéke, mind a szabad idő kihasználhatóságának sokfélesége, mind pedig az olvasmánykínálat, nem is beszélve a vizsgálatok bizonyos mértékig különböző léptékéről, eléggé problematikus a nemzetközi összevetés, mégis jeleznek valamit ezek az adatok is. „A weimari köztársaság idején közel 200 népkönyvbolt biztosította a munkások számára a könyvekhez való könnyebb hozzáfutást. Ezt a hatalmas művelődési mozgalmat a nemzetiszocialista rendszer szétzúzta, és a második világháború után már csak néhány kezdeményezés maradt fenn, melyeknek képviselői mindenkele előtt könyvtárosok voltak.” — Így vezeti be L. Muth „Osztályjellegű tömegközlelési eszköz marad-e a könyv?” című cikkét³⁰, amely tulajdonképpen a KMK—1 vizsgálat eredményeit összefoglaló kutatási jelentés ismertetése.

Az NSZK-ban a szakmunkások harmada, a szakképzettség nélküli munkások fele nem tekinthető könyvolvasónak, állapítja meg Muth, majd megjegyzi:

„Ilyen rétegeződést a televíziónál nem találhatunk, ez az új kommunikációs eszköz már kezdettől fogva átugorja a régi osztálytagozódást, és ezáltal valódi tömegkommunikációs eszközzé vált. A munkásolvasó problémája azonban elsősorban politikai kérdés jelenleg és lesz a jövőben is. Egy olyan társadalom, amelyben az olvasási képesség aránytalanul oszlik meg, struktúrájában az életesélyek egyenlőtlenségét tükrözi. A könyvért vívott harc egy belső program reformjához tartozik, amelyre Bonn kötelezte magát. Szavánál kell fogunk az új kormányt.”

²⁸ Mándi Péter: A könyv és közönsége. Bp. 1968. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

²⁹ Mintánkban 10 százalékkal kisebb volt a nyolc általánosnál kevesebbet, és 6 százalékkal nagyobb a középiskolát végzettek aránya, mint a valóságban.

³⁰ Muth, L.: Bleibt das Buch ein Klassenmedium? = Börsenblatt für Deutschen Buchhandel. 1970. Aug. 4. 62. sz.

Az ausztriai helyzetről egy ugyancsak a magyar kutatást (KMK—1) ismertető cikkből szerezhetünk friss információt.³¹ Egy 1969. évi felmérés szerint az osztrák szakmunkásoknak 22, a szakképzettség nélküli munkásoknak pedig 47 százaléka nem olvasott egy év alatt egyetlen könyvet sem. Míg az NSZK-ban, Ausztriában és Nagy-Britanniában³² nem sokkal volt kisebb a könyvet (és valószínűen az irodalmi műveket) olvasók aránya, az Egyesült Államokban jóval kevesebb. Egy hatvanas évek közepén végzett vizsgálat szerint — melynek léptéke az 1962-es KSH-vizsgálatéhoz hasonló — az amerikai „kék köpenyeseeknek” csak 20 százaléka olvasott könyvet a kérdezéstől számított utolsó három hónapban.³³ A hasonló magyar arány 40 százalék volt. (Ehhez hozzá kell tenni, hogy az amerikai olvasmánykínálat szerkezete — ami a könyv és sajtó olvasmányok arányát illeti — jelentős mértékben eltér az európaiétól.) A hatvanas évek elején végzett vizsgálat szerint a francia munkások 33 százaléka minősíthető a KMK—1 vizsgálatban használt kritériumok alapján olvasónak.³⁴ Hasonló vagy magasabb a munkásolvasók aránya, mint Magyarországon a skandináv államokban és Hollandiában. A szocialista országok közül a Szovjetunió mögött az élmezőnyben foglalunk helyet ebben a vonatkozásban.

MILYEN RENDSZERESEN OLVASNAK?

A KTTK vizsgálata kétféle módon próbálta mérni az egyik mérhetlent, az olvasás rendszerességét:

- a) az olvasók saját minősítése,
- b) az utolsó olvasási időpont

alapján. 1964-ben az olvasó munkások 33 százaléka minősítette saját magát rendszeresen olvasónak, az értelmiségieknek 67 százaléka. Az utolsó olvasási időpont így alakult:³⁵

Természetesen a kérdezéskor éppen olvasók egy részéről elképzelhető, hogy éppen „véletlenül” olvastak, vagyis, hogy nem rendszeres olvasók, de ennek a valószínűsége eléggé alacsony. A KMK—1 vizsgálat a kérdezéskor és a kérdezés előtti napon olvasók arányát 61, a negyedéven belül olvasók arányát 24, és a negyedévnél régeb-

³¹ Spira, L.: *Der Arbeiter und das Buch* = *Wienes Tagebuch*. 1970. 9. sz.

³² Zweig, F.: *The Worker in an Affluent Society*. London—Melbourne—Toronto. 1962. Heinemann.

³³ Gordon, M.—Anderson, Ch.: *The Blue-collar Worker at Leisure*. = *Blue collar World*. New Jersey. 1964. Prentice Hall.

³⁴ Buch und Leser in Frankreich. Gütersloach. 1963. Bertelsman.

³⁵ Mátyás Péter: *Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon*. Bp. 1965. KTTK.

	Munkások	Értelmiségiek
	százaléka	
A kérdezéskor	40	72
Egy-két napja	4	4
Egy hete	11	5
Két hete	6	9
Egy hónapja	12	3
Két-három hónapja	9	1
Régebben	17	6
Összesen	100	100

ben olvasók arányát 15 százalékban állapította meg. Azt, hogy esetleg elég sokan egy félbehagyott, de már napok vagy hetek óta nem olvasott könyvet éppen olvasottnak tekinthették, nem érdemes vitatni. Akik azt állították, hogy éppen olvasnak, azok nagyon sokféleképpen bizonyították: valóban olvasók.

A kérdés továbbra is az, hogy olvasónak tekinthető-e, aki évente mindössze egy-két alkalommal próbálja ki olvasási készségét. Valóban elég lenne-e egy-két Rejtő- vagy Jókai-regény ahhoz, hogy valakit olvasóvá avassunk? Vajon kik hasonlítanak jobban egymásra: a könyvet nem olvasók és az évi egy-két könyvet olvasók, vagy az évi egy-két könyvet olvasók és az évi 5—10 könyvet olvasók? Mivel a magyar ipari munkások 93 százaléka többé-kevésbé rendszeresen olvas napilapot, az újságolvasói viselkedés is perdöntő lehet a kérdésben. Természetesen nem az a tény, hogy olvas-e valaki újságot vagy sem, hanem az, hogy mit olvas belőle és azt milyen rendszeresen. A KMK—1 vizsgálatban a napilapokban található különböző típusú olvasmányok (például bűnügyi hírek, külföldi hírek, sport, helyi hírek, kulturális hírek stb.) olvasási intenzitását 0—1—2—3—4 ponttal jelöltük attól függően, hogy valaki sohasem, nagyon ritkán, ritkán, gyakrabban, mindig, vagy majdnem mindig olvassa őket. (A számítás alapján 3,2 ponttal a bűnügyi hírek került az élre, 1,2 ponttal pedig a kulturális viták az utolsó helyre.) Hogy megállapíthassuk: az évi egy-két könyvet (99 százalékban regényt) olvasók a valódi olvasókhoz vagy a könyvet nem olvasókhoz állnak-e közelebb, néhány napisajtóban előforduló olvasmányfajta átlagértékét kiszámítottuk a különböző rendszerességgel olvasóknál.

Megállapítható, hogy a határ a nem olvasók és az évi egy-két könyvet olvasók között húzódik meg. Feltételezhetjük, hogy a különbség oka nem egyszerűen az évi egy-két könyv elolvasása, hanem egy olyan életút, egy olyan életvitel, melynek — ha még nem is szervesen, de — részévé vált már az olvasás. Elsősorban életmód-

	10-nél több könyvet olvasók	5–10 könyvet olvasók	1–2 könyvet olvasó	könyvet nem olvasók
Politikai	2,5	2,4	2,3	1,8
Külföldi hírek	2,7	2,5	2,4	2,0
Gazdasági hírek	1,8	1,7	1,6	1,4
Tudományos cikkek	2,3	2,2	1,9	1,3
Elbeszélések	2,5	2,5	1,9	1,5
Könyvismertetések	2,0	1,5	1,2	0,8
Képregény	2,3	2,3	2,1	1,6
Kulturális hírek	2,1	1,8	1,6	1,2

juk „csodája,” hogy évi egy-két könyv ilyen hatást vált ki, hogy az olvasás iskolájának alsóbb osztályában, az újságolvasásnál már inkább könyvolvasóként viselkednek.

* * *

1978-ban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (a KTTK utódja) 1000 fős, a felnőtt lakosságot képviselő reprezentatív mintán vizsgálta az olvasási szokásokat Gereben Ferenc vezetésével. „A könyv és az irodalom közönsége Magyarországon az 1960-as, 70-es években” című tanulmányában³⁶ a kutatás vezetője megállapítja, hogy az 1964 és 1978 közötti 14 év alatt 34-ről 42 százalékra növekedett a könyvet nem olvasó munkások aránya. (Az összehasonlítás alapja az 1964-es KTTK-vizsgálat.) Ez az arány az értelmiségiekénél 5 és 10 százalék, a középszintű szakembereknél 12 és 13 százalék, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál 60 és 72 százalék. Tekintve, hogy a 14 év alatt a felnőtt lakosság körében 40 százalékkal csökkent az olvasásra fordított idő, Gereben Ferenc megállapíthatta, hogy kevesebbet, de nem kevesebben olvasunk, mint másfél évtizeddel ezelőtt. Ez a megállapítás, sajnos, a fizikai dolgozókra nem érvényes, hiszen ebben a rétegben nem csupán időt, hanem olvasókat is követelt a tévézés, ugyanis elsősorban ez a tevékenység hódította el időt az olvasástól.

A rendszeresen olvasók (vagyis az egy hónap alatt legalább egy könyvet elolvasók) aránya a felnőtt lakosság körében 23-ról 17 százalékra csökkent a 14 év alatt. Az értelmiségnél 65-ről 61, a közép-

³⁶ Gereben Ferenc: Olvasás Magyarországon az 1960-as, 70-es években. = Kultúra és közösség, 1980. 2. sz.

szintű szakembereknél 46-ról 31, a munkásoknál 22-ről 9, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál 9-ről 3 százalékra csökkent a rendszeresen olvasók aránya. A könyvolvasás visszaesése tehát — mint Gereben Ferenc megállapítja — „elsősorban olyan társadalmi közegekben jelentkezett, ahol korábban sem jegyezték magas értékszinten, ahol eredetileg sem vált még az életvitel szerves részévé”.

KIK OLVASNAK?

A könyvolvasást befolyásoló nagyon sokféle tényező közül hatot kiemelve ezek fontossági sorrendjét a Pearson-féle kontingenciaegytűthetóval szemléltetve a következő képet kapjuk (KMK—1):

nem	0,11
lakóhely	0,13
szakképzettség	0,19
életkor	0,24
családi állapot	0,28
iskolai végzettség	0,32

Az elsődleges szerepet betöltő iskolai végzettség mellett a többi sem elhanyagolható. Különös figyelmet érdemel a családi állapot. A családalapítással járó életformaváltozás, amely sok esetben egybeesik a munkába állással, olyan megrázkódtatást jelent, amely nagyon sok esetben alapvetően — méghozzá sajnos negatív irányban — megváltoztatja az olvasáshoz fűződő kapcsolatot.

Joggal gondolhatná valaki, hogy a befolyásoló tényezők közül néhány egybe is eshet. Például, hogy az életkort és a családi állapotot külön vettük számításba, azt az a tény indokolta, hogy az azonos korú csoportokban erősen különbözött a családosok és a nem családosok közötti olvasói arány.

Hasonló a helyzet a szakképzettség esetében is. Nemcsak az összes munkás, hanem az azonos végzettségű munkások között is különböző az olvasók és a rendszeres olvasók aránya, a segédmunkások, a betanított munkások és a szakmunkások aránya. Az életkort sem lehet azzal elintézni, hogy a különböző korosztályok egyben különböző iskolázottságú korosztályok, mert az azonos végzettségűek között is különbözik az olvasók aránya a különböző korúaknál.

Ezek a tendenciák az irodalmi olvasottság esetében is érvényesek. A könyvtártagok körében végzett (KMK—5) vizsgálatban úgy próbáltunk viszonylag megbízható becslést tenni az irodalmi olvasottságra, hogy egy 215 regényt tartalmazó listán aláhúztuk a kérde-

zettekkel az olvasott műveket. A segéd- és betanított munkások átlagosan 65, a szakmunkások átlagosan 75 művet olvastak (a technikusok 80, a mérnökök 86, a pedagógusok 91 művet)³⁷. Az olvasottság mértékét öt osztályzattal jelöltük. (Ötöst kaptak azok, akik a listán szereplő műveknek több mint 60 százalékát olvasták, egyest, akik kevesebb mint 30 százalékát.) Ily módon a munkások átlaga 2,25 volt. Ez az átlag azonban a munkások különböző rétegeinél többé-kevésbé eltért:

Férfiak	2,31
Nők	2,15
Legfeljebb 8 osztályt végzettek	2,17
8 osztálynál többet végeztek	2,52
30 évesnél idősebbek	2,34
30 évnél fiatalabbak	2,19
Városban élők	2,44
Falun élők	2,14

Míg az olvasók arányánál nem volt lényeges különbség sem a két nem, sem a falun és a városban lakók között, az olvasottságnál ezek a tényezők is nagyobb szerepet játszanak. Továbbra is felmerülhet az az ellenvetés, hogy a város—falú vagy az idősebb—fiatalabb különbség nem vezethető-e vissza az iskolai végzettségénél tapasztalható különbségre. Akik így vélik, azok számára váratlan eredményt hoz.

	Legfeljebb általános iskolát végzettek	Magasabb végzettségűek
nők	2,08	2,39
férfiak	2,10	2,86
falusiak	2,05	2,01
városiak	2,24	2,96

Az alacsonyabb végzettségű könyvtárhasználó munkások körében a nem és a lakóhely mint irodalmi olvasottságot befolyásoló tényező nem játszik különösebb szerepet, a középiskolát végzett munkásoknál azonban ezek a tényezők is komoly súlyúak, az iskolai végzettség mellett. A középiskolát végzett munkásnők másféle hátrányok

³⁷ Mivel a listán szép számmal szerepeltek alacsony esztétikai értékkel rendelkező művek is, az iskolázottabb rétegek — akik ezekből viszonylag kevesebbet olvastak — hátrányos helyzetbe kerültek.

miatt kevesebb irodalmi művel találkoztak, mint a férfiak, a falusiak jóval kevesebbel, mint a városiak. Mindkét esetben fontos szerepet játszhat a szabad idő (és a „mögötte levő” életmód), amelyből mind a nőknek, mind a falusiaknak jóval kevesebb van. A városban élő 8 általánost végzetek olvasottabbak, mint a falun élő érettségizettek, annak ellenére, hogy ők is könyvtártagok. A nők és a férfiak olvasottsága közötti különbség mind az alacsonyabb, mind a magasabb végzettségű csoportnál a városban élőkénél nagyobb. Az a tény, hogy az idősebb könyvtárhasználó munkások valamivel olvasottabbak, mint a fiatalabbak, annak ellenére, hogy az iskolai végzettségük általában alacsonyabb, mint a fiataloké, az időtényezővel is magyarázható. Ez a tendencia azonban csak a városban élő 8 általánost végzeteknél érvényesül egyértelműen. A falun élő idősebb és fiatalabb munkások olvasottsága között nincsen számottevő különbség (ez is a fiatalok javára: 2,16 és 2,06).

HOGYAN KEZDŐDÖTT?

Az olvasóvá válásnak nincsen pillanata, csak története. Ennek perze lehetnek nagy pillanatai, eseményei, fordulópontjai. Az olvasás története a legtöbb esetben nem az első könyv kézbevétele-nél kezdődik, hanem az olvasói környezet jelenlétével, ahol az olvasási szokások megfigyelhetők és utánozhatók. A ma negyven-ötven éves munkások nagy részénél gyermekkorukban hiányzott az otthoni könyves környezet, sokuk életébe „kívülről” került be az olvasás. A mai húsz-harminc évesek élettörténetébe többé-kevésbé „szabályosan”, még gyermekkorban kapcsolódott be az olvasás. Olyan, fiatal olvasók saját maguk által elmondott élettörténetéből villannak fel most az olvasással kapcsolatos részletek, akik rendszeresen olvasnak, vásárolnak és kölcsönöznek a könyvtárból könyveket. Valamennyien fizikai dolgozók gyermekei vagy munkásdinasztiák leszármazottai, vagy éppen a paraszti életformát váltják fel a munkáséletformával.³⁸

„Bakos István a nevem, 1953-ban születtem Kalocsán. Apámról és családjáról semmit se tudok, de ha tudnék, azt sem szívesen mondanám el, mert sohasem gondoskodott a családjáról, részegeskedett, nőzött, ezért anyám már régen elvált tőle. ... Az édesanyám 18—19 éves koráig nagyapámmal művelte a földet, most igazságügyi alkalmazott, itt dolgozik a börtönben. Jártam óvodába, de nem szerettem valami nagyon, mert mindig volt valami foglalkozás, alig hagytak játszani. Az iskolát sem a ta-

³⁸ A vallomások a KMK—3 vizsgálathoz készített magnós interjúk részletei.

mulás miatt szerettem, hanem mert ott volt a sok gyerek, lehetett focizni, játszani, indiánozni. 4,5-tel végeztem, és régész szerettem volna lenni. Olvastam Homéroszról, sokat vitakoztunk róla. Szerettem volna gimnáziumba menni. Láttam azonban, hogy itthon kevés a pénz, és anyám második férje azt tanácsolta, hogy legyek kőműves. Több helyen dolgoztam, elsősorban mint kubikos. Egyik tanárom tanácsára beiratkoztam az esti gimnáziumba. Nem valami jó, mert lexikális tudást követelnek, az pedig senkit sem érdekel, hogy megtanulunk-e gondolkodni... Éppen ezért akarok egyetemre menni, mert úgy látom, hogy amíg csak egyszerű melós vagyok, addig a véleményem nem érdekes. Majd ha diplomával megtámasztom, talán jobban felfigyelnek rám. Lesz mit mondanom a világról, amit a mai felnőttek az önzésük alapján csináltak meg. Úgy látom, a szeretet teljesen kimaradt... Az olvasást gyermekkoromban kezdtém. Édesanyám mindig vett könyveket, ő is szokott olvasni, bár nem túl sokat. A legelső könyv, ami nagyon tetszett, az Öreg néne özikéje volt. Attól kezdve állandóan olvastam. Megvettem a Dörmögő Dömötör füzeteket is. Hatodik osztályos koromra elolvastam Cooper összes könyvét, sok May Károlyt, Vernét. A könyvtárnak másodikos korom óta tagja vagyok. Ipari tanuló koromban is állandóan olvastam, meg a vonaton is könyv volt a kezemben. Mostanában inkább olyan könyvek érdekelnek, amelyek olyan problémákkal foglalkoznak, amiket nem értek."

„Dabasi Józsefné vagyok. Külön élek a férjemtől, a másodiktól. 1939-ben születtem. Két gyermekem van, a nagyobbik 15 éves, a kisebbik 9. Jelenleg a Láng Gépgyárban dolgozom, daruvezető vagyok, és nagyon érdekesnek tartom a foglalkozásom. Már a fiam is itt dolgozik, egyelőre kifutó. Itt lakunk a Szakasits úton, édesanyámmal együtt. Apám vasöntő. Rendszerint végigdolgozzuk a hónapot, ami azt jelenti, hogy nincs hétköznapi, nincs ünnep, nincs semmi. Második férjem fűtésszerelő volt. Ritka volt, amikor józan volt. Sajnálom nagyon, mert mint szakember nagyon értékes ember. Próbáltam rá hatni a könyveken, a filmekken keresztül, de nem értem semmit el. Csak azt vívtam ki, hogy amikor részeg volt, mindig azt vágta a fejemhez, hogy igen, mert te Shakespeare-imádó vagy. Nem vagyok én az, de én abban is megtalálom a szépet. A könyvtárba úgy kerültem, hogy nyilvánvalónak tartottam, ekkora üzemban van könyvtár. Elmentem és beiratkoztam. Első jelentős élményem a Gróf Monte Christo volt. Apámnak volt egy olyan nézete, hogy ez hülyeség; ezért a paplan alatt zseblámpával olvastam el. Otthon nemigen volt könyv. Anyám hozott néha, de azt hiszem, csak kölcsön, nem könyvtárból. Nem is ez befolyásolt engem, hanem volt egy olyan munkahelyem, ahol olyan emberek voltak, akik szerettek olvasni, sokat jártak színházba."

„Dani Ferencnek hívnak, 1952-ben születtem. Apai nagyapám fazekas, apám bognár volt. Apámnak nem volt elég munkája, így 25 évvel ezelőtt kitanulta a gépkocsivezetést, és azóta az a foglalkozása. Édesanyám tanult szakácsnő. Császártöltésen jártam iskolába, hetedikről Kalocsán, mert oda költöztünk. A nyolcadik után lakatosipari tanuló lettem. Nem tudom, miért választottam pont ezt a munkát, de valami nagy választék nem volt. A szakmáért nem rajongok, mert eléggé piszkos munka, különböző mezőgazdasági gépeket javítunk. Beiratkoztam közben a gimnázium esti tagozatára, most végzem a második évet... Édesanyám nagyon szeret olvasni. Az utóbbi időben már rá is ér. Apám kevesebbet, elsősorban az újságokat. Járatjuk a Petőfi Népet, a Nők Lapját és a Magyar Ifjúságot. Gyermekkoromban sok mesekönyvet kaptam, ahogy megtanultam olvasni, azonnal elkezdtem a meséket. Általános iskolás koromban

legjobban a Láthatatlan ember tetszett. Amikor beteg voltam, kezembe került egy Maupassant-könyv, és annyira megtetszett, hogy azóta talán az összes könyvét elolvastam. Nyolcadikos korom óta az itteni könyvtárnak is tagja vagyok, állandóan hordom a könyveket. Találtam itthon egy régi könyvet, amit még a Tolnai Kiadó adott ki, az első világháború után. Ebben részletesen le van írva az első világháború, ezt az utóbbi hat évben állandóan olvasom. Elég sokat olvasok a második világháborúról is...”

„Enyedi Mihály vagyok, 1941-ben születtem Erdélyben, 1959-ben kerültem Pestre, ott dolgoztam egy vállalatnál, aztán utána jöttem ide Dunaújvárosba a Vasműbe. Géplakatos vagyok, de sokszor belevágtam, hogy tovább tanuljak, ambícióim mindig megvoltak, de vagy lakás nem volt, vagy a három műszak miatt nem ment... Apámat nem ismerem, szerelemgyerek voltam, ez sok problémát okozott abban a faluban. Kasztrendszer volt. Otthon is két tűz között voltam, mert nagyapám kommunista volt, a nagymama meg katolikus. Feleségem apja lakatos, anyja bérelszámoló, a feleségem pénztárosnő... Egy garzonlakásban lakunk a feleségemmel meg a kislányunkkal... Családunkban nem volt sok könyv, de az akkori időben az is soknak számított. Vallásos és politikai munkával kapcsolatos könyvek voltak elsősorban. Csak ezeket olvashattam, meg ami az iskolai könyvtárban volt. Még az iskola előtt megtanultam olvasni, mert azt mindig nagyon szerettem. Minden könyvben van valami hasznos. Hetedikes koromban mentem először könyvtárba, a könyvtárátmozgalom keretén belül. Aki erre beiratkozta, még valami vizsgafélét is tettek, adtak hozzá igazolványt és jelvényt. Mindenki maga jelentkezett, nem volt erőltetett... Ebben a könyvtárban, itt Dunaújvárosban, eléggé jól ismerem a könyvvállományt. Keresgélek. Sok mindent olvasok. Szeretem a reális könyveket, de elvontakat is olvasok, mindenestre a tipikus nem tud úgy érdekelni, mint az egyedi. Gyerekkoromtól énekkaros voltam, az üzemben a tánckarban voltam, itt is énekelek a központi együttesben.”

„Forgó Gyuláné vagyok, Szegeden születtem 1949-ben. Apámnak a foglalkozását nem ismerem, négyéves koromban halt meg, anyám se mesélt róla. Egyik rokonunk nevelt, akit tatának hívtam. Műtös volt a városi kórházban... Az iskolát nem szerettem, mert a tanítónő meg is verte a gyerekeket. Még el is csavarogtam, de a nevelőszülem nagyon elnézőek voltak. A nyolcadikban elhatároztam, hogy továbbtanulok. Anyukám azonban azt mondta, hogy erre nincs pénzünk, és azt tanácsolta, hogy menjek el a textilgyárba. Egy év alatt kitanultam a fonószakmát. Itt már jobban ment a tanulás, még az iskolát is szerettem, főleg az irodalmat... A nevelőszüleimnél nagyon sok könyv volt. A mama nem szeretett olvasni, de a tata nagyon sokat olvasott, főleg a szépirodalmat szeretete, még a munkahelyére is elvitte a könyveket. Az első könyvre nem emlékszem, de ami már nagyon tetszett, az a Bórharisnya volt. Be voltam iratkozva az iskolai könyvtárba, onnan is sok könyvet hoztam. A kötelező olvasmányokat is mind elolvastam. Érdekeltek a különböző életrajzok, nagyon tetszettek a kalandos könyvek. Be vagyok iratkozva a Somogyi Könyvtárba, onnan hozom a könyveket, de vásárolni is szoktunk, és a munkatársaimmal is kölcsönzünk egymásnak...”

„Forgó Gyula³⁹ a nevem. 1949-ben születtem. Apámat nem ismertem, semmit se tudok róla. Anyám gazdagabb családoknál volt takarítónő,

³⁹ Forgó Gyuláné férje.

majd a szegedi konzervgyárba került. Itt először egy nagyon rossz pincelakásban laktunk, egyetlen helyiségből állott az egész, csuromvizesek voltak a falak. Csak másfél évet jártam itt iskolába, nagyon sokszor megverték, és rendes ruhám sem volt. Felfigyeltek rám, és állami gondozásba vettek. Anyám nem akarta, nagyon tiltakozott ellene. A szegedi nevelőotthon jó intézet volt, de itt csak alsósok lehettek, ezért elkerültem Bakóczára. Itt annyira rossz volt, amilyenről csak könyvekben olvashat az ember. A koszt is kevés volt, a nevelők állandóan üttették a gyerekeket, különösen az osztályfőnök volt kegyetlen. Az volt a szerencsém, hogy a pécsi gyerekotthonból kerestek néhány rendes úttörőt, akik a kisgyerekek felügyeletében segíteni tudnak. Pécsen megint jól éreztem magam. Aztán elkövettem egy nagy hibát. A tanárok azt mondták, ne menjek haza, legyek ott autószerelő és menjek kollégiumba. Közben az anyám kikért. Sajnos, bekövetkezett, amit megjósoltak, egy év után kimaradtam az iparitanuló-iskolából. Ebben anyám is hibás volt, mert ő is azt mondta, ne tanuljak, inkább menjek el pénzt keresni... Most a házgárban dolgozom, egy automata hegesztőgépet kezelek, két műszakban dolgozom... Édesanyám nagyon sokat olvasott, most is benne van a könyvtárban, minden héten kiolvas két-három könyvet. Amikor még dolgozott, megvette az Olcsó könyvtár összes kötetét, el is olvasta mindet. Minden nevelőotthonban volt rendes könyvtár, és jártam én is, mert a fiúk mindig mondták a jó könyveket. Életem legjobb könyve a Pillangó volt, ami arról szólt, hogy egy fiatal srác hányszor szökik meg a börtönből, míg végre sikerül neki. Közben bejárja az egész világot. De a legjobb az egészben, hogy ártatlan volt, és úgy csukták be. Legutoljára olvastam Henderson Esőkirály⁴⁰ című könyvét. Ez is nagyon jó volt, ezt is legszívesebben előlről kezdeném. Nagyon jó volt aztán a Kipárnázott kaloda, az Égi lovasok, meg az ilyen és hasonló könyvek."

„Garai Évának hívnak, 1952-ben születtem Zuglóban, négyéves koromig egy pincelakásban laktunk. Édesanyám volt ott a házmester, apám villanyszerelő volt, de akkoriban kórházba került tbc-vel. Háromnegyed évig gimnáziumba is jártam, de mivel tizenkilenc darab egysémet volt oroszból, szüleim kivettek. Szőrmekikészítő szakmát szereztem, de a Pannóniát ott kellett hagynom, mert bronchitist kaptam a sok szálló pihétől. A Hajógyárba kerültem adminisztrátornak, de nagyon rossz volt a légkör az irodán, mindenki mindenkit kibeszélt, fúrt, így aztán inkább átjöttem ide a gravirozóba.

A szüleim azt szerették volna, hogy balett-táncosnó legyek. Négyéves koromban hagytam abba, amikor első fellépésemem nem akartam cica lenni. Szégyen, gyalázat, most még táncolni se tudok, pedig az általános iskolában még néptáncoltam. Nem akarok színésznő lenni, szex-bomba sem akarok lenni. Csak nyugodt életet szeretnék, egy lakást és családot. Nem szeretnék a család rabja se lenni, csak jó feleség, de rab nem. Csak egy gyereket szeretnék, mert annak mindent meg tudnék adni... Nyolcéves koromban kezdtem el komolyabban olvasni. Apu nagyon szeretett olvasni, aztán felváltva veszekedtünk mindig, melyikünk alszik el előbb. Különbösen apu továbbtanult, most itt dolgozik a gyárban a fejlesztésen. Jókai volt a kedvencem, minden könyvét elolvastam. Aztán kikapcsolódásnak a pöttös könyvek, meg az útleírások... Úgy vásárolok könyvet, hogy bele-belenézek, és ha megkap, megveszem. Persze így már póru is jártam. Még rengeteg könyv van, amit el szeretnék olvasni, de

⁴⁰ Saul Bellow: Henderson, az esőkirály című könyvéről van szó.

sajnos nem lesz rá elég időm. Régebben megszámloltam, hogy egy évben több mint kétszáz könyvet olvastam.”

„Ilkei András vagyok, harminc éve, születésem óta Angyalföldön élek. Még kicsi voltam, amikor a szüleim elváltak. Apám asztalos volt, nem sokat törődött velünk, volt, amikor egy hétig bezárt bennünket, és a szomszédok adtak nekünk enni. Ötéves koromban kerültem az anyámhoz nővéremmel és az öcsémmel. Anyám takarítónő volt. Sajnos rossz mostohát kaptunk. Ő is segédmunkás, de elég ügyes. Értelmi képessége megvolna, de erősen iszik. Hétéves koromtól olvasok. Első könyvem A kis Muk története volt. Könyvtárból jutottam könyvekhez. 1951-ben megláttam, hogy megnyílik a könyvtár. Megkérdeztem az akkori vezetőt, hogy mi ez a sok könyv itt. Ő mondta, hogy ez egy könyvtár, és hogy be lehet iratkozni. Azóta folyamatosan könyvtártag vagyok. Könyvet venni nem tudtam sokáig, mert az iskolában is csak egyetlen százlapos füzetem volt, abba írtam mindent, a tanító néni alig tudta megtalálni a leckét, hiába, nem volt anyámnak pénze füzetre. Később a vasgyűjtésből vettem a füzetet, és a fényképezőgépet is így kaptam. A könyvtárban Marika néni rám merete bízni az új könyveket is. Nagy általánosságban a történelmi könyveket szeretem, de Tolsztojt is olvastam. Most vettem meg a Magyar Értelmező Szótárt, megvan a Magyar Irodalmi Lexikon és a kétkötetes Életrajzi Lexikon is... Versek is írogatok, de amíg élek, ezek nem lesznek kiadva, mert nagyjából magánjellegűek... Egy időben a Vám utcai könyvtárba jártam. Oda meghívtak írókat, költőket. Egyszer az egyik író azt kezdte mondani, hogy Petőfi lehet, hogy a maga korában nagy volt, de ma már nincs jelentősége. Akkor én jelentkeztem, és azt mondtam neki, uram, maga már régen a temetőben porlik, amikor Petőfi még mindig élni fog, az Ön versei viszont már ma is gyengék. Az illető elvörösödött, meg elsápadt. Petőfit meg Arany Jánost nem engedem bántani, mert mindkettő nagy volt. A családban senki más nem olvas, a mostohámnak négy elemije van, anyám menhelyen nőtt fel, csak két osztályt járt, öcsém sem végezte el a nyolc általánost.”

VÉLEMÉNYEK A SOK KÖNYVŰ EMBERRŐL

A „Mi a véleménye arról az emberről, akinek sok könyve van?” kérdésre közel háromezer munkás — olvasók és nem olvasók — válaszolt. A KMK—1 kutatásban 67 százaléuk igenlően, 15 százaléuk tagadóan, mindössze 3 százalék nem tudott vagy nem akart mit kezdeni ezzel a kérdéssel. A maradék 15 százalék vagy „attól függ, milyen könyvek azok”, vagy pedig — feltételezve, hogy jó könyvekről van szó — „attól függ, hogy elolvassa-e őket” típusú választ adott. A pozitív válaszok az olvasással kapcsolatos általános rokon-szenvező közvéleményt fejezik ki, a jóval kevesebb, de azért száz-ezreket jelentő 15 százaléka viszont igazi olvasókról árulkodik. Hogy valóban nem akadékoskodókról vagy sznobokról van szó, arra két bizonyíték is elég. A mérlegelő választ adók aránya a nyolc osztály-nál kevesebbet végzeteknél 8, a nyolc osztályt végzeteknél 15, a középiskolát végzeteknél pedig 33 százalék. A kedvelt irodalmi olvasmányaik esztétikai értéke alapján megállapított ízlésszint (1—5-

ös skálát használva) a negatív választ adó olvasóknál 2,4, a pozitív választ adóknál 2,6, a mérlegelő választ adó olvasóknál 2,9 volt.

A könyvvel — vagyis az esetek túlnyomó többségében irodalmi művekkel — kapcsolatos beállítódás és az irodalmi művekkel kapcsolatos viselkedés között tehát, ha nem is feltétlen érvényű, de el egyértelműen kirajzolódó kapcsolat van. Hogy sok-e vagy kevés mérlegelő választ adó 15 százalék, erre a kérdésre ugyancsak mérlegelő „attól függ” típusú válasz kívánczik. Mindenesetre az NSZK-ban végzett vizsgálatban⁴¹ 19 százalék volt a válasz elől kitérők, 58 százalék a pozitív választ adók, 24 százalék a negatív választ adók, és csak 6 százalék a mérlegelő választ adók aránya.

A „Milyen fajta könyveket olvas legszívesebben?” kérdésre válaszoló, könyvet olvasó munkásoknak csak 6 százaléka nem említett válaszában szépirodalmi műveket, a válaszolók 54 százaléka pedig kizárólag szépirodalmi műveket említett. Az értékesebb szépirodalmi művekkel együtt a válaszolók 14 százaléka említ ismeretközlő műveket is, az elsősorban szórakozás célját szolgáló szépirodalmi művekkel együtt viszont csak feleannyien említene ismeretközlő műveket. Az ismeretközlő olvasmányok tehát az értékes irodalmi művek társaságában fordulnak elő leginkább. A szépirodalmi és ismeretközlő műveket együttesen kedvelők irodalmi ízlésének szintje az átlagos 2,5-tel szemben 2,9 volt.

A munkások körében még nagyon alacsony mind a szakkönyvek, mind az általános műveltséget terjesztő ismeretközlő könyvek olvasottsága, s ennek oka a nem értékes szépirodalmi művek olvasásában keresendő.

A sok könyvvel rendelkező emberről „attól függ” típusú, kritikus szemléletet és a könyvvel való bensőséges viszonyt tükröző válaszokat adó és a kedvelt olvasmányfajtaik között értékes szépirodalmi műveket és ismeretterjesztő műveket egyaránt említők háromnegyedrészen ugyanazok. Szinte kivétel nélkül rendszeres könyvolvasók, többségükben könyvtárhasználók. Ők képezik a munkásolvasók élvonalát. Őket követi a többé-kevésbé rendszeresen olvasókból álló széles derékhad, amely természetesen több szintre bontható, de abban közösek, hogy az olvasás az értékrendjükben biztos helyet kapott. Természetesen esetenként más-más értékekhez kapcsolódik. Végül az évente csak néhány könyvet, illetve a napi és képeslapokat olvasók mezőnye következik, az igazi olvasótábor első számú tartaléka.

* * *

⁴¹ Fröhner, R.: Das Buch in der Gegenwart. Güterslock. 1961. Bertelsmann Verlag.

A „munkásolvasó” kifejezés előfordulása az utóbbi tíz évben ugyaszerűen növekedett. Nőtt-e a munkások olvasási kedve, nőtt-e az olvasás társadalmi tekintélye körükben? „Az életmódváltás olyan energiákat is leköt, amelyek közvetlenül a felszabadulást követő években már a kulturálódást szolgálták” — írja Huszár Tibor. A fontos terepszemlére építő művelődésszociológiai vizsgálatok tényekkel bizonyítják az energiák átcsoportosítását. A megnövekedett szabad idő munkaidővé való visszaalakítása és némelyeknél a nemzeti címer feladatát teljesítő gépkocsi jelenségei ismertek. „Könyves” példát is hozhatok. Az olvasásra fordított időnek szükségszerűen csökkennie kellett. Igaz, Benyovszky „könyvben” negyedannyi idő alatt „kiolvasható”, mint a tévében, de a Benyovszky-sorozat annak idején több időt követelt a felnőtt lakosságtól, mint tizenöt másfajta művelődési tevékenység összesen, élén az olvasással.

Élén az olvasással? Nem cinizmus ez? A kutatók kérdéseire kapott válaszok alapján nem. A kedvelt, vágyott, értékelt, ajánlott, tervezett szabadidő-tevékenységek között a televíziózás és az olvasás állnak holtversenyben az első helyen, elsősorban a munkásoknál. Náluk is emelkedett a könyvvásárlás üteme. Kevesebb időráfordítás, több könyv? Hogy is van ez? Megnövekedett az elolvasatlan könyvek száma, nőtt a látszatkelte és kérkedő könyvek száma is. Nem tartom negatív jelenségnek, hiszen felhalmozódik a lakásokban a kulturális tőke, s a következő nemzedéknél már nagyobb lesz az olvasás esélye. Még akkor is, ha ezt kétszeresére-háromszorosára növelhetné a könyveket rendeltetésszerűen használó családi gyakorlat. Nem szabad megfélekedezni arról sem, hogy milyen környezetbe kerül a könyv, miféle díszek, falvédők, szokások, előítéletek és tervek közé. Az olvasmányokban rejlő összefüggést feltáró, önvizsgálatra készítő, megtisztító és elindító lehetőségeket a televízió által csupán „átszerkesztett”, de lényegét tekintve még hagyományosan működő otthon hatásosan közömbösíti. Több üzem mintha rálicitálna az otthonra. Kizárólagos haszonelvűsége és versenyszelleme nemigen kedvez az alkotó művelődésnek, az értelmező olvasásnak. A művezetők művelődési aktivitása nem haladja meg a szakmunkásokét. Ennél jóval nagyobb baj, hogy munkás-ideáljuk — és ebben az üzemvezetők többsége is osztozik — a „pedálember”.

A pedálemberre mindig számítani lehet. Ő nem rohan műszak végeztével a könyvtárba, próbára, gyűlésre, munka közben nem jut eszébe előző napi olvasmánya, következő kulturális programjai. A pedálember teljesen „kifutja magát” az üzemben, otthon már tévét nézni is alig van ereje. Ebben a szemléletben az aggaszt, hogy nem

a lógós a pedálember ellentéte, hanem a „nyüzsgő”, a „töprengő”, nevezzük nevén, a művelődő munkás. Ha a hivatalos cigaretta-szünetben a nem dohányzó munkás könyvet, folyóiratot vesz a kezébe, megszólják. A művezető, a pedálember és a lógós egyaránt. Ha a rossz szervezés miatt késik az anyag, és a feldühödött esztergályos idegei megnyugtatóására könyvet vesz elő, fegyelmet is kaphat.

A szocialista brigádok például rendre szerződést kötnek a könyvtárral. Miről szólnak ezek az okmányok? A brigád vállalja, hogy beiratkozik a könyvtárba. A könyvtár pedig vállalja, hogy könyvet ad, hogy segíti a brigádot ebben, abban, amabban. Nagy csinnadratta közepette elvállalja a köteletségét. (Igaz, nem mindig jószántából.) Az eredmény? Megugrik a könyvtár taglétszáma. Ez — sajnos — létérdeke a könyvtárnak, mivel könyvtáros munkáját még sok helyen elsősorban a létszámterv (igen, ilyen még létezik!) teljesítése alapján értékelik, szép szóval, oklevéllel, forinttal. És a brigádban? Valaki olvasófelelős lesz, aki viszi a könyveket a brigádtagoknak. Milyen könyveket? Elsősorban „munkásolvasóknak” való „munkásirodalmat”, többnyire kockázatmentes, biztonságos, „jó” könyveket. Néha „kísérleti olvasmányokkal” is próbálkoznak a könyvtárosok. (Ez esetben az idézőjel nem gúnyos. Több száz könyvtárra terjedő, kutatók által irányított reményteljes kísérletekről van szó.) Ilyenkor a brigádtagok leváltják vagy legorombítják az olvasófelelőst, aki „trágár”, „pesszimista”, „befejezetlen”, „érthetetlen” könyveket hozott. (A Makra, a Rozsdatemető, a Húsz óra, A vészkijáratbejárat bizonyult — nem keveseknél — leküzdhetetlen akadálnak.) A húszas-harmincas években a szervezett munkások tízparancsolatában az első ez volt: „Olvass naponta legalább két órát!” Ne pereljük vissza ezt a jelszót. Akkor is irreális volt. Azt a „belülről irányított” mentalitást népszerűsíthetnék, amellyel ezt több ezren megpróbálták magukévá tenni. Úgy érzem, hogy a szerződések és az olvasófelelősök anakronisztikusabbak, mint az a tízparancsolat. Magam is találkoztam olyan idős munkásokkal, akik 1970-ben is betartották ezt a parancsot. Igaz, még mindig elsősorban mozgalmi feladatként értelmezve. Alapos történeti és lélektani elemzés tárgya lehetne az, hogy a mozgalmi feladatként való olvasás milyen többletet és milyen hátrányokat jelent, és az is, hogy ez a funkció — változván a munkásság helyzete, változván a mozgalom — milyen formában él és élhet tovább, és az is, hogy milyen egyéb funkciók nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy az olvasást — elfogadva Miklós Pál javaslatát — értelmezésként határozzassuk meg.

A SZOT és a könyvtárügy kutatóműhelye 1971-ben rendhagyó

stílusú módszertani kiadványt adott közre Az olvasó munkásért címmel, és ilyen alcímekkel: Olvasás és termelés, Az egyén kulturális forradalma, Brigádtagok és magánemberek, Egyéni vállalatok, Olvasó egyén — olvasó csoport, Tevékeny és ürkitöltő olvasás, Az olvasmányélmény utóélete, A könyvtár mint fórum, Előadás dialógusban, Önműködő művelődési csoportok. Az inkább kérdéseket felvető, mint recepteket adó „kalauz” akkori fogadtatása jól jelezte közművelődésünk ködképét. A „munkásolvasót” megvédők csak egy fiktív tulajdonnévre figyeltek fel: Átlag Lajosra. Azt hitték, a szerző a magyar munkást csúfolja így, pedig a szerző éppen azon fáradozott, hogy feledjük el ezt a fantomot. A vita elmúlt, Átlag Lajos visszakerült a példatárba. A módszertani kalauz címét egy mozgalom vállalta át. Könyvtárak százai vesznek részt az Olvasó munkásért pályázaton. Rokonszenves ötletek és eredmények könyvelhetők el, mégis sokszor úgy látszik, mintha a cél nem az olvasó munkás, hanem a „munkásolvasó” lenne, akit ellátnak ajánló bibliográfiákkal, meghívnak rendezvényekre, elindítanak vetélkedőkön, majd „irány az igazi művészet!” jelszóval szépen ráállítják őket a lektűr futószalagjára. Nemcsak a meghívókon, a vállalatokon és a beszámolókon kerül Átlag Lajos helyére a „munkásolvasó”, hanem, sajnos, a szándékokban, hitekben és a gondolatokban is.

III. MIÉRT OLVASNAK?

A könyvesboltba vagy a könyvtárba belépő, a könyvespolcon vagy az üveges vitrinben olvasnivalót kereső, a vasárnapi reggeli mellett vagy a „fekete vonaton” újságot szétnyitó olvasó viselkedését nemcsak olvasói szerepének értelmezése és átélése határozza meg, hanem egyéb szerepei is, akár tud ezekről, akár nem. Az olvasó még a könyvtárba is magával viszi feleségét, gyermekeit, anyósát, főnökét és munkatársait, selejtjét és sikerét, vagyis az egyéb szerepeit, amelyek olvasói szerepének megformálásakor is jelen vannak. Még akkor is, ha kifejezetten azzal a szándékkal ül le olvasni, hogy a főszerepeivel járó gondolatokat vagy kellemetlenségeket feledje, hogy az olvasás idejére kizárja őket életéből, mert olvasói szerepét átszövik azoknak a szerepeknek az elemei is, amelyek „ellen” kívánna olvasni. Így aztán a „Miért olvas?” kérdés megválaszolása nem csupán azért nehéz, mert minden egyes olvasmánynak megvan a maga sajátos „azért, mert”-je, hanem elsősorban azért, mert az olvasók szerepkészletei és szerepértelmezései meglehetősen különbözőek, végül természetesen azért sem könnyű a válaszadás, mert erről az olvasó nehezen beszél. Nemcsak azért, mert általában nem szívesen mondja el legbensőbb titkait, hanem azért is, mert maga sem ismeri eléggé jól saját titkait, meg azért is, mert roppant nehéz ezeket szavakba foglalni, különösen olyan embereknek, akik nemigen beszélnek ilyesmiről.

Az olvasói viselkedést — amelynek kimenetelét az olvasmányok közvetítésére vállalkozó szakemberek minél pontosabban szeretnék előre látni — nem egyszerűen valamiféle olvasói stratégia, de nem is egyszerűen az olvasó társadalmi helyzete határozza meg. Még annak a rétegnek életmódját sem tekinthetjük közvetlen meghatározónak, amelyhez az olvasó tartozik, mert az életmódban ötvöződő szociológiai és szociálpszichológiai tényezők az értékrendszeren átszűrve határozzák meg az adott viselkedést. Ebben az értékrend-

szerben — amelynek a rendszeren belüli mozgatói a célul kitűzött életforma legjellemzőbb értékeiből összeálló „vezérkari értékek” — vannak olyan értékszektorok, amelyekben fellelhetjük az olvasói stratégia sajátos értékeit is. Ilyenek elsősorban a nem munkajellegű tevékenységek mezői, de a gyermekkor, a család, az emberekhez, önmagukhoz, a világhoz és a munkához való viszony mezőiben is „termelődnek” olyan értékek, amelyek az olvasói stratégia kialakulásában fő szerepet játszanak. Az olvasói stratégia és az olvasói szerep tehát az életstratégiának, illetve a többi szerepnek, egy sajátos célt szolgáló, többé-kevésbé állandó formája. Vannak ennek az alakzatnak viszonylag állandó elemei az olvasói viselkedés irányításában részt vevő vezérkari értékeken kívül is. Az olvasó élete során elolvasott művek összetétele, bizonyos olvasói szokások, egyes szerzők szerepe meglehetősen állandó arculatot mutat.

A különböző művekkel kapcsolatosan meglehetősen különbözőnek tűnő olvasói viselkedésben bizonyos állandóság tapasztalható, a „Miért olvassa ezt a regényt?” kérdésekre adott válaszokból kiszűrhető a „Mit jelent Önnek az olvasás?” kérdésre adott válasz, a nyomok azonban minden esetben az értékrendszerhez vezetnek el. Az olvasói stratégia vezérkarában nem írók, hanem rokonok, munkatársak, nem idézetek, hanem az idézetek kiválasztását meghatározó életelvek, nem a hasonló vagy az irigyelt regényhősök, hanem az olvasó jól-rosszul eljátszott vagy még meg nem kapott szerepei foglalnak helyet.

A „Mi dolgunk a világon?” kérdésre adott válasz ismeretében már következtethetnénk az olvasónak ajánlott könyv elfogadására és befogadására, vagyis az olvasás eredményére. A különböző társadalmi rétegek értékrendszeréről azonban még eléggé keveset tudunk, ám ha sokkal többet tudnánk, akkor is kevés lenne az információ. További kérdésekre és válaszokra van hát szükség. Ezeknek a kérdéseknek a megfogalmazása és a válaszok elemzése azonban korántsem könnyű dolog. Megkérdezhetjük azt is, hogy „Milyen szerepet játszik életében a kultúra, az olvasás, a könyv, az irodalom?”. A válaszokkal azonban nem lesz sokkal kevesebb bajunk. A kérdés legutolsó része például arra kényszeríti az olvasót, hogy irodalomnak tekintse Jókai, Hemingway és Berkesi regényeit, holott ő ezeket szórakoztató könyvként vagy ismereteket közlő könyvként olvasta. Mégis, jobb híján, főleg ilyenfajta kérdésekre adott válaszokra vagyunk utalva, amikor talán a legnehezebb kérdésre próbálunk meg választ keresni. Még örülnénk ennek a kevésnek is, ha ez a kevés valamivel több lenne, vagyis ha ezeket a kérdéseket minden magyar munkásnak vagy olvasó munkásnak (illetve az őket

képviselő minta-sokaságnak) feltették volna a művelődés-szociológiai kutatások tervezői. (Hogy nem tették, ez elsősorban nem a kutatók hibája, hanem a szűkös anyagi feltételek miatt csak kis körökre kiterjedő kutatások természetes gyarlóságairól van szó.)

A KÖNYVOLVASÁS INDÍTEKAI

A magyar ipari munkásságot modellező minta-sokaságnak két alkalommal tettek fel az olvasói stratégiával kapcsolatos kérdést: a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése jogelődjének a (KTTK-nak) az ország felnőtt lakosságára kiterjedő vizsgálatában 1964-ben, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ ipari munkásokra kiterjedő vizsgálatában 1968-ban⁴². A korábbi vizsgálatban az úgynevezett nyitott kérdésre adott válaszokat a kutató kategorizálta, a KMK vizsgálatában pedig a „Miért olvas Ön könyveket?” kérdésre 28-féle „előregyártott” válasz aláhúzásával lehetett felelni. A nyitott kérdésre adott válaszok domináns elemeinek a megoszlása a következő képet mutatta:⁴³

	Munkások	Értelmiségiek
Szórakozás	48	27
Ismeret	21	42
Kikapcsolódás	14	10
Unaloműzés	8	3
Szükséglet	2	10
Lemaradás megakadályozására	2	3
Gondolatelterelés	1	1
Egyéb	2	2
Nem válaszolt	2	2
Összesen	100	100

Semmiképpen sem vonható le ebből a táblázatból, hogy a magyar ipari munkás $48 + 14 + 8 = 70$ százaléka számára az olvasás csak valamiféle passzív időtöltés, de az sem, hogy csupán 2 százaléka számára jelent az olvasás olyan eszközt, amellyel társadalmi felemelkedésük meggyorsítható, még azt sem jelenthetjük ki, hogy csupán 2 százaléuk alapvető szükségletei között szerepel az olvasás. Ha figyelembe vesszük, hogy azt sem tudjuk, hogy az egyes válasz-

⁴² Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásár Magyarországon. Bp. 1965. KTTK. Kamarás István: A munkások és az olvasás. Bp. 1969. NPI.

⁴³ Összehasonlításul az értelmiségi olvasókra vonatkozó adatokat is bemutatom.

típusok elsősorban milyen fajta olvasmányokhoz kapcsolódnak, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkások olvasási stratégiájáról bizony nem sokat tudtunk meg. Azt sem tudjuk például, hogy akik szükségletükként jelölték meg az olvasást, vajon milyen fajta szükségletre gondolnak, szórakozásra éppen vagy ismeretszerzésre, vagy valami egészen másra. Az unaloműzés árulkodik legjobban arról, hogy azok, akik ezt választották, nem túlságosan sokra értékelhetik az olvasást. Azt sem sejtjük, hogy milyen különbségeket takar, és takar-e egyáltalán a „szórakozás”, és a „kikapcsolódás”, és azt is további vizsgálódás tárgyának kell tekinteni, hogy vajon a szórakozás sokféle értelmezése közül melyek szerepelnek a leggyakrabban a munkásolvasók körében. Nem tudjuk pontosan, hogy hány esetben számolhatnánk be valamiféle „magvas” szórakozásról és hány esetben csak valamiféle ürkitöltő tevékenységről.

Jogosan feltehetjük azt a kérdést is, hogy a szórakozást vajon a kérdezetteknek miért csak 70 százaléka jelölte az olvasás céljának, miért nem mindenki, hiszen ez minden szabadidő-tevékenységnek többé-kevésbé lényeges eleme kellene hogy legyen. A kötelező olvasmányok és a munkaeszközként használt olvasmányok lapozgatóin kívül van-e normális olvasó, aki nem olvas szórakozásból. És akkor az igazi kérdés úgy hangzik, hogy a szórakozás-alapelem mellett, kinél milyen másfajta elemek találhatók meg? Az ismeretelemmel kapcsolatban is meg kell vizsgálni, hogy hasznos vagy érdekes ismeretekről, azok habzsolásáról, gyűjtéséről vagy rendszerezésének igényéről van-e szó, és ebben az esetben még fontosabb, hogy ezeket az igényeket ismeretet is közlő irodalmi művekkel vagy elsősorban információkat átadó ismeretközlő művekkel elégítik-e ki. Ha figyelembe vesszük, hogy különböző munkásrétegek könyv-olvasmányainak 60—90 százaléka szépirodalom, akkor azért mégis elárult valamit ez a táblázat is arról az olvasói stratégiáról, amely az irodalmi művek befogadását irányítja, legalábbis annyit, hogy az aktívabb, tudatosabb olvasói tevékenységre utaló elemeket — feltehetően vannak ilyenek a legtöbb megfogalmazásban — „eltakarják” a passzívabb olvasói beállítódásra utaló emberek, feltehetően azért, mert ez utóbbiak erőteljesebben lehetnek jelen az olvasói stratégiában, mint azok az elemek, amelyeket egyelőre még hiányolunk.

A kutató által feltételezett és hiányolt dolgokra rákérdezéssel fényt deríteni meglehetősen problematikus eljárás, mégis sok esetben erre kényszerülünk. Joga van a kutatónak rákérdezni — tapasztalatai, mások vizsgálatai vagy saját elővizsgálatai alapján — akkor, ha elég nagy valószínűséggel tudja, hogy léteznek azok a dolgok, amire rákérdez, csak éppen a kérdezettek elég ritkán fogal-

mazzák meg maguktól. Kötelessége a kutatónak nagyon kritikusan fogadni ezeket az eredményeket, mert a kérdezettek nagy része is sejti, hogy mi hiányzik nála, vagy mi illene, hogy legyen.

Rigorózusan felül kell vizsgálni ezeket az adatokat azért is, mert a kutató sokszor nem is sejti, hogy a kérdezettek hányféleképpen értelmezhetik az ő egyértelműnek tartott kérdéseit vagy válaszlehetőségeit. Abból, hogy száz olvasó közül kilencvenkilenc alá húzná ezt a válaszlehetőséget, hogy „mert az irodalmi művek elgondolkodtatnak”, még korántsem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a szellemi munkavégzés tudatos vállalásáról, hiszen azon is el lehet gondolkodni, hogy például ki a gyilkos. A „mert szépen vannak megírva” válasz nagyarányú vállalásából pedig nemcsak a művészi megformálás iránti érzékenységre vagy az esztétikai törvények szerinti ábrázolás iránti igényre lehet következtetni, hanem arra is, hogy az olvasó nem szereti a „csúnyán megírt dolgokat”, vagyis a modern irodalom kilencvenkilenc százalékát; a szép ugyanis valami harmonikus, kellemes, jelent a válaszolók többségének. Ugyanakkor abból, hogy senki sem húzta alá a „mert az esztétika szabályai szerint ábrázolta a való világot” választ, nem következtethetünk arra, hogy az olvasóknak teljesen közömbös, hogy irodalmi művet vagy újsághírt olvasnak-e. Mindezeket megfontolva ismertetjük a „Miért olvas Ön könyveket?” kérdés válaszlehetőségei közötti választás eredményét (hangsúlyozva, hogy a könyv a kérdezettek nagy többsége számára elsősorban szépirodalmi műveket jelentett):

— mert az olvasás szórakoztat	69 százalék;
— hogy kikapcsolódjak, s ezzel pihenjek	63 százalék;
— hogy bővítssem ismereteimet az emberekről, az emberi tulajdonságokról	57 százalék;
— mert érdekelnek a különböző korok, vidékek és népek	54 százalék;
— hogy jobban megérthessem a világ eseményeit, a mai világot	54 százalék;
— mert érdekel az emberek magatartása, erkölce, gonoszsága és jósága	54 százalék;
— hogy pótoljam az iskolában nem tanultakat	47 százalék;
— mert élvezem, hogy az írók milyen szépen fejezik ki azt, amit én is érzek	40 százalék;
— mert a könyvek nagy része leleplezi azt a sok igazságtalanságot, ami a világban van	35 százalék;
— hogy eredményesebben közreműködhessek, segíthessek a társadalom jobbá formálásában	32 százalék;

— hogy olyan tapasztalatokra tegyek szert, amelyeket ügyes-bajos dolgaimhoz fel tudok használni	31 százalék;
— mert a könyvekben eljutok oda, ahová mindig vágytam, de eddig még nem sikerült eljutnom	30 százalék;
— hogy ismerőseim ne tartsanak műveletlennek	26 százalék;
— mert némelyik könyvben mintha a magam sor-sát, a magam életét írták volna meg	25 százalék;
— mert szükségletemnek érzem, mint az evést, vagy az alvást	24 százalék;
— mert kedvteléseimmel kapcsolatosak	23 százalék;
— mert érdekel, hogy vajon más is megélte-e azt, amit én és hogyan viselkedett hasonló helyzetben	23 százalék;
— hogy legalább a könyvekben találkozzam a boldogsággal, boldog emberekkel	19 százalék;
— hogy a napi munkámat jobban el tudjam látni	19 százalék;
— hogy választ kapjak arra a kérdésre, hogy hogyan lehet az ember boldog	16 százalék;
— hogy többet tudjak másoknál, és ezzel sikereket érjek el	14 százalék;
— hogy elmeneküljek gondjaimtól	11 százalék.

Sok új elem került ugyan felszínre, mégis eléggé felismerhető az 1964-es felmérés nyitott kérdésére adott válaszok alapján felvázolt kép. Itt is a *szórakozás* az első, és az *ismeretszerzés* a második helyre került. Az a tény, hogy a legtöbbször által megjelölt két válaszlehetőséget az esetek legnagyobb részében ugyanazok jelölték meg, arra utal, hogy a *szórakozás értelmezése* ebben a körben első-sorban *kikapcsolódást, pihenést* jelent. A *kikapcsolódás* mellett a *szórakozás* legszorosabb kapcsolatban a *hobbyval* kapcsolatos olvasással áll. Mi a helyzet a *passzív szórakozással*? Nem véletlen, hogy a *boldogságkeresés, az elvágódás és a menekülés* elemeket hangsúlyozó válaszok közül legalább kettőt minden második olvasó munkás aláhúzott, a gondokkal teli valóságból való *kikapcsolódás* tehát eléggé erősen jelen van a munkások általános olvasói stratégiájában és feltehetően még erősebben az irodalmi művekkel kapcsolatos stratégiában. Többet tudunk meg az *ismeretszerzés* iránti igényről is. Ez az igény azokhoz az értékekhez kapcsolódik, amelyek az önmagunkhoz, az emberekhez és a világhoz való viszony szektoraiban termelődnek. Míg a különböző népek, tájak megismerésének igénye — kapcsolódják az akár Passuth, Prus vagy Móricz történelmi regényeihez — feltehetően sok esetben csak a gyufacímke vagy bélyeggyűjtő, illetve a képeslapolvasó kíváncsisá-

ga. A harmadik helyen álló *emberismeret* és az ötödik helyen álló *világismeret* a kíváncsiságon kívül már másfajta értékekhez is kapcsolódnak.

Természetesen az erkölcsi, filozófiai, politikai kérdések iránti érdeklődés még nem biztosítéka az ilyen kérdéseket valóban művészi, tehát katarzist kiváltó és szellemi erőfeszítést kívánó művek befogadásának. Úgy is lehet *erkölcsi problémák* után érdeklődni, hogy csak a jó győzelmét és a rossz bűnhődését, a bajok jobbra fordulását, a konfliktus harmonikus lezárását tűrjük el. Erre következtethetünk abból a tényből, hogy a „Miért olvas Ön könyveket?” kérdésre gyártott válaszok közé becsempészett „hogy elgondolkodjak rajtuk, és ha nem adnak megnyugtató lezárást, magam is próbáljak megoldásokat kitalálni” választ a kérdezetteknek csak 22 százaléka jelölte meg. Az sem véletlen, hogy az ilyen magatartás leggyakrabban az etikai kérdések iránti érdeklődéssel járt együtt. A „mert érdekel az emberek magatartása, erkölce” választ magának vallóknak csak harmada vállalja a „befejezetlen” művekkel járó vesződéseket.

Mivel a kérdés általában az olvasásra vonatkozott, nem ismertetem, csupán egy szakmai ballépés bevallásával tartozom. A kérdezetteknek legelőször ki kellett húzni a listáról azokat a válaszokat, amelyeket önmagukra nem éreznek érvényesnek. A negatív képből pontosabban következtethetünk volna az általános olvasói beállítódásra, hiszen tapasztalataink szerint a szépitések elsősorban az állításnál jelentkeznek.

MENEKÜLÉS VAGY SZELLEMI MUNKAVÉGZÉS?

Többé már nem nyíltott arra lehetőségünk, hogy a magyar munkásságot modellező mintán kereshessük a választ a „Miért?”-re, így arra kellett törekednünk, hogy kisebb, de eléggé homogén összetételű csoportoknál fogalmazhassunk meg minél megbízhatóbb feltevéseket. Három kutatás „Miért?”-re vonatkozó eredményeit ismertetem. Mindegyiket könyvtárhasználók körében végeztük, minden esetben másféle mérőszközt használtunk. A mérőeszközöket a „Miért olvas Ön irodalmi műveket?” és a „Mit jelent Önnek egy jó regény?” kérdésekre adott válaszok alapján készítettük.

A KMK—5. kutatásban a magyar közművelődési könyvtárakat használó olvasókat modellező 1400 fős mintában 362 ipari munkás szerepelt. Bár a könyvtárba járó munkások a munkásolvasóknak csak kisebb és átlagukhoz képest olvasottabb hányadát képezik, mégis félmillió nagyságrendű tömegről van szó és egy olyan rétegről, amely — kis megszorításokkal — képviselheti a rendszeresen

olvasó munkásokat. Ebben a vizsgálatban — mivel ez egy intenzív vizsgálat első, extenzív szakasza volt — nem szándékoztunk felvázolni a könyvtárhasználók körében leggyakoribb olvasói stratégiákat, csupán egyetlen szempont, az irodalmi művet befogadó olvasó *aktivitása* szerint képeztünk rétegeket egy Thursthone-típusú attitűd skála segítségével. Ez a skála — egy jó regénnyel kapcsolatban — a következő megállapításokat tartalmazta:

Szerintem egy jó regény

- feladatok elé állít, elgondolkodtat, elolvasása szellemi munkavégzést jelent;
- szellemi és erkölcsi felfrissülést jelent, választ adhat meg nem oldott kérdésekre, rávilágít a jelen problémáira;
- kikapcsolódást jelent, gazdagítja ismeretanyagomat, bővíti látóköröm, és állásfoglalásra készítet;
- élményt ad, tanulhatok belőle, ha nem elvontan veti fel a problémákat;
- kikapcsolódást jelent, szórakoztat, kielégíti olvasói kíváncsiságomat, hozzásegít ismereteim gyarapításához;
- feloldja bennem a felgyülemelő feszültségeket, izgalmas, változatos, érdekes, szellemes, nincsenek benne homályos részek;
- kalandos, jó a vége, a jó győz benne.

Ezek a megállapítások nem „melegházi képződmények”, valódi olvasói megnyilatkozások. Háromszáz hasonló közül kerültek a hétfokú aktív—passzív skála hét lépcsőfokára egy eléggé bonyolult eljárás során, amelynek fontos mozzanata, hogy a valódi olvasói kijelentéseket ötven tagú, szakértőkből (elsősorban pszichológusokból és irodalmárokból) álló zsűri minősítette „aktivitás-tartalmuk” szerint. Az olvasók elé természetesen nem ebben a sorrendben, hanem összekeverve kerültek az aktivitás-tartalmuk szerint 7—6—5—4—3—2—1 pont értékű kijelentések. A kijelentéseket el lehetett vetni és részben vagy egészben el lehetett fogadni.

Az értékelés is eléggé bonyolult eljárás. Lényege az, hogy végül is minden olvasót 5 és 1 közötti értékkel jellemeztünk. Hogy ki került az ötös (a legaktívabb), a négyes, a hármas, a kettes vagy az egyes (a legpasszívabb) kategóriába, azt az döntötte el, hogy milyen távol esett (pozitív vagy negatív irányban) saját értéke az összesség átlagértékétől (amely a hármas osztályzatnak megfelelő szakasz közepén helyezkedett el).

A két munkásrétegen kívül (amelyek között, mivel könyvtárhasználókról van szó, természetesen a szakmunkások létszáma a legnagyobb) az összehasonlítás kedvéért néhány más réteg aktivitás-átlagértékét is közlöm:

Segéd munkások és betanított munkások	2,53
Szakmunkások	2,82
Munkások összesen	2,73
Mezőgazdasági fizikai dolgozók	2,43
Adminisztrátorok	3,00
Technikusok	3,20
Mérnökök	3,25
Pedagógusok	3,53
Egyetemi hallgatók	4,14
átlag	3,00

A különböző társadalmi rétegekben eléggé különböző a könyvtártagok aránya, ezért az összehasonlítást óvatosan kell végezni.

(Míg a középiskolába járó könyvtárhasználókra vonatkozó megállapításaink csaknem azonos érvényességgel alkalmazhatók az egész középiskolás rétegre, a munkásoknál ilyen kiterjesztést nem tehetünk. Mégsem haszontalan a könyvtártagok körében végzett vizsgálatok eredményeinek felhasználása. Először is azért, mert nagyobb körre vonatkozóan sok esetben nem állnak rendelkezésre hasonló adatok, másodsor is azért, mert a könyvtárhasználók, a rendszeres könyvvásárlók és a rendszeres könyv-olvasók körei majdnem minden rétegben nagymértékben átfedik egymást.)

A könyvtárat használók társadalmában tehát az ipari munkásság az olvasással járó szellemi erőfeszítést kívánó értelmező tevékenység vállalását tekintve középen foglal helyet, a mezőgazdasági fizikai dolgozók és a szellemi dolgozók között. A munkásság egyes rétegei azonban az őt megelőző, más rétegei pedig az elhagyott réteghez állanak közelebb ebben a vonatkozásban is.

A harminc éven aluli munkások 2,90-es aktivitás-átlagukkal megközelítik az adminisztrátorokat, a középiskolát végzett munkások 3,01-es átlagukkal utol is érik őket. 2,90-es átlagukkal — függetlenül koruktól, és végzettségüktől — ugyancsak megközelítik az őket megelőző, általában középiskolai végzettségű réteget azok a munkások, akik napi munkájuk mellett este a dolgozók iskoláiban tanulnak. A középiskolát végzett fiatal munkások aktivitásának átlaga 3,22-vel a mérnökök átlagát közelíti meg.

HÁROM OLVASÓI STRATÉGIA

Egyáltalán nem csodálatos, hogy az olvasók többségének azt nyújtja az irodalom, amit várnak tőle, aminek átélésére az olvasónak lehetősége, képessége és ereje van. Az olvasói stratégia által szabályozott vágyak és a művek világának realitása közötti feszült-

ségek az esetek nagyobb részében korántsem életveszélyesek. Van természetesen olyan olvasói stratégia, amely tudatosan vállalja a vágy—valóság távolság okozta feszültséget, azaz nem zárja rövidre ezt a nagyon fontos mozgatóerőt, amely nélkül az emberi alkotás, a világ megváltoztatása lehetetlenné válna. Azok az olvasók, akik azt vallják, hogy „Egy igazán jó irodalmi mű feladat elé állít, elgondolkodtat, elolvasása szellemi munkavégzést követel”, vagy azt, hogy „Az a jó olvasmány számomra, amely apró részleteiben és egészében összeszerkesztett művészi alkotás, mely új és bonyolult összefüggésben ábrázolja a világot”, vagy azt, hogy „Azokat a könyveket is szeretem, amelyek felzaklatnak és arra próbálnak kényszeríteni, hogy önmagammal szembenézzek”, vagy azt, hogy „Egy jó regény erkölcsi állásfoglalásra és önvizsgálatra készítet”, jól elkülöníthető azoktól az olvasóktól, akik nem bírják, vagy nem vállalják a nagy feszültséget. Számukra az olvasás a mindennapi élet gondjai elől való menekülés lehetősége, a feszültségoldás eszköze, ők a szélcsendes öblök tökörsima vizéhez vagy a biztonságos parti páholyból végigizgult viharhoz hasonlító, tehát a megnyugtató zsongító vagy kellemesen felizgató olvasmányokat kedvelik. Az „Annál jobb egy könyv, minél inkább elfeledteti saját életemet” vagy az „Azokat a regényeket olvasom szívesen, amelyek segítségével elmenekülhetek ebből a gondokkal teli világból egy boldogabb, harmonikusabb, kellemesebb világba” vagy az „Egy jó könyv izgalmas, változatos, érdekes, és ha még a befejezés is megnyugtató, feloldja a bennem levő feszültségeket” és hasonló ars poeticát valló olvasók az aktív—passzív skála alsó lépcsőfokait elfoglaló olvasók közé tartoznak.

Az aktív—passzív dimenzió azonban nem elegendő az összes olvasói stratégia elhelyezéséhez. Elég jól elkülöníthető az olvasóknak az a nem is kis létszámú csoportja, akik az irodalmi műveket elsősorban *érdekes* vagy *hasznos információk* forrásának tekintik, akik szerint „egy jó regény elsősorban az ismeretek gazdag forrása”. Természetesen minden regény egyben ismeretforrás is, és természetesen minden olvasó reagál valahogy ezekre az ismeretekre. Az ismeretekkel kapcsolatos beállítódás és viselkedés alapján el lehet választani az információgyűjtőket az *összefüggéseket* felismerőktől. Az információra éhes olvasók egyik csoportja, akik között sokan vallják, hogy „egy közepes szakkönyvnek is több a haszna, mint a legjobb regénynek”, csak másodlagos értékű és fontosságú olvasmánynak tekintik a szépirodalmat, ugyanakkor az információk rendszerezésére, a valósággal való kritikus összevetésre is vállalkozók, tehát elemzést végző olvasók egy része alig képes élvezni az irodalmat. Ezeknél az olvasóknál hiányzik az *azonosulás* készsége.

Ez lenne a harmadik dimenzió, amely szerint el lehet különíteni azokat az olvasókat, akik szerint „egy jó regény olyan, hogy az ember bele tudja magát élni, együtt érez a szereplőkkel, maga is a regény szereplője lesz”, azoktól, akik nemcsak a szereplőkkel és a részletekkel, hanem azokkal bizonyos távolságot tartva a problémákkal is képesek azonosulni. Természetesen számos variáns elképzelhető még: például a naiv azonosulás és ugyancsak naiv információhabzsolás ötvözete, vagy ennek egy racionálisabb válfaja, aki szerint „A jó regény, mint a térkép, pontosan megmutatja, hogy az adott célhoz melyik a legrövidebb és a legjárhatóbb út”.

Ebben a háromdimenziós rendszerben — aktivitás, ismeretszerzés, azonosulás —, amely nyilván egy sokkal több dimenziós rendszer tökéletlen modellje — a problémákkal való azonosulás, az összefüggéskeresés és a szellemi munkavégzés vállalása határolta szektorban találhatjuk azokat, akiket *alkotó* olvasóknak nevezhetünk, akiknél a mű befogadása sok tekintetben az alkotás szabályai szerint történik. Természetesen azért ez jellegzetesen olvasói tevékenység, melynek szerves része — ha nem is domináns eleme — például a naiv azonosulás is, amely természetesen a problémákkal való azonosulás képessége mellett veszít naivitásából, ugyanakkor a befogadás egyik elengedhetetlen feltételét jelenti. A másik két fő olvasói stratégia egyaránt határos mind az aktív, mind a passzív beállítódással. Az *informálódó* beállítódás a naiv információgyűjtés és a kritikus információ szelektálás, és a kritikus azonosulás, a *menekülő* beállítódás pedig a naiv információgyűjtés, a naiv és kritikus azonosulás határolta szektorban található meg. Nincs lehetőség arra, hogy ebben a térben mindegyik munkásolvasót a megfelelő helyre állítva megszámoljuk, hogy hány százalékuk stratégiája minősíthető *alkotó*, *informálódó* vagy *menekülő* típusnak. Ehelyett négy eléggé egynemű (azonos korú, nemű, foglalkozású, lakóhelyű, végzettségű és könyvtárat használó) munkásrétegnek az imént példaként idézett tizenkét megállapítással kapcsolatos (5—4—3—2—1 osztályzatokkal kifejezett) véleményét ismertetem (átlagosztályzatok formájában), a KMK—6. kutatás alapján:

AA: 40—50 éves, fővárosi lakos, általános iskolát végzett, lakatos és esztergályos szakmunkás férfiak (100 fő),

AB: ugyanaz, de 20—30 évesek (50 fő),

BA: Ua., mint AA, de textilipari munkásnők (100 fő),

BB: Ua., mint BA, de 20—30 évesek (50 fő).

	AA	AB	BA	BB
Annál jobb egy könyv, minél inkább elfeledteti saját életem (Feledtetési)	2,5	2,2	3,0	2,7
Azokat a regényeket olvasom szívesen, amelyek segítségével elmenekülhetek ebből a gondokkal teli világból (Menekülési)	2,0	2,3	3,0	2,8
Egy jó könyv izgalmas, változatos, érdekes, és ha még a befejezése is megnyugtató, feloldja a bennem lévő feszültségeket (Izgalom)	3,6	4,0	3,9	4,0
Egy jó regény erkölcsi állásfoglalásra és önvizsgálatra készítet (Erkölc)	3,8	4,0	3,9	4,0
Egy igazán jó irodalmi mű feladat elé állít, elgondolkodtat, elolvasása szellemi munkavégzés (Gondolkodás)	4,1	3,8	4,2	3,8
Azokat a könyveket is szeretem, amelyek felzaklatnak, s arra kényszerítenek, hogy önmagammal szembenézzek (Katarzis)	3,8	4,2	3,2	3,7
Az a jó olvasmány számomra, amely apró részleteiben és egészében jól megszerkesztett művészi alkotás, mely új és bonyolult összefüggéseiben ábrázolja a világot (Megformálás)	3,7	3,5	3,9	3,9
Egy közepes szakkönyvnek is több a haszna, mint a legjobb regénynek (Haszon)	1,9	1,9	2,0	2,2
Egy jó regény elsősorban ismeretek gazdag forrása (Ismeret)	3,9	3,7	3,4	4,3
Egy jó regény olyan, hogy az ember bele tudja magát élni, együtt érez a szereplőkkel, maga is a regény szereplője lesz (Azonosulás)	4,4	4,0	4,5	4,6
A jó regény, mint a térkép, pontosan megmutatja, hogy az adott célhoz melyik út a legrövidebb és a legjárhatóbb (Példa)	3,0	3,1	3,5	3,1
Az irodalmi művek olvasása lehetőséget ad számomra, hogy a művelt emberek közé számíthassam magam (Műveltség)	3,0	2,9	3,4	3,4

Mind a négy csoport iskolai végzettsége magasabb, mint a magyar ipari munkásságé, valamennyien szakmunkások, mindnyájan könyvtárhasználók, de még így is figyelemre méltó, hogy az *erkölcs*, *gondolkodás*, *katarzis*, *megformálás* kulcsszavakkal jelölhető stratégiáknak (vagy inkább stratégia-elemeknek) is jóval több híve volt mind a négy csoportban, mint ellenzője. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyar munkás olvasók jelentős részétől nem idegen az elvonatkoztatás vagy a szellemi munkavégzés vállalása. A négy csoport olvasói stratégiája a tizenkét, olvasással kapcsolatos megállapítás minősítése alapján csak kisebb különbséget mutat. Ez abból is látszik, hogy nyolc véleménynél nem tapasztalható 0,5-nél nagyobb eltérés a legnagyobb és legkisebb átlagosztályzat között, és a legnagyobb eltérés is csak 1,0. A négy — különböző nemű és korú — szakmunkás csoport olvasói stratégiái így festenek:

Idősebb munkások:	Fiatal munkások:	Idősebb munkások:	Fiatal munkások:
Azonosulás Feladat Ismeret Erkölc Katarzis Megformálás Izgalom	Katarzis Azonosulás Izgalom Erkölc Feladat Ismeret Megformálás	Azonosulás Feladat Izgalom Erkölc Megformálás Példa	Azonosulás Ismeret Izgalom Erkölc Megformálás Feladat Katarzis

A fiatal generációnál a megrázkódtatással járó és megtisztulást eredményező élményalkotás vállalása tudatosabb. A két nem között csak kisebb különbségek érzékelhetők: az *azonosulás*- és a *megformálás*elemek a nőknél valamelyest nagyobb súllyal szerepelnek. Bár egyik csoportnál sem képezi az irodalmi művekkel kapcsolatos olvasói stratégia uralkodó elemét, jellemzőnek tartom, hogy a *menekülés*, a *feledtetés*, a *műveltség* a munkásknőknél játszik nagyobb szerepet. Ennek magyarázatát az olvasó munkásknők elidegenedetebb léthelyzetében, illetve éppen ebből adódóan, erősebb integrálódási igényében kereshetjük.

Összehasonlítva ennek a négy csoportnak az olvasói stratégiáját a hasonló végzettségű — és hasonlóan könyvtárhasználó — 40—50 éves, falun élő, mezőgazdasági fizikai munkásokéval (fele—fele arányban nők és férfiak), azt tapasztalhatjuk, hogy az idős munkásknő olvasási stratégiájára emlékeztet legjobban a falusi életkörülmények között élők rétege, akiknél sorrendben az *azonosulás*, *izgalom*, *feladat*, *ismeret*, *példa*, *megformálás* a legfontosabb elemek. A

munkásszarmazású 17 éves középiskolásoké (akik ugyancsak fele—fele arányban lányok és fiúk) olvasási stratégiája a fiatal férfi szakmunkásokéra emlékeztet leginkább (*feladat, katarzis, azonosulás, erkölcs, izgalom, megformálás, ismeret*).

A KMK—2. vizsgálat eredményei lehetőséget adnak arra, hogy a különböző iskolai végzettségű munkásrétegek olvasói stratégiáit is összevethessük.

A KMK—2 vizsgálatban egy másik tesztet, egy kilenc olvasói véleményből álló sorozatot használtunk. Ezek már több mondatból álltak, és a fő állításokat ehhez többé-kevésbé szorosan kapcsolódó állítások „holdudvara” vette körül. Az *ismeretszerzés* kulcsszóval jelölhető vélemény szövege pl.: „Számomra egy regény elsősorban ismeretek forrása, ezért én a regényeket is úgy olvasom, mint az újságot vagy az ismereteket terjesztő könyveket. Ezért leginkább azokat a regényeket szeretem, ahol minden kézzelfogható, adatokkal bizonyítható, melyek nem rugaszkodnak el a világtól.” A már ismert köntösben jelenik meg ebben a sorozatban is a *feladat*, a *menekülés*, a *megformálás*, az *azonosulás*, a *műveltség*, a *példa* és a *szórakozás*. A kilencedik, az *összefüggés* kulcsszóval jelölhető véleménynek nem volt megfelelője a 12 megállapításból álló tesztben: „Számomra egy jó regény olvasása izgalmas, de nagy kitarást igénylő felfedező út, ahol az író azokra a kérdésekre, amelyekre én is megoldást keresek, újszerű, eredeti választ ad, amelyet én is felhasználhatok régi önmagammal vívott harcokban, a világról alkotott véleményem megváltoztatásában. Újabb összefüggések megismerésével ki lehetek szűkebb körömből, lépéseimet a fejlődés üteméhez igazíthatom.”

Annak ellenére, hogy az általános és a középiskolát végzett csoport is könyvtárhasználókból áll, jelentős eltérések érzékelhetők olvasói stratégiáikban. Nem tapasztalhatók komolyabb eltérések a műveltség-, a megformálás- és az ismeretszerzés-elemeket középontba állító vélemények minősítésénél, a többi esetben azonban már jelentősebbek a különbségek.

	Legfeljebb általános iskolát végzettek	Középiskolát végzettek
Izgalom	3,9	2,9
Feladat	3,3	4,0
Menekülés	3,3	2,6
Azonosulás	3,2	2,5
Példa	3,0	3,4
Összefüggés	2,9	3,6

Az iskolai végzettség jóval inkább utal a különböző életmódra, mint a nem és a kor, de még ennél is jobban tetten érhetjük az életmód és az értékrend olvasói stratégiát befolyásoló szerepét, ha azt tekintjük csoportképző szempontnak, hogy valaki a munkája

mellett művészi alkotómunkával próbálkozik. Ez a sajátos „kettős élet”, főként ha többségben nyolc általánost végzett fiatal szakmunkásról van szó, sajátos átmeneti változást előidéző (változásban levő) életmódot jelent.

A Makra című Kertész Ákos-regény befogadását vizsgáló KMK—4. kutatásban szerepelt ilyen kontrollcsoport. Olvasói stratégiájukat most összevethetjük a „közönséges” könyvtárhasználó munkásokéval. Hogy megfelelőképpen érzékeltethessem az amatőr képzőművész munkások átmeneti életmódjuk „sugalmazta” átmeneti típusú olvasói stratégiáját, egy másik kontrollcsoport olvasói stratégiáját is bemutatom. Ez a csoport neves hivatásos képzőművészekből áll (12. táblázat).

	Könyvtár- használó fiatal munkások	Fiatal amatőr képzőművész szakmunkások	Hivatásos képzőművész
Izgalom	3,9	3,6	2,2
Azonosulás	3,8	3,4	2,5
Műveltség	3,7	4,0	2,6
Feladat	3,6	3,6	3,5
Összefüggés	3,5	3,4	3,4
Menekülés	3,5	2,6	1,8
Megformálás	3,2	3,7	4,1
Példa	3,0	2,8	2,3
Ismeretszerzés	2,8	2,7	2,3

Az amatőr képzőművész munkások értékrendje abban különbözik a hasonló korú és végzettségű (de mivel könyvtárhasználókról van szó, rétegük átlagához képest műveltebb) társaiktól, hogy a létfenntartásra utaló értékek mellett náluk nagyobb arányban vannak jelen a *létkitелjesítésre* utaló olyan értékek, mint a *szabadság*, a *sze-mélyiség*, az *alkotó munka*. Ennek megfelelően a *műveltség—meg-formálás—feladat—izgalom—összefüggés—azonosulás* képletű olvasói stratégiájuk több vonatkozásban is eltér munkástársaik *izgalom—azonosulás—műveltség—feladat—összefüggés—menekülés* képletű olvasói stratégiájától, és jobban emlékeztet a művészek *meg-formálás—feladat—összefüggés* képletére, mint munkástársaiké. A két különböző életmódú munkáscsoport olvasói stratégiája nagyon jellemzően a menekülés és a megformálás elemeknél különbözik. Most érthetjük meg, hogy milyen bonyolult rendszer az olvasói stratégia, hiszen a *feladatelem* mindkét csoportnál egyforma súllyal szerepel, relatív súlya az amatőr képzőművész munkásoknál mégis nagyobb, mert az ezzel ellentétes előjelű *menekülés*-elem náluk sokkalta kisebb súlyú.

Most már nem halogathatjuk a különböző életmódokat vezérlő értékrendek és a különböző olvasói stratégiák szembesítését, illetve összekapcsolását. Bizonyító anyagot az elsősorban alacsonyabb esztétikai értékű műveket (lektűr) olvasó és kedvelő fiatal könyvtárhászoló munkások körében végzett KMK—3. vizsgálat szolgáltat.

Ne zavarjon az senkit se, hogy csupán ebben a körben vizsgálódunk, mert éppen ez a vizsgálat bizonyította azt, hogy az elsősorban lektűrt olvasók és kedvelők korántsem egynemű réteget alkotnak (akár életmódjuk, akár olvasói stratégiájuk vonatkozásában).

Ebben a vizsgálatban a kilenc megállapításból álló tesztet és az aktív—passzív skálát is használtuk. E két műszer „méréseredményei” alapján a már ismertetett *alkotó*, *menekülő* és *informálódó* kategóriákba soroltuk az olvasókat. (Az átmeneti típushoz tartozó kísérleti személyeket nem erőltettük egyikbe sem.)

A vezető értékekre elképzelt életrajzok alapján próbáltunk következtetni. Ezek az életrajzok a kérdéses időpontja (1973) és a 2000. év közötti időszakra eső élettörténetet mondják el. Jellemző mozzanataik eléggé következetesen kapcsolódnak a három olvasói stratégiához.

Olvasói stratégiák	életrajzi motívumok	
	átlagosnál gyakrabban	átlagosnál ritkábban
Menekülő	azonos munkahely	tanulás társadalmi felemelkedés fantáziadús jövőkép
Informálódó	társadalmi felemelkedés a jövő társadalma fantáziadús jövőkép	család gyerekekkel kapcsolatos tervek azonos munkahely
Alkotó	társadalmi felemelkedés érdekesebb munka család gyerekekkel kapcsolatos tervek	

Fekete Imre, Kaszás Ferenc és Nyárréti Borbála olvasói stratégiája a menekülő típusba sorolható, elképzelt életüket elsősorban a létfenntartásra irányuló értékek vezérlik:

„A hentes szakmát tanultam ki. Most boltvezető vagyok a Fő utcában. Hamar megnősültem, a feleségem pénztárosnő. Építettünk egy házat. Disznókat hizlalok és húsfüstölést is vállallok. Három gyermekünk van, de sajnos, lusták, mint az apjuk és nem akarnak tanulni. A legkisebbik, a leány, az valahogyan leérettségizett, és most adminisztrátor a tanácson. Feleségemmel jól megvagyok most is. Sokat tud dolgozni, meg jól főz. Rendes asszony. Az idén Hévízen nyaraltunk.” (Kaszás Ferenc, 18 éves, általános iskolát végzett, zalaegerszegi autószerelő szakmunkás.)

„Megismerkedtem egy fiúval. Kétévi ismeretség után összeházasodtunk. Nemsokára megszületett a kisfiunk, akit Istvánnak kereszteltünk. Eközben lakásunkat szépen berendeztük. A szülési szabadság alatt beiratkoztam a gimnáziumba. Öt év múlva pedig megszületett a kislányunk, Mónika. Majd gyors- és gépírni tanultam. Így jutottam a Dunai Vasműbe mint adminisztrátor. A fiam beiratkozott az iskolába és nagyon jól tanult. A nyolc osztály elvégzése után szakmát tanult. Ő aztán hamarosan megnősült és született egy aranyos kis unokánk. A lányom még tanul, de hamarosan befejezi ő is és férjhez megy. A szüleim 1977-ben tartották aranylakodalmukat, ahol nagy családi összejövetel volt.” (Nyárreti Borbála, 19 éves, általános iskolát végzett, dunaújvárosi betanított munkás.)

„Legelőször a munkahelyemen elvégzem a munkám, rendszeresen. Kevésbet szórakozom, majd törekszem, hogy legyen lakásom. Mivel az idő lassan eljárt, megházasodom. Igyekszem minél jobb körülményt teremteni az életemben, hogy mire megöregszem, könnyebb legyen a sorsom.” (Fekete Imre, 29 éves, általános iskolát végzett, keszthelyi autószerelő.)

Selyei Margit és Kalmár József olvasói stratégiája az alkotó típushoz sorolható, elképzelt életüket olyan valóságos értékrend „mozgatja”, amelyben a létkiteljesítést szolgáló értékek uralkodnak.

„Megszereztem a technikus oklevelet, csoportvezető lettem, de ez a munkakör nem elégített ki, ezért 1974-ben jelentkeztem a BME Gépészmérnöki karára. Felvettek, és a munkaköröm is megváltozott: a technológiai osztályon helyeztek el. 1975-ben megházasodtam, 1976-ban egy fiam született, Péter, majd egy lányom, Anikó. 1980-ban megkaptam a diplomát, és ezután üzemmérnökké neveztek ki, majd az üzem tervezőcsoportjába kerültem. Munkám mellett a képzőművészettel is foglalkozom, tagja vagyok a gyár képzőművész körének. Több amatőr pályázaton is részt vettem, képeimen a természet szépségeit ábrázolom.” (Kalmár József, 26 éves, budapesti vasesztergályos, esti technikumban a harmadik évet végzi.)

„Még mindig ugyanott dolgozom, lassan már nem ismerek meg senkit, annyi új ember van a vállalatnál. Időközben elvégeztem a tehnikumot, talán még emlékszel rá, hogy milyen terveim voltak. Mondhatom, szerencsés ember vagyok. Elvégeztem a főiskolát is, jó beosztásom van, megbecsülnek. És ami a fő, szeretem a munkám. Azóta tán még többet nyüzsgök. Sok különmunkát vállallok, egy különbséggel, megtanultam gazdálkodni az idővel. Férjhez mentem, elég későn, de nem bántam meg, hogy eddig vártam. Kiegészítjük egymást. Ő tanár. Néha írogat. Én vagyok az első kritikusa. Ne félj, sokszor visszaadom a műveit. Van két

gyermekem, de sajnos nem tudom úgy nevelni őket, ahogyan annak idején elképzeltük, emlékszel? Sokat vannak egyedül, és maguk nevelik magukat. Nagy vonalakban ez történt velem, de azért még elégedetlen vagyok, mint mindig.” (Selyei Margit, 21 éves, általános iskolát végzett szövípari szakmunkás.)

OLVASÓI STRATÉGIÁK ÉS ÉLETUTAK

A jövőből a nyomok a jövőt formáló múltba és jelenbe vezetnek.

A *menekülő* stratégiájú olvasók közül nagyon sokan ilyenfajta örökséggel indultak:

„Apám portás volt a Tejipari Vállalatnál, de általában nem dolgozott, mert méltóságán alulinak tartotta a munkát. Nem zavarta különösebben, hogy éhezünk.”

„Anyám mosni meg takarítani járt. Nagyon keményen dolgozott, volt olyan nap, amikor 12 órát is, mindezt 65 éves koráig.”

„Anyám héthónapos koromban otthagyt. A nagyszülők neveltek, aztán az állam volt a második szülőm. A nagyapám bányász volt. Az iskolában nagyon nehezen fogadtak be, mert kasztrendszer volt, és az is nagy problémát jelentett, hogy »szerelemgyerek« voltam.”

„Itt is egy tanyán laktunk, az anyám a tsz-ben dolgozott. Ezt a lakást sem lehetett kifűteni, azonkívül télen az egerek beköltöztek, összerágtak mindent, a karácsonyfáról leették a cukrot, belemásztak a levesbe. Egyik télen aztán az épület fala, amelyik kukoricaszárral volt betámoztatva, az hegyibénk dült.”

Annak ellenére, hogy ilyen hátrányokkal indultak, valamennyien szakmát tanultak, olvasóvá, rendszeres könyvtárlátogatóvá váltak. Hogy olvasói stratégiájuk leginkább a *menekülő* típusba sorolható, azon nem lehet csodálkozni. Az *alkotó* stratégiájú Kalmár József — aki képzeletben mérnöki diplomát szerez — egy József Attila-költemény díszletének beillő újpesti földszintes bérházban lakik, ahol a harmincas években úgynevezett „munkáslakásokat” alakítottak ki, ahol a közös vécék ma is az udvaron állnak, s Kalmár József szavai szerint édesapja „József Attila-versbe illő életmódot folytatott”. Kalmár József mindezek ellenére kedvezőbb körülmények között nőhetett fel, mint menekülő stratégiájú társai többsége. Olyan körülmények között, hogy apjával szemben is magasabbra tehetette a mércét. A mosókonyhából kialakított fürdőszoba, a falon látható Dürer-metszet, a technikum elvégzésében segítő fiatal mérnökbarát, a képzőművész szakkör illusztrálják alkotó olvasói stratégiáját elősegítő másfajta helyzetét.

Daróczi Józsefné (34 éves budapesti daruvezető) *alkotó* stratégiáját öntőmunkás apja és nagyapja, kelenföldi lakótelepi lakása, érdekes munkája, jó kollektívája, munkásönérzete, a gyerekekkel

kapcsolatos reális, de azért más életmódra ösztönző tervei, reálisan kritikus társadalomlátása, a természet szeretete igazolják.

Mártoni Ferenc, 28 éves budapesti esztergályos *alkotó* stratégiájának háttérében polgárit végzett nyomdász, illetve áruházi eladó szülei, a rákoshegyi családi házban töltött gyermekkor, értelmiségi és vezető beosztású szomszédok, a lakónyilvántartókönyv vezetése, a nagyon megszeretett esztergályos szakmája, a textilipari technikumot végzett feleség, a bélyeggyűjteménye és a barkácsműhelye, a színházi bérlete, a katonakori KISZ-titkársága és a társadalmi munkában végzett könyvtárosi tevékenysége áll.

BÁNYAI ZSUZSA, PÁPAI JUDIT ÉS KÖVES LÁSZLÓ OLVASÓI STRATÉGIÁJA

Bányai Zsuzsa a kilenc olvasói stratégiát modellező véleményt a következő osztályzatokkal minősítette:

Menekülés	5
Izgalom	5
Azonosulás	5
Példa	5
Megformálás	5
Feladat	3
Összefüggés	3
Műveltség	3
Ismeret	3

A *menekülő* stratégia klasszikus esetének nevezhetnénk, ha ebben a vonatkozásban lehetne klasszikus esetekről beszélni. Nem lehet, mert egyrészt mérőműszerünk eléggé kezdetleges, másrészt, az olvasói stratégia többé-kevésbé dinamikus szerkezet, elemeinek szerepe, súlya állandóan változik. Nem tudhatjuk, hogy Bányai Zsuzsa esetében az *alkotó* olvasói stratégia egyik fontos eleme, a *művészi megformálásra* való érzékenység, mikor robbantja fel ezt az első látásra meglehetősen merevnek látszó olvasói stratégiát. Bányai Zsuzsa életében az olvasói stratégiáját igazoló és a változás lehetőségét jelző mozzanatok egyaránt képviselve vannak. Nézzük először életét 2000 felől!

„Akkorra talán már két családot felnevelek. Ápolónő leszek, és ugyanúgy, mint eddig is, dolgozni fogok, csak más munkakörben. Ugyanis nem hiszem el, hogy 2000-ben megváltozik minden. Egyes dolgok igen, de minden nem. Ápolónőre meg mindig szükség lesz, vagyis az emberekre, mert robottal nem tudják helyettesíteni az emberiséget. Fantáziában igen, de ez 2000-ben nem következik be.”

A „humanista” ápolónői hivatás kétségtelenül létkiteljesítő mozzanat a húszéves Bányai Zsuzsa életrajzában, hiszen az életrajz megírásának időpontjában, 1973-ban még segédmunkás egy dunántúli kisváros fűrésztelepén.

Látogassuk meg Bányai Zsuzsát! Interjúkészítő munkatársunk így írta le azt a környezetet, ahol Bányai Zsuzsa él:

„A város legszélén, túl a temetőn és a benzinkúton egy fatelepen áll a rozzant épület, amelynek egyik végében a fatelep irodái működnek, s emellett helyezkedik el három egyszoba-konyhás lakás. A cseréptető rossz állapotban van, beázik, a falak kívül-belül nedvesek, a mennyezetet nagy vízfoltok. A lakás padlószintje húsz centiméterrel lehet a faanyagokkal zsúfolt udvar szintje fölött. A háromszor négyméteres konyha betonpadlózatú, abból nyílik egy ötször hatméteres szoba. A konyhában ütött-kopott konyhabútor, fafűtéses tűzhely, mosógép. A szoba hajópadlóval van burkolva, hengeres festésű falai foltosak a nedvességtől. A sok bútortól és limlomtól szinte mozdulni sem lehet. Két ágy, egy heverő, egy gyermekágy, két ruhásszekrény, asztal székekkel a berendezés, amelyet új rádió és tévékészülék egészít ki. Középen egy szál lámpa lóg. Van még egy kis olvasólámpa is.”

Ez a létkiteljesítő berendezési tárgy Bányai Zsuzsáé, aki így meséli el életét:

„A gyermekkoromat itt töltöttem ebben a házban. Itt laktunk édesanyámmal és a bátyámmal, aztán megszületett a két húgom is. Anyám foglalkozása fonó volt, apám hentes, de volt sofőr és szakács is. Amikor összeházasodtak, idekerültek Tapolcára. Apám 1957-ben disszidált. Anyám minden reggel bezárt négyünket, aztán elment dolgozni. Bátyám lakatos lett, az idősebbik húgom Pápán tanul a közgazdasági technikumban, a másik ipari tanuló, a Sport- és Játékboltban gyakorol. Van még egy ötéves kisöcsém, hogy honnét lett, azt bizony nem nagyon kérdeztük, de jobban is szeretjük annál anyánkat, hogy kellemetlen kérdéseket tegyünk fel neki. Az a lényeg, hogy közénk ütött, és itt van. Tanulni nem nagyon szerettem, de hét évig nem hiányoztam. Először varrónőnek akartam menni, de nem vettek fel, mert nem volt szerződötetés. Itt kezdtem dolgozni a fatelepen. Tizennégy éves koromtól már nyolc órát dolgozom. Először a hulladékot kellett összeszednem, most gépen dolgozom, de a gépet nem én kezelem, azt csak férfinak lehet.”

Hogyan alakulnak Bányai Zsuzsa tervei?

„Szeretnék elmenni innen. Február 27-én kezdődik egy ápolónői tanfolyam Veszprémben, amire jelentkeztem itt, a Vöröskeresztnél. Ezzel megszerezhetem a segédápolónői képesítést, és elmehetek bármikor kórházba. Utána szeretném elvégezni az ápolónői iskolát. Persze inkább gyerekek mellett szeretnék lenni. Már gondolkoztam is rajta, hogy utána hathónapos átképzéssel elmehetnék csecsemő-gondozónőnek. Ami a munkát illeti, nem mondom, én igazán hamar belenevelődtem, hogy dolgozni kell, nincs más kiút.”

Hol érzi jól magát Bányai Zsuzsa és miért nem érzi magát még jobban?

„Le szoktam járni a Volán klubba, de most egy ideje nem, mert összeveszttem a KISZ-titkárral. Oda szoktam járni pingpongozni is, meg asztalifoci is van, el lehet hülyéskedni. Hozzájuk járok különben politikai oktatásra is, mert nálunk is van KISZ, de csak öt fővel működünk. Itt van például a Lajos nevű egyén hat elemivel, ami ugye a mi világunkban már nem elég. Olyanok, hogy hiába mondja nekik az ember, hogy szóljanak, ha valamilyen problémájuk van. Pedig, ha megmondanák a problémájukat, lehetne segíteni rajtuk. A volánosokkal kitérőlni is voltam, ott az előadások is érdekesek. Nálunk is van, de itt olyan nagy szavakkal mondanak el mindent, hogy azt nem lehet kibírni. Szóval, nekünk négy év alatt hat titkárunk volt már. Ami érdekes, hogy nyolcadik után én is jártam erre a továbbképző iskolára, bár nem kellett volna, de nagyon szívesen mentem, hogy tanuljak valamit. Akkor idehoztam a KISZ-be a továbbképzős lányokat, akkoriban volt valami KISZ-élet, de a titkárunk, amikor leérettségizett, elhagyott bennünket. Én vagyok a gazdaságis, de erről sokat tudnék mondani, mert úgy kell tőlük kikönyörögni a pénzt. Ha másképpen nem megy, a magaméból adom fel. Szóval, most ez a KISZ-élet nálunk valahogy furcsa. Hallani a tévében, a rádióban, hogy mások ezt meg azt csinálják, itt meg semmit.”

Pápai Judit olvasói stratégiája a kilenc véleményből álló teszt alapján ezt a képet mutatja:

Ismeretszerzés	5
Megformálás	5
Műveltség	4
Példa	4
Menekülés	4
Izgalom	4
Összefüggés	3
Feladat	2
Azonosulás	2

Feltűnő ebben a képletben az ismeretszerzés uralkodó helyzete, annál inkább, mert ez a nőolvasóknál eléggé ritka. Bár a menekülő stratégiára jellemző elemek is eléggé nagy súllyal szerepelnek, mégis inkább az informálódó típushoz tartozik Pápai Judit olvasói stratégiája. Pápai Judit viszonylag érzelemszegény, túlon túl racionális, pragmatikus olvasói stratégiája szintén levezethető életének alakulásából.

Hogyan vált Pápai Judit önállóvá?

„Szüleim az építőiparban dolgoztak. Apám villanyszerelő volt, anyám segédmunkás, de ő aztán elvégezte a gépkezelői tanfolyamot. Akkor még csak hat osztályt végzett, de később letette a másik kettőt is. Most

anyám bedolgozó, apám pedig gondnok. Ahol régen laktunk, ott heten laktunk egy szobában. Nem volt könnyű. Amikor hetedikbe jártam, én mostam, főztem, takarítottam, anyám pedig dolgozott, hogy össze tudjuk hozni erre a lakásra a pénzt. Már az iskolában gondoltam arra, hogy ha hazaérek, mit is fogok főzni. Kezembe adták a pénzt, hogy osszam be egy vagy két hétre. Nagyon önálló lettem, most is sokszor rám bízzák.”

Miért nem lett Pápai Judit kémikus?

„Nagyon szerettem iskolába járni. Az irodalom, a nyelvten, a mértan és a kémia volt a kedvenc tantárgyam. Én voltam az osztályban a legjobb kémikus. Ami rossz volt, talán az, hogy volt olyan jó tanuló, aki nem tudta annyira a leckét, mint én, mégis jó jegyet kapott. Nem az, hogy ezek értelmiségiek voltak, hanem mintha próbáltak volna a tanárok közelébe férkőzni. Én zárkóztam voltam. Ajándékot én nem tudtam adni a tanároknak. A Zrínyi Gimnáziumba jelentkeztem, de nem vettek fel helyhiány miatt, pedig végig kitűnő voltam. A nagyothallók iskolájába jártam, ezért nem vettek fel.”

Miért nem lehetett Pápai Judit textiltechnikus?

„Gimnáziumba, technikumba, mindenhová próbálkoztam, de sehová sem vettek fel a nagyothallásom miatt. Egy kicsit el is keseredtem. A Lőrinci Fonóban tanultam szakmát, itt is kitűnő voltam. Most ott kell hagynom a szakmát, mert azt mondta az orvos, hogy itt harmincéves koromra megsüketülök. Most textiltechnikumba próbálkoztam. A gyár vezetői azt mondták, nyugodtan, Judit, maga nagyon jó tanuló volt, két év gyakorlat után mehet. Két év kitűnő gyakorlat után azt mondták, hogy ők a tanulmányi szabadságot nem adják meg, mert nincs rá mód. Egy leány emiatt lépett ki, én is ki fogok lépni.”

Köves László olvasói stratégiája a kilenc véleményből álló teszt ,
tükrében így fest:

Feladat	5
Összefüggés	5
Megformálás	5
Műveltség	5
Azonosulás	5
Példa	4
Ismeretszerzés	3
Izgalom	3
Menekülés	2

Eléggé egyértelműen az alkotó típushoz sorolható és ezt alátámasztja a 24 éves esztergályos életútja és életvitele is.

Hogyan lett csodagyerekből munkásfiatal?

„Pesterzsébeten születtem egy szoba-konyhás lakásban. Nagy kert tartozott hozzá. Nagyon szerettem ezt a kertes környezetet. Amikor úgy nyolcéves koromban, az utcában kivágták a fasort, hosszú ideig szomorú voltam. Az elején nagyon jó tanuló voltam, a szüleim már kezdték azt hinni, hogy csodagyerek vagyok és tervezgetni is kezdtek velem. Én először hajóskapitány akartam lenni, aztán repülőtiszt, később meg fűtő azzal, hogy ott mindig jó meleg van. Egyre rosszabb lett a bizonyítványom, főleg aztán, hogy anyám elment dolgozni. Következett az utca, és én elég hamar tudtam, hogy nem a gólya hozza a gyereket. Anyám azért ment el dolgozni, mert apám, aki a háború előtt órás volt, de aztán kiemelték és gyárigazgató lett, kezdett lecsúszni. Így aztán kitűnőből először négyes, majd 3,75 lettem. Ha rajtam múlik, régész lettem volna, de a szüleim műszaki pályára erőltettek. Így kerültem a Bánki Donátba, pedig korábban azt sem tudtam, hogy milyen is egy csavar. A technikumban aztán gyorsan megbuktam kétszer, így aztán úgy döntöttem, hogy nem fárasztjuk tovább egymást, inkább elmegyek inasnak.”

Miért hiúsult meg házassága külföldön?

„Szerettem a munkahelyem, mert itt úgy volt, ami kevés helyen van, hogy ahány százalékot leadtunk, annyit lehetett keresni, itt is maradtam volna, ha nem jönnek, hogy lehet menni az NDK-ba. Hát engem mindig is érdekelték az útikönyvek, így aztán nagy civódások közepette elmentem. A múltkor összeszámoltam, ismerem vagy 2500 német szót, a mindennapi életben, mondjuk, megértetem magam. A németekkel különösen nem barátkoztam össze. Volt egy helyes kislány, akivel komolyabban hajtottam, meg néhány barátom. A lány, akit említettem, értelmiségi családból származott, anyja tanárnő volt, apja meg mérnök. Szó lehetett volna nősülésről is, de valahogy nem tudtam megbarátkozni az ő életritmusukkal. Hazajöttek a szülők, leültek a fotelba a tévé elé. A mama kötött, a papa szájában szivar, időnként eszegetett egy kis süteményt, akármi legyenek, ha egész délután, amíg tévét néztek, tíz mondatot mondtak. Ha 11-kor vége volt az adásnak, az apa felállt, elzárta a tévét, és azt mondta, no ez a nap is megvolt. A lány csinosabb volt, mint a feleségem, de gondolkodtam, aztán inkább szakítottunk.”

A kispolgári életvitellel szakító Köves László szívós erőfeszítéssel és „emberien gyarló” lazításokkal alakítja új életmódját. Beiratkozott a technikumba és a hétköznapiak általában tanulással telnek. Ebben esti egyetemre járó technikusi barátja segít. A vasárnap a pesterzsébeti haveroké. A totószelvény kitöltése, s az apóssal megírott két deci a pinceborozóban, a tizfilléres alapon ultizás és a tévénézés mind a vasárnapi szertartás részei. Látszólag ez is a kispolgári életvitel egyik változata. Mégis rendelkezik olyan elemekkel, amelyek erkölcsi alapot jelentenek ama bizonyos szakításhoz: nagyon fontos szerepet játszik benne a manapság már kiveszőfélben lévő időtöltés (a feleséggel, az idősebb családtagokkal és a barátokkal), a másfél éves kisgyerek fürdetése és sétáltatása, az álmodozás, a rajzfilmek, a politikai-közeleti vitaműsorok megnézése vagy meghallgatása, a „lelkes tag” státus a KISZ-ben és az önmagával való elégedetlenség.

Ferge Zsuzsa háromféle gyümölcsöt különböztet meg a tudás fáján: az ember és a természet közötti anyagcsere mechanizmusait szabályozó *szaktudást*, a mindennapi életben működő, a szűkebb környezetben és a társadalom egészében eligazodni segítő *hétköznapi tudást* és az ember lényegét legjobban, legszebben kifejező alkotások megértését is elősegítő *ünnepnapi tudást*.⁴⁴ A tudás fájáról a különböző helyzetű emberek különböző minőségű tudásokat szakhíthatnak le a tudás mindhárom fajtájából. Az irodalmi művek olvasása megnövelheti a lehetőséget, hogy magasabban levő, nehezebben elérhető, jobb minőségű mindennapi és ünnepnapi tudáshoz juthassanak az emberek, de még talán a magasabb szaktudás elérését is kedvezően befolyásolhatja. Ez azért lehetséges, mert valamikor ez a háromféle tudás egy volt. A *kikapcsolódó—menekülő*, a *pragmatikus—informálódó* és az *alkotó—esztétikai* beállítottságú olvasói stratégiák is tartalmazzák a *társadalmi felemelkedést* elősegítő *műveltséggyarapítás* elemet. Fontos tény, hogy az olvasó munkások számára a különböző olvasmányok közül ma még elsősorban az irodalmi művek szolgálják ezt a célt, az ismeretterjesztő művek csak másodsorban. Ez az esetek többségében nem azt jelenti, hogy az irodalom afféle felemelkedéspótlék lenne, hanem inkább azt, hogy nagyon sok munkás többé-kevésbé tudatosan mindháromféle tudásból többet és jobbat szeretne begyűjteni, hogy az olvasó munkások nagy része a társadalmi felemelkedéssel nemcsak biztosítani, de kiteljesíteni is szándékozik létét. Erre utalnak a *szellemi munkavégzést*, az *összefüggések keresését*, a *katarzist* és a *szembesítést* vállaló olvasói stratégiák, amelyek száma ma már a munkások között sem jelentéktelen.

⁴⁴ Ferge Zsuzsa: A tudás társadalmi elosztása. — Népszava, 1974. jún. 8.

IV. MIT OLVASNAK ÉS MIT KEDVELNEK LEGINKÁBB?

Ezt a kérdést nagyon sokféleképpen lehet és kell feltenni, ha megfelelően akarjuk jellemezni egy-egy réteg, csoport vagy egyén irodalmi érdeklődését, tájékozottságát és ízlését. Meg kell kérdezni, hogy életük folyamán milyenfajta műveket olvastak és milyen sorrendben, hogy mit akarnak vagy nem akarnak elolvasni, hogy mit szeretnének még egyszer elolvasni.

A „Mit leginkább?” kérdés külön fejezet tárgyát is képezhetné, de a „Mit?” kérdéshez olyan szorosan kapcsolódik, hogy csak együtt célszerű őket vizsgálni. Érdemes összehasonlítani a „Mennyit?” és a „Hányfélé?” kérdésre adott válaszokat is, és érdemes ezeket a kérdéseket időről időre föltenni, majd összevetni a különböző időpontokban kapott válaszokat. Feltételezhető, hogy a fogyasztás, a szabad idő eltöltése, vagyis az életmód változatossága és az irodalmi olvasmányok sokfélesége között összefüggés van.

Külön kérdést követelne az ízlés és a divat. Meg kellene vizsgálni, hogy a munkásság ízlésében mennyire érvényesül a divat. Meg kellene tudni azt is, hogy a divat megalkotásában milyen szerepet játszik a munkásság. A „Mit?” kérdéssel együtt fel kell tenni a „Kit?” kérdést is, és meg kell vizsgálni, hogy kik és mikor olvasnak műveket, kik és milyen szerzőket.

A „Mit olvas?” kérdés tulajdonképpen elválaszthatatlan lenne a „Minek olvassa?”, azaz a „Hogyan olvassa?” kérdéstől. Gondoljunk a következőkre: a munkásságnak nem több mint öt százaléka olvas rendszeresen mai novellát könyvből és irodalmi folyóiratból, de még a könyvet nem olvasó munkásoknak is harmada-fele olvas mai novellákat a napilapokból, de elsősorban a képeslapokból és ezek közül is elsősorban a Nők Lapjából. Olvas és mégsem olvas. Olvas, mert „kiolvassa” az egész lapot az elejétől a végéig, ahogy a monoszkóp megjelenésétől a másnapi műsor konferálásáig végignézi szombaton és vasárnap az egész tévéműsort. Mégsem olvas, mert ha megkérdezzük őket, hogy a múltkori Nők Lapjából mit is olvasott,

akkor nagyon sokan semmire sem emlékeznek, sokan viszont úgy sorolják fel az olvasottakat, amiből arra lehet következtetni, hogy a lapban található irodalmi művet nem mint irodalmi művet olvasta. „Olvastam egy dolgot a kongresszusi versenyről, aztán egy szexuális micsodát, aztán a tanítónők helyzetéről egy ilyen izét, meg egy utazást, meg még egy riportfélét a szőnyegkészítésről” — válaszolta kérdésünkre egy könyvet nem olvasó fiatal munkásnő. Kiderült, hogy két képes riportot, egy elég jó ismeretterjesztő cikket és egy kitűnő Galgóczi-novellát olvasott. Ezeket azonban nem különítette el magában, fogalma sem volt arról, hogy irodalmi művet olvasott. Ez — ha többnyire nem is ilyen végletes formában — nap nap után megtörténik a könyvolvasmányoknál is. Így aztán, amikor a következő oldalakon majd megtudjuk, hogy kik voltak a legnépszerűbb írók a munkások körében a hatvanas-hetvenes években, vagy hogy hányan olvasták közülük Tolsztoj, Hemingway vagy Sánta műveit, csak megközelítő, eléggé gyarló választ kaptunk a „Mit?” kérdésre.

MIT OLVASNAK?

1968-ban a könyvet olvasó magyar ipari munkásságot modellező 1900 munkás legfrissebb könyvolvasmányai között a következő tíz irodalmi mű⁴⁵ szerepelt a leggyakrabban (KMK—1.):

Gárdonyi: Egri csillagok	72 említés
Jókai: A kőszívű ember fiai	27 említés
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	25 említés
Rejtő: Pizskos Fred a kapitány	22 említés
Berkesi: Pisztrángok és nagyhalak	20 említés
Jókai: Az aranyember	20 említés
Rejtő: Előretolt helyőrség	18 említés
Dallos: Aranyecset, A nap szerelmese	18 említés
Jókai: Egy magyar nábob	16 említés
Dold-Mihajlik: Ordasok között	15 említés
Berkesi: Húszévesek	14 említés

Óvatosan kell bánni ezzel a listával. Az olvasmány kínálata és a művek előzetes olvasottságának ismerete nélkül mélyebb következtetést még a divatra vonatkozóan sem vonhatunk le. Legkönnyebb az *Egri csillagok* „főlényes győzelmét” megmagyarázni, hiszen ebben nagy szerepe van a Várkonyi rendezte filmnek. Igaz, ha a film olvasásra ösztönző hatását levonjuk a „végeredményből”, valószí-

⁴⁵ Az 1900 olvasmány közül 1660 volt irodalmi mű.

núleg így is első helyen maradt volna. Az első tíz helyre került művek ugyanis csak 267 olvasmányt jelentenek, az 1160 olvasmánynak mindössze 16 százalékát. Kérdés, mit mutat a többi kilencven százalék, vagyis a jéghegy víz alatti része. Az első tíz mű alapján *romantika+lektűr* képlettel jellemezhetnénk a magyar ipari munkás-ság irodalmi olvasmányait a hatvanas évek végén, és mivel az ilyen-fajta jelenségek lényegesen nemigen változnak ilyen viszonylag rövid idő alatt, valószínűleg a hetvenes évek elején is.

Valamivel többet árul el az első ötven helyre befutott mű, hiszen ez már 533 olvasmányt, illetve olvasót jelent, vagyis 32 százalékot. Az első ötven mű között 10 *Rejtő*-, 7 *Jókai*- és 6 *Berkesi*-mű szerepel, 103, 101 és 83 olvasó említette ezeket mint legfrissebb olvasmányát. Ezzel szemben a leggyakrabban említett klasszikus realista mű, *Brontë Úrvölgye szelek* című regénye a 13., a leggyakrabban említett huszadik századi realista regény, *Móricz Rokonok* című műve a 47. helyet szerezte meg. Értékes irodalmi művet alkotó mai magyar és külföldi szerző nem található az első ötven között. Ez a kép nagyjából megegyezik azzal, amit az első tíz helyezett mű mutatott. A legfrissebb olvasmányaként irodalmi művet említő 1660 munkás azonban majdnem hatszázféle művet említett. Ez arra kényszerít, hogy valamennyit figyelembe véve vázoljuk fel a munkásság irodalmi olvasmányainak összetételét. Tanulságos lesz, ha az értelmiség⁴⁶ olvasmányszerkezetével hasonlítjuk össze a munkásokét:

	Munkások	Értelmiségiek
Berkesi—Dallos—Rejtő-típusú lektűr	45	40
Dumas—Hugo—Jókai-típusú romantika	26	6
Tolsztoj—Móricz—Zola-típusú klasszikus realizmus	18	24
Bulgakov—Fejes—Hemingway-típusú mai irodalom	11	30
Összesen	100 százalék	100 százalék

Az első tíz, majd az első ötven mű alapján kirajzolódó *lektűr+romantika* képlet az összes olvasmány alapján sem „dőlt meg”, de az uralkodó olvasmánytípusokon kívül — ha szerényebb, de mégis 32 százalékos aránnyal — másfajta, értékesebb, illetve a mához köze-

⁴⁶ A KMK 1969–70-ben végzett kutatásának adatai alapján, mely a vidéken élő értelmiség körében folyt, 1200 fős mintán. (Kamarás István—Polonyi Péter: *Értelmiség, olvasás, könyvtár*. Bp. 1970. NPI.)

lebb álló irodalmi művek is kiegészítik a két uralkodó olvasmánytípust. Az értelmiség és a munkásság olvasmányszerkezete közötti különbség — sokak vélekedésével szemben — nem elsősorban a lektűr olvasottságában mutatkozik meg leginkább, hanem elsősorban a mai irodalom (itt háromszoros a különbség), illetve a romantika (itt több mint négyszeres a különbség) részesedésénél. Ez persze csak egy adott időpont olvasmányaira vonatkozik, ez csak a keresztmetszet, a hosszmetset, éppen például a romantikus művek vonatkozásában kissé más képet mutat.

* * *

1978-ban a KMK—MKKE kutatás adatai alapján⁴⁷ a munkások körében a következő szerzők művei szerepeltek leggyakrabban a legutoljára olvasott könyvek között: Berkesi, Jókai, Szilvási, Moldova, Dallos, Cooper, Dumas, Gárdonyi, Heller, May, Rejtő, Szabó László, L. Tolsztoj. A folyamatosságot Berkesi, Jókai, Gárdonyi, Dallos és Rejtő művei jelzik, Moldova, Szilvási, Heller, Szabó László, May és Cooper művei pedig a változás irányát. Az alacsonyabb esztétikai értéket képviselő művek, a cselekményes olvasmányok, a társadalmi és politikai kérdésekkel foglalkozó kortárs irodalom és az ifjúsági irodalom részaránya nő az aktuális olvasmányok körében. May és Cooper olvasottságának növekedése a fiatal munkások olvasóvá érésének lassulását is jelzi.

HÁNYAN OLVASTÁK?

A hosszmetsetről, vagyis egy-egy olvasó, illetve egy-egy olvasóréteg összes olvasmányairól elég nehéz teljes képet felvázolni, ebben a tekintetben is a mintavételes eljárásra kényszerülünk. Az egyik lehetőség különböző olvasmánylisták összeállítása. A KMK—1. kutatásban 37 szerző 101 művéről⁴⁸ kérdeztük meg a közel 2000 könyvolvasónak minősített munkást, hogy melyeket olvasta közülük, és hogy melyek nyerték meg tetszésüket. A *lektűr* kategóriából 7 szerző 15 műve, a *romantika* kategóriából 5 szerző 16 műve, a *klasszikus realizmus* kategóriából 10 szerző 30 műve, a *mai irodalom* kategóriából pedig 9 szerző 40 műve szerepelt.

A 101 mű közül az 1900 olvasó munkásnak több mint fele olvasta a következő műveket:

⁴⁷ Gereben Ferenc i. m.

⁴⁸ A lista összeállításánál figyelembe vettük a munkásolvasók leggyakoribb és legkedvesebb olvasmányaira vonatkozó előző adatokat.

Gárdonyi: Egri csillagok	95 százalék
Jókai: A kőszívű ember fiai	93 százalék
Mikszáth: A Noszty-fiú esete...	76 százalék
Jókai: Az aranyember	70 százalék
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	68 százalék
Dumas: Gróf Monte Christo	68 százalék
Hugo: Nyomorultak	67 százalék
Mikszáth: Különös házasság	64 százalék
Jókai: Fekete gyémántok	60 százalék
Tolsztoj: Háború és béke	55 százalék
Móricz: Rózsa Sándor	52 százalék
Fejes: Rozsdatemető	50 százalék

A legfrissebb olvasmányok összetételének *romantika*+*lektűr* képlete továbbra is érvényes, az a tény viszont, hogy minden második magyar olvasó munkás „találkozott” a Háború és békével vagy a Rozsdatemetővel, feltétlenül örömdetes.

A *Rozsdatemető* olvasottsága magasabb a magyar munkások körében, mint Andrzejewski *Hamu és gyémántjának* olvasottsága a lengyel munkásoknál.⁴⁹ Az angol munkások körében kevésbé ismert *Tolsztoj és Dosztojevszkij*⁵⁰, mint a magyar munkások körében. *Tolsztojtól* a magyar munkások másfélszer, *Dosztojevszkij*től kétszer annyian olvastak, mint az angol munkások.

A magyar olvasó munkásoknak kevesebb mint tíz százaléka olvasta a listán szereplő 101 mű közül a következő műveket:

Salinger: A zabhegyező	9 százalék,
Mann: A varázshegy	8 százalék,
Veres P.: Pályamunkások	6 százalék,
Szabó M.: Pilátus	4 százalék,
Faulkner: Sírgyalázók	4 százalék,
Semprun: A nagy utazás	3 százalék.

Mindezeket, továbbá Németh L.: *Iszony, Martin du Gard: Thibault család* és Mann: *Mario és a varázsló* című műveit is megelőző Cronin: *Réztábla a kapu alatt* című műve 20 százalékos olvasottságával, az *Elfújta a szél* pedig a *Bűn és bűnhődés*, a *Germinal*, a *Hűsz óra*, a *Goriot apó* és az *Akiért a harang szól* című műveket is maga mögé utasítja. Ezek a kihűltnek vélt, de még mindig működő

⁴⁹ Bokszanszki, Zbigniew: Robotniczy-czytelniczy literatury elitarniej w srodowisten todskim. — Przegląd sociologiczny, 1966. 2. sz.

⁵⁰ Zweig, Ferdinand: *The Worker in an Affluent Society*. London—Melbourne—Toronto. 1962. Heinemann.

lektúr-vulkánok nem csupán az idősebb generáció emlékeiben élnek, hanem a fiatal munkások viszonylag nagy részének is friss élményei.

A magyar közművelődési könyvtárakat használókra kiterjedő KMK—6. vizsgálatban, amely Gondos Ernő kutatásának⁵¹ szerves folytatása — egy olyan listát használtunk az olvasmányszerkezet és az ízlésképlet vizsgálatára, amely 115 szerző 150 művét tartalmazta. Ezúttal a könyvtárat használó mezőgazdasági fizikai dolgozók (MF), a technikusok (TE) és a mérnökök (MÉ) olvasottságával hasonlítjuk össze a könyvtárat használó szakmunkások olvasottságát:

	Szakmun- kások	MF	TE	MÉ
	százaléka			
Gárdonyi: Egri csillagok	97	90	98	96
Dumas: Gróf Monte Christo	95	84	92	96
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	86	78	89	82
Berkesi: Húszévesek	79	67	81	73
Tolsztoj: Háború és béke	78	78	84	84
Rejtő: Pizkos Fred, a kapitány	77	43	69	86
Fejes: Rozsdatemető	75	77	87	84
Hemingway: Akiért a harang szól	75	63	86	91
Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés	70	53	77	79
Tolsztoj: Anna Karenina	68	67	84	75
Kosztolányi: Édes Anna	61	75	76	66
I. Shaw: Oroszlánkölykök	61	41	65	73
Zola: Germinal	56	31	67	69
Charriere: Pillangó	48	33	47	44
Passuth: Esőisten siratja Mexikót	45	20	54	61
Szilvási: Légszomj	40	28	43	44
Mitchell: Elfújta a szél	37	24	53	53
Mann: Buddenbrook ház	34	29	52	51
Bessie: Szexbomba	33	20	19	36
Chandler: Kedvesem, isten veled	32	31	32	30
Mann: Doktor Faustus	30	24	23	30
Bulgakov: A Mester és Margarita	23	18	25	24
Keyes: Virágot Algernonnak	22	0	31	39
Cronin: Réztábla a kapu alatt	21	22	40	44
Szerb: Pendragon legenda	21	10	27	45
Bradbury: Marsbéli krónikák	19	4	16	29
Updike: A kentaur	19	8	18	31
Zilahy: A Dukay család	19	20	24	18
Jókai A.: 4447	18	10	25	15
Kertész Á.: Makra	17	6	27	19
Golding: A legyek ura	15	10	22	31
Semprun: A nagy utazás	15	12	13	16
Merle: Állati elmék	14	4	16	35
Camus: Pestis	13	8	19	29
Faulkner:				
Megszületik augusztusban	13	4	17	24

⁵¹ Gondos Ernő: Ízlésalkatok. Bp. 1972. NPI.

A felsorolt 35 mű⁵² közül a mezőgazdasági fizikai dolgozók négyet, a technikusok és a mérnökök egyformán huszonhetet olvastak nagyobb arányban, mint a szakmunkások. Ez azt mutatja, hogy a könyvtárat használók társadalmában a szakmunkások a velük nagyjából egyenlő végzettségű, de falusi életmódot folytató mezőgazdasági fizikai dolgozók, és a náluk magasabb végzettségű és szakképzettségű technikusok, mérnökök között középhelyet foglalnak el.⁵³

A mezőgazdasági fizikai dolgozóknál jóval nagyobb arányban olvasták a szakmunkások elsősorban *Faulkner*, *Merle*, *Kertész Ákos*, *Keyes*, *Updike*, *Szerb A.*, *Bradbury*, másodsorban pedig *Camus*, *Golding*, *Jókai A.*, *Mitchell*, *Szilvási*, *Charriere*, *I. Shaw*, *Zola*, *Rejtő* és *Dosztojevskij* műveit. A könyvtárba járó ipari munkások olvasottsága, a romantikus művektől eltekintve valamennyi irodalmi olvasmánytípusnál magasabb, mint a könyvtárba járó mezőgazdasági fizikai dolgozóké, és sokkal magasabb ez az arány a szokatlanabb formájú, áttételesen közlő modern irodalomnál. A mérnököknél *Mann*, *Camus*, *Golding*, *Bradbury*, *Szerb*, *Merle*, *Hemingway*, *Keyes*, *Passuth* és *Cronin* műveinek olvasottsága jóval magasabb, mint a munkásoknál. (A technikusoknál kisebb különbségekkel nagyjából ugyanezen művek az olvasottabbak.) A döntő különbség a szakmunkások és a műszaki szellemi dolgozók között — akár az ipari munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók között — az áttételesebben közlő modern irodalomnál észlelhető, de ez korántsem abszolút érvényű, hiszen *A nagy utazás*, a *Doktor Faustus* és *A Mester és Margarita* nem kevésbé olvasott a könyvtárba járó munkásoknál, mint a könyvtárba járó technikusoknál és mérnököknél. Választóvonalnak tekinthetők még a munkások és a műszaki szellemi dolgozók között a középiskolai kötelező és ajánlott olvasmányok (*Mann*, *Hemingway*, *Zola* művei), a különlegesebb ismereteket kívánó művek (*Passuth* regényei és a tudományos-fantasztikus irodalom) és a nehezen hozzáférhető művek (*Mitchell*, *Cronin*), mindhárom típusú olvasmány a műszaki szellemi dolgozóknál szerepel gyakrabban.

* * *

Tekintettel arra, hogy különböző jellegű művek találkoznak az olvasók élményvilágában, joggal vetődhet fel a kérdés, hogy olvasmánnyá válva mennyire őrzik meg ezek a művek eredeti jellegüket. Például: vajon a munkások körében olvasottnak számító *Rozsdamentő* és *Húsz óra* milyen „olvasatokra” számíthat a lektűr-ol-

⁵² Mely megközelítőleg a listán szereplő 150 mű reprezentatív mintájának tekinthető.

⁵³ A technikusok és a mérnökök között is van különbség, a mérnökök javára, de ez a különbség kisebb, mint a munkások és a technikusok között.

vasmány környezetben? Éppen Sánta eme regényének viszonylagos olvasottsága és ehhez képest feltűnően alacsony kedveltsége irányíthatja figyelmünket arra, hogy milyen helyet foglalnak ezek a művek az „élményalakzatokban”?

Erre az egyáltalán nem könnyű kérdésre úgy próbálok meg választ adni, hogy megvizsgálom a munkások körében olvasott művek „szociometriáját”, az együttesen kedvelt és elutasított művek rendszerét, elhelyezkedését az „élményalakzatokban”. Azt a tényt, hogy valaki *Hemingway* mellett *Mitchell* regényét említi legnagyobb élményének, másképpen minősíti az illető *Hemingway-élményét*, mintha *Faulkner* vagy *Semprun* regényét említette volna „hasonló élményként”. A KMK—5. kutatásban 150 mű „élményalakzatban” elfoglalt helyét vizsgáltuk a könyvtárhasználók körében. A könyvtárat látogató munkásoknál a *Rozsdatemető* és a *Hűsz óra* „élményalakzatokban” elfoglalt helyét most öt másik művel kapcsolatos viszonyával érzékeltetem, vagyis azt vizsgálom, közel vagy távol kerül-e ez a két regény — mint olvasmányélmény — olyan művektől, mint a *Gróf Monte Christo*, a *Buddenbrook ház*, az *Akiért a harang szól*, az *Elfújta a szél* és a *Sellő a pecsétgyűrűn*. A kérdés tehát az, hogy milyen gyakran fordulnak elő velük együtt mint kedvelt művek a könyvtárba járó munkások olvasmányélményei között, gyakrabban vagy ritkábban az átlagosnál?

A hét szerző lehetséges kapcsolatai között nem volt olyan erős, mint *Hemingway* és *T. Mann* regénye között. A második legerősebb kapcsolat *Hemingway* és *Sánta* regénye, a harmadik *Berkesi* és *Sánta* regénye között alakult ki. Mit is jelent ez? Azt, hogy az ízléskörök jócskán átfedik egymást, pontosabban: a *Berkesi*- és a *Sánta*-regényt egyaránt kedvelők aránya viszonylag nagy, a *Sánta*-regényt kedvelők egyik része a *Berkesi*-regényt, másik része pedig a *Mann*-regényt is tetszéssel fogadja. Annak ellenére, hogy a *Berkesi*-regény és a *Sánta*-regény kedvelőinek köre igencsak átmetszi egymást, a két tábor — a két kör — olvasói arculata különbözik is. Ezt az is bizonyítja, hogy a lehetséges kapcsolatok között mindössze *egyetlenegy* kizáró (taszító) jellegű akadt, a *Sánta*-regény és a *Mitchell*-regény együttes kedvelése meglehetősen ritka volt (természetesen együttes elutasítása is). Ezzel szemben a *Berkesi*-regény kedvelése *korántsem zárta ki a Mitchell*-regény kedvelését, bizonyítva, hogy — minden ellenkező híresztelés ellenére — mindkét lektűr lektűrként is „funkcionál”.

A *Hemingway*- és a *T. Mann*-regény „olvasatai” a *Rozsdatemető* „olvasataihoz” állnak közelebb. A *Berkesi*-regény és a *Sánta*-regény együttes kedvelése (vagy elutasítása) egyszerre jelenti a két regény „lektűrszintű” olvasásának eléggé gyakori előfordulását és a „lektűrolvasók” előrelépésének lehetőségét.

A kurrens olvasmányok és az egyes művek olvasottsága mellett még nagyon fontos mutató az olvasmányok változatossága. 1962-ben a Központi Statisztikai Hivatal felmérése alapján⁵⁴ a munkások legfrissebb olvasmányai között a leggyakoribb tíz szerző (*Jókai M., Móricz, Mikszáth, Gárdonyi, Verne, Dumas, L. Tolsztoj, Hugo, Móra és Zola művei*) az összes éppen olvasott könyv egyharmadát alkotta. Hat évvel később a KMK—1. felmérése szerint ez az arány egyötöd-re csökkent. 1962-ben Jókai művei az összes legfrissebb olvasmány 12 százalékát alkották. Hat évvel később ez az arány a felére csökkent. A tendencia azonban nem egészen egyértelmű, hiszen a Jókai-„monopólium” zsugorodásával nemcsak az olvasmányok sokfélesége nőtt, hanem újabb „monopóliumok” is kialakultak, például *Berkesi, Szilvási és Rejtő* műveiből.

MIT KEDVELNEK LEGINKÁBB?

Az irodalmi érdeklődést és ízlést kétségtelenül jobban jellemzik azok az olvasmányok, amelyeket olvasóik a többi közül kiemelnek, akár mint legnagyobb élményeket, akár mint nagy csalódásokat. Tapasztalataim szerint az utóbbiak az előbbieknél is jellemzőbbek az ízlésre. Az ízléssorompók leengedése őszintébb szokott lenni, mint a mások, vagy a hivatalosak, vagy a műveltek által elismert vagy dicsőített művek tömjénezése, magasztalása. Azt, hogy mit illik dicsérni, szeretni, sokkal könnyebb megjegyezni, mint azt, hogy mit kell elvetni. Ebben nagy szerepet játszik az, hogy a kritika nagyon ritkán jelenti ki, hogy „ez egy kimondottan rossz mű”, ha pedig ki is jelenti, sokaknál éppen ellentétes hatást vált ki. Azt még ritkábban jelenti ki, hogy „ez a mű végtelenül semmitmondó”, vagy, hogy „ez a mű kifejezetten unalmas”, pedig ezek kevésbé ösztönöznék az olvasót „azértis” magatartásra. Nem véletlen, hogy ha nagy ritkán megadják a lehetőséget az olvasással kapcsolatos kutatásokban, hogy „nem tetszett”-tel is lehessen válaszolni, sokszorta (ötször-tízszer) kevesebbszer élnek ezzel, mint a „tetszett” vagy „nagyon tetszett” véleménnyel. *Minél magasabb egy réteg végzettsége, annál nagyobb a „nem tetszett” válaszok aránya,* és minél alacsonyabb, annál gyakoribb az „én csak jó könyvet olvasok, ami tetszik is” kijelentés.

A szakemberek közül sokan kétségbe vonják a „Mi volt a legnagyobb élménye?” és ehhez hasonló kérdésekre adott válaszok értékét rendkívül szubjektív voltuk miatt, mondván, hogy meg lehet-

⁵⁴ Mit olvasunk? Bp. 1965. KSH.

sen esetleges annak a megítélése, hogy tetszett-e vagy nem egy olvasmány, vagy hogy melyek okozták a legnagyobb élményeket. Azal is szoktak érvelni, hogy két különböző, de egészen közeli időpontban egészen másképpen vélekednek az emberek egy-egy műről vagy az életük legnagyobb élményéről.

A maradandó élmények megítélésének biztonságát 189 könyvtárlag körében vizsgáltuk, köztük 55 munkás volt. A listán hatvan mű szerepelt, az olvasott és nagy élményt jelentő műveket kellett a kérdezetteknek megjelölni, méghozzá két hét eltéréssel két alkalommal. Az első alkalommal maradandó élménynek minősített műről a második alkalommal a munkások egynegyede feledkezett meg, de ha az összes maradandónak ítélt művet 100 százaléknak tekintjük, az átlagos hibaszázalék csak 7 százalék volt, ami azt jelenti, hogy egy-egy hibázó olvasónál is csak a maradandó élménynek minősített művek töredékéről van szó.

Fontos és viszonylag megbízható információkat adnak az olvasói ízlésről a „leg”-ek, a nagy élmények, mégis óvatosan kell bánni velük, mert az egymás mellett felsorolt művek különböző jellegűek: vannak köztük gyermekkori élmények, megfellebbezhetetlen klaszszikusok, egészen friss megrázó—megható—csalódást keltő élmények. A régebben olvasott művekkel kapcsolatosan nem mindegy, hogy egykori értéktétét eleveníti fel az olvasó, vagy átértékeli egykori élményét. Ha minden esetben pontosan tudnánk, hogy melyik esetről van szó, akkor sem lenne sokkal könnyebb a dolgunk, mert akkor is el kellene dönten, hogy melyik élmény alakítja erősebben a mai ízlést, a kora kamaszkorban olvasott *Egri csillagok* vagy az éppen befejezett és még le sem üledett *A Mester és Margarita*. Mindezt figyelembe véve a „Mit leginkább?” kérdésre adott válaszokból kialakult kép is eléggé hiányos, vázlatos és bátortalan lesz.

Az egész magyar ipari munkásságot modellező mintán végzett 1968-as KMK—1. vizsgálat 1900 olvasónak minősített kérdezettje mintegy hatezer művet sorolt fel legkedvesebb olvasmányaként. A legtöbbször említett húsz mű a következő volt:⁵⁵

Gárdonyi: Egri csillagok	20 százalék
Jókai: A köszívű ember fiai	13 százalék
Jókai: Az aranyember	11 százalék
Hugo: Nyomorultak	8 százalék
Dumas: Gróf Monte Christo	7 százalék

⁵⁵ Mivel művekre kérdeztünk és nem szerzőkre, bizonyos művek hátrányos helyzetbe kerültek. Megfigyeltük, hogy ha szerzőket kérdeztünk, gyakrabban szerepel például Rejtő, Verne, akinek művei kevésbé rendelkeznek „egyéniséggel”, amelyekre gyakrabban mondják, hogy „olvastam egy Rejtő-könyvet”.

Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	7 százalék
I. Shaw: Oroszlánkölyök	5 százalék
L. Tolsztoj: Háború és béke	4 százalék
Solohov: Csendes Don	4 százalék
Jókai: Fekete gyémántok	3 százalék
Tolsztoj: Anna Karenina	3 százalék
Mitchell: Elfújta a szél	3 százalék
Fejes: Rozsdatemető	3 százalék
Hemingway: Az öreg halász és a tenger	3 százalék
Jókai: Kárpáti Zoltán	3 százalék
Dumas: Három testőr	2 százalék
Berkesi: Húszévesek	2 százalék
Dold-Mihajlik: Ordasok között	2 százalék
Dreiser: Amerikai tragédia	2 százalék
Verne: Sándor Mátyás	2 százalék

A három *Jókai-regény*, az *Egri csillagok*, a két *Berkesi-regény*, az *Ordasok között* már a legtöbbször említett kurrens olvasmányok között is szerepelt, ami azt bizonyítja, hogy az olvasmányok kiválasztásánál a korábbi élmény és a réteg ízlésmoдела is szerepet játszik. *Mitchell* regényének kivételével valamennyi mű olvasottsága meghaladja a 30 százalékot.

Az időtényező figyelembevételét a különböző korosztályok⁵⁶ legkedvesebb olvasmányainak összevetése igazolja. A 15—19 éveseknél két klasszikus ifjúsági regény tör be az elsők közé: *A Pál utcai fiúk* a 6., és a *Légy jó mindhalálig* a 7. helyre. Ennél a korcsoportnál a nagy alapélmény egyben még viszonylag friss élmény is, a következő korosztályoknál azonban már hiába keressük őket az élvonalban. Ennek persze más oka is van: a 20—24 évesek a legmagasabb végzettségű életkori csoportot alkotják a munkások között. Náluk *Az öreg halász és a tenger* a 7. helyen áll (míg az összes munkásnál a 14. helyen), és az összes munkásnál a 25 legkedveltebb mű között nem szereplő *Vörös és Fekete* ennél a korcsoportnál a 6., az *Akiért a harang szól* pedig a 9. Egy másik jelenségre, a szülők ízlésmoделаének továbbélésére és „újratermelődésére” hívja fel a figyelmet az a tény, hogy az összes munkásnál a 12. helyre kerülő *Elfújta a szél* a 16—29 évesek között a 9. helyet foglalja el.

⁵⁶ A fiatal munkásokra vonatkozó adatok szintén a KMK—1 vizsgálat adatai, de ezek nem a kutatási jelentésben, a következő tanulmányban szerepelnek: Kamarás István—Nagy Attila: A munkásfiatalok és az olvasás. = Kortárs 1971. 1. sz.

A MUNKÁSOK ÍZLÉSKÉPLETE

A legnagyobb élmények között a leggyakrabban szereplő művek alapján a munkások ízlésképlete így írható le: *romantika+lektűr+klasszikus realizmus+mai realizmus*. Hiányzik a képletből a modern irodalom. Mivel a legnagyobb élményként említett mintegy hatezer olvasmánynak a leggyakrabban említett 20 mű közel 30 százalékát teszi ki, feltehetően jobban lehet ebből a magyar ipari munkásság ízlésképletére következtetni, mint az olvasmányszerkezetre a legfrissebb olvasmányok között leggyakrabban szereplő húsz műből (hiszen azok csak kb. 20 százalékot tettek ki, méghozzá az olvasásra és újraolvasásra ösztönző *Egri csillagok* film jóvoltából.) Ennek ellenére ismét célszerű valamennyi nagy élményként említett művet, tehát mind a hatezret figyelembe venni az ízlésképlet pontosabb felvázolásához. A kurrens olvasmányoknál is használt olvasmánykategóriákat alkalmazva ezt a képet kapjuk a munkások irodalmi ízlésére.⁵⁷

	Munkások	Értelmiségiek
Berkesi—Passuth—Rejtő-típusú lektűr	36	23
Dumas—Hugo—Jókai-típusú romantika	36	17
Tolsztoj—Móricz—Zola-típusú klasszikus realizmus	18	28
Bulgakov—Fejes—Hemingway-típusú mai irodalom	10	32
Összesen	100 százalék	100 százalék

Akárcsak a kurrens olvasmányoknál, a legnagyobb élmények alapján is *romantika+lektűr* képlet rajzolódik ki, és a két réteg között itt is a *romantika* és a *mai irodalom* esetében a legnagyobb a különbség. Míg a kurrens olvasmányoknál 45 százalék volt a lektűr aránya a munkásoknál, a legnagyobb élményeknél ez az arány 30 százalékra csökken. Igaz, hogy az értelmiségieknél 40-ről 23 százalékra esik le, de ez teljesen érthető, hiszen az értelmiségi olvasók szelektálóképessége az esztétikai értékekre érzékenyebben reagál. A legnagyobb élményeknél nagyobb — ez is természetes — a *romantika* aránya: a munkásoknál 26 helyett 36, az értelmiségieknél 6 he-

⁵⁷ Összehasonlításul közlöm az értelmiségre vonatkozó adatokat is.

lyett 17 százalék. A 10 százalékot kitevő *mai irodalom* legnagyobb részét *Hemingway, I. Shaw* és *Fejes* művei teszik ki, az áttételesen közlő modern irodalom és a kortárs magyar írók értékes alkotásai már egy százalék alatt vannak a legnagyobb élmények között. A hatszázféle kurrens olvasmány között is mindössze harminc olyan mű akadt, amelyet — néhány esetben némi jóindulattal — az értékes kortárs irodalomhoz sorolhattunk.

A NAGY ÉLMÉNYEK KÖZÖTT

Másféle szempontok szerint is érdemes boncolgatni az olvasó munkásság legnagyobb élményeinek halmazát. Meglehetősen formális, de azért az irodalmi tájékozottság és olvasottság határaitól valamit eláruló szempont az olvasott művek keletkezésének helye és időpontja, vagyis a legegyszerűbb kettős bontások szerint a szerző magyar vagy külföldi volta, illetve a mű mai vagy régi volta. Míg az előbbi eldöntése az esetek legnagyobb részében egyszerű, az utóbbi nagyon sokféleképpen lehetséges. Nem tekintve elvi kérdésnek a „maiság” és a „régiség” határát, mint más vizsgálatok is, mi is 1945-re helyeztük. Mivel ez a két dimenzió az értékre alig érzékeny, önmagában nem sokat mondanak ezek az arányok, ezért három különböző iskolázottsági csoportra adjuk meg őket.

Az iskolai végzettség

	az általános 8. osztályánál kevesebb	általános iskola	középiskola
Magyar irodalom	57	54	45
Külföldi irodalom	43	46	55
összesen	100 százalék	100 százalék	100 százalék
Régi irodalom	73	65	58
Mai irodalom	27	35	42
összesen	100 százalék	100 százalék	100 százalék
Régi magyar irodalom	42	33	25
Mai külföldi irodalom	12	14	21

Szögezzük le először is, hogy igazán nagy különbségekről nem beszélhetünk. Megállapíthatjuk, hogy a magyar munkásság irodalmi élményei (pontosabban a nagy élményei) térben tágasabbak, mint időben. Az élményréteg modernsége jobban függ az iskolázottságtól, mint a magyar és külföldi művek aránya. A *Jókai-típusú* irodalom aránya a nagy élmények között viszont eléggé határozottan csökken az iskolai végzettség emelkedésével.

A hagyományos paraszti életmódot élő mezőgazdasági fizikai munkát végző olvasók viszonylag ritkán említenek olyan műveket nagy élményeik között, amelyek világa távolabb van a falu világtól, a paraszti élettől, illetve olyan „társadalmi terepektől”, ahol a falusi ember is otthonosan érezheti magát, mint például a katonaság. A mai munkásságról — éppen a két világháború közöttivel összevetve — olyan hiedelem terjedt el, amely szerint ezt a réteget nem érdekli saját maga, szívesebben fordul „más világok” felé. Az a tény, hogy a munkásolvasók 16 százaléka említ a nagy élményei között olyan regényt, amely — mint a *Germinal* vagy a *Rozsdámető* — kifejezetten a munkásság problémáival foglalkozik (figyelembe véve az uralkodó *lektűr+romantika* ízlésképletet), inkább cáfolja, mint erősíti ezt a vélekedést.

Az újszerű módon megformált, vagyis az olvasók többsége szemében „feje tetejére állított” műveket az olvasó munkások 12 százaléka sorolta nagy élményei közé. Hogy ebben a vonatkozásban — a kód ismeretéről van szó — mekkora szerepe van az iskolai végzettségnek, mi sem bizonyítja jobban, hogy 1—2 általánost végzetteknek csak 4, az általános iskola 8 osztályát végzetteknek 10, a középiskolát végzetteknek viszont 28 százaléka említett ilyen műveket. Nagy részben ugyanők tartoznak azok közé is, akik olyan műveket is felsorolnak a legnagyobb élmények között, amelyek nem adnak harmonikus befejezést, amelyek nyitva hagyják és az olvasókkal oldatják meg a konfliktust. Mivel ez nemcsak a nem hagyományos szerkezetű művekre jellemző, az ilyen élményeket létrehozó műveket olvasók aránya már 22 százalék. Az 1—7 osztályt végzőknél 12, a 12. osztályt végzőknél 43 százalék az arányuk. Elgondolkodtató, hogy a különböző korosztályok közül a 16—19 évesek említenek legkevesebben ilyen műveket. Ezek után különösebben nem csodálható, hogy a legkedvesebb olvasmányok között szereplő 98 kortárs magyar mű között mindössze 18 magasabb esztétikai értékkel rendelkező szerepelt. A legnagyobb élmények között a leggyakrabban említett kortárs magyar szerzők a következők:

Berkesi	19	százalék
Passuth	3	százalék
Fejes	3	százalék
Szilvási	1	százalék
Szabó M.	1	százalék
Hegedüs G.	0,5	százalék
Somogyi Tóth	0,5	százalék
Németh L.	0,5	százalék

A legkedvesebb olvasmányok között említett mai magyar művek 44 százaléka *Berkesi-regény*. Természetesen nem Berkési szorítja ki *Németh L.*, *Déry*, *Örkény*, *Sánta*, *Kardos G.*, *Moldova*, *Mészöly*, *Konrád*, *Ottlik*, *Illés B.* és a többiek műveit, hanem az olvasók, köztük a munkásolvasók „Berkesi-kémhatású” olvasói igényei. Míg az értékes irodalom és a lektűr aránya a legkedvesebb olvasmányok között 64 százalék és 36 százalék volt, a legkedvesebb olvasmányok között említett kortárs magyar művek között 18 és 82 százalék. *Dosztojevszkij* a magyar munkások számára könnyebb olvasmány, mint *Németh László*, a *Csendes Don*, mint a *Húsz óra*, *Faulkner*, mint *Szabó Magda*, *Golding*, mint *Déry*. Természetesen *Faulkner*, *Golding*, de még *Dosztojevszkij* olvasottsága is eléggé alacsony a magyar munkásság körében, és ennek okai azonosak a kortárs magyar irodalom értékes alkotásai alacsony olvasottságának és kedveltségének okaival.

A szalag mellett gépies mozdulatokat végző munkás nem róható meg, hogy nem olvas olyan szakkönyveket, amelyekből megismerhetné az egész munkafolyamatot, amelynek csupán elidegenedett részletével van mozdulatnyi kapcsolata. Ugyanígy nem vonható felelősségre a *Déry* helyett *Berkesit*, *Örkény* helyett *Szilvásit* olvasó munkás sem azért, mert nem tudott elég kifutási teret biztosítani egy mai élet ismerős, kínzó problémáival foglalkozó regény kiváltotta élménynek, ha a saját életében sincsen elég kifutási lehetősége, aktív szerepe, beleszólási lehetősége élete dolgaiba. Ez a magyarázat azonban még kevés a kortárs magyar és a kortárs külföldi irodalom olvasottsága és kedveltsége között mutatkozó különbség magyarázatához.

Az igazsághoz tartozik az is, hogy a kortárs külföldi irodalom magyar nyelvű kínálata jóval kevesebb lektürt, selejtet tartalmaz, mint a magyar irodalomé. Ez viszont bizonyos mértékig minden országban szükségszerű. Fontosabb szerepe van az olvasó számára az ismerős dolgok „kellemetlen”, vagyis hiteles, katarzist kiváltó, előítéletmentes ábrázolásának. Szerepet játszik az is, hogy kevés még a *Makra-típusú* munkástémájú regény, bár a munkástematika fon-

tosságát nem szabad túlságosan hangsúlyozni. Az igények hiánya vagy alacsony szintje nagyon sokszor igazolást ad az olvasmányközvetítő intézményeknek. Sente Ferenc az országosan reprezentatív KMK—1. vizsgálat időpontjában figyelmeztetett arra, hogy éppen a munkásokat kiszolgáló üzemi könyvtárak a szó kereskedelmi értelmében szolgálják ki a munkásolvasók alacsony ízlését a profitot (magas olvasói arányt, nagy forgalmat, jó statisztikát) eredményező „lepkesúlyú” irodalommal.⁵⁸ Elolvasva a vitacikke által ösztönzött KMK—1. vizsgálat kutatási jelentését, a kortárs magyar irodalom olvasottságát így kommentálta Veres Péter hozzánk írt levelében: „Akaratlanul is azt bizonyítják, amit én »hasból« állítottam: nem az olvasásról, hanem a szocialista világnézeti műveltségről, hogy — sajnos — nincs! (Nem marxista iskolázottságot értek, azt mint leckét sokan »átvették«, hanem érzelmi telítettségű világnézeti műveltséget) ... Nem tűnik fel Önöknek, hogy a feltárt olvasmányanyagból hiányzik majdnem az egész élő irodalom (néhány krimi és »botrány-siker« — Fejes, Sánta — kivételével). Mi ez? Az ország és a nemzet, párt és kormány által is elismert elsővonalbeli írói: Illyés, Németh László, Tamási Áron, Szabó Pál, Déry Tibor és tovább Szabó Lőrinc, Weöres Sándor stb., stb. — és ne szerénykedjünk: Veres Péter ott van-e?”

A MAGYAR MUNKÁSOK IRODALMI ÍZLÉSÉNEK SZINTJE

Az értékes művek arányáról már esett szó, a kétlépcsős értékes—nem értékes skála azonban nem elegendő az irodalmi ízlés szintjének finomabb jellemzéséhez. Ha valamilyen műszerrel mérhetnénk az irodalmi művek értékét, a legnagyobb élmények átlagértékével „automatikusan” jellemezhetnénk olvasóik ízlését. (Persze nem egészen automatikusan, hiszen a nagy élmények időpontjának eltérése miatt bonyolult eljárással kellene súlyozni őket, azonos szerzők különböző műveit is másként kellene figyelembe venni, és még egy sor korrekcióra kellene figyelni.) A csodaműszer hiányát gyarló kritikusokkal pótoljuk. Huszonötén kaptak kézhez egy olyan listát, amelyen 150 szerző 200 műve szerepelt, a munkások nagy élményei közül a leggyakoribbak. A szakértők művészi értékük szerint 5 osztályzattal minősítették ezeket a műveket. A művek átlagosztályzatait használtuk fel a munkásolvasók irodalmi ízlés-osztályzatainak kiszámításához. (Az irodalmi ízlés szintjének megállapításánál a legnagyobb élményeket és az ismertetett listán szereplő művek közül a tetszéssel fogadottakat vettük figyelembe.) A szakértők szigorúak

⁵⁸ Sente Ferenc: Futunk az olvasók után? = Munka 1969. 2. sz.

voltak. Hemingway néhány regényét például csak négyesre értékelték, a modern irodalommal viszont néha talán már indokolatlanul „kivételezték”.

Az ötös, a *Tolsztoj—Faulkner—Bulgakov* szintet csak 0,5 százalékkuk érte el. (Az értelmiségieknek is csak 2,5 százaléka.) A *Tolsztoj—Hemingway—Mann* szintet, a négyes szintet 9 százalék, a *Dumas—Jókai* szintet 34 százalék, a *Berkesi—Rejtő—Mitchell* szintet 8,5 százalék érte el.

A munkamegosztásban elfoglalt hely, az iskolai végzettség, az életkor és a nem szerint különböző munkásrétegeknél így alakult az irodalmi ízlés átlagosztályzata:

Férfiak	2,5
Nők	2,6
15—19 évesek	2,3
20—29 évesek	2,7
30 éven felüliek	2,5
Szakmunkások	2,7
Segéd- és betanított munkások	2,5
1—7 osztályt végzettek	2,3
8 osztályt végzettek	2,6
Középiskolát végzettek	3,1

Az irodalmi ízlés szintje és a négy társadalmi-demográfiai tényező közötti összefüggés erőssége már ezekből az átlagértékekből is látható. Szakszerűbben, hitelesebben jelzi az összefüggés erősségét a 0 és a +1 közötti értékeket felvevő Pearson-féle kontingencia egyútt-ható, amelyet a felsorolt négy tényezőn kívül a családi állapotra és a lakóhelyre is kiszámítottunk:

Nem	0,05
Életkor	0,10
Szakképzettség	0,12
Lakóhely	0,14
Családi állapot	0,16
Iskolai végzettség	0,30

Az iskolai végzettség elsődlegessége egyértelmű, de végső oknak azért korántsem tekinthető. Kissé átalakítva Ferge Zsuzsa kérdését, amely az olvasás mennyiségére vonatkozott⁵⁹, a következő kérdés te-

⁵⁹ Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Bp. 1969. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

hető fel: azért olvas-e értékesebb műveket az iskolázottabb munkás, mert az iskola segítette e szokás kialakításában, vagy már azért tanult, illetve azért tanult tovább, mert ezek az értékek vonzották? Feltételezem, hogy az általános iskola 8 osztályát végzett munkás nemcsak a két osztálytöbblet miatt olvas színvonalasabb irodalmi műveket, mint a csak 6 osztályt végzett munkás, hanem valami más is tolja feljebb a műveltség lépcsőin. Ez természetesen nem elsősorban az irodalom, hanem az életmód és az értékrend az, amely mind az iskolával, mind az irodalommal való kapcsolatát alakítja. Az általános iskola 8 osztályát végzett, munkájuk mellett este tanuló munkások ízlésszintje 2,7, a nem tanulóké 2,5, a tanulni szándékozóké 2,6 volt. A továbbtanulóknak valamivel nagyobb része tekinti az olvasást alapvető szükségletének és kétszerte nagyobb arányban „tűrik el” az olyan olvasmányokat, amelyek nem adnak megnyugtató lezárást. Az irodalmi értékek befogadásának kedvező életmódnak más a munka-dimenziója is: az életükben valaha újítkók ízlésszintje 2,7, a most is újítkáson dolgozóké 2,8, tehát magasabb az átlagnál (2,6). Akik a „Mi a véleménye arról az emberről, akinek sok könyve van?” kérdésre elutasító választ adtak, azoknak 2,4 volt az ízlésszintjük, akik helyeslő választ adtak, azoknak 2,6, akik pedig „Attól függ, hogy elolvasta-e?” típusú mérlegelő választ adtak, azoknál 2,8-ra emelkedett az ízlésszintet mérő műszerünk mutatója.

A nagy élményekre elsősorban a „Mi tetszett legjobban?” kérdésre adott válaszok derítettek fényt. Tudjuk, hogy a tetszés fogalom tartalma a különböző olvasórétegeknél jelentős mértékben különbözik. Különböző mértékig fedi át egymást a tetszés és a mű irodalmi értékének megítélése is a különböző rétegeknél. Elképzelhető, hogy az ízlésképletben egymás mellett szereplő romantikus és mai realista művek irodalmi értékéről az olvasónak más a véleménye annak ellenére, hogy egyformán tetszettek neki. Egy-egy nagy élmény indokolása mögött tehát sok esetben ugyanannál az olvasónál is eléggé különböző típusú érveket találhatunk, például a „mert szép”, mellett vagy helyett a „mert hatott rám”, „mert igaz”, „mert engem igazol”, „mert arról szól” típusú érveket. Hasznosan egészítené ki a magyar munkások irodalmi ízléséről elmondottakat az, ha a tetszéstől — amennyire lehet — függetlenül az irodalmi érték megítéléséről is rendelkezésre állana valamilyen információ.

Erre a célra a KMK—1. vizsgálatban egy olyan mérőeszközt használtunk, amely tíz olyan, viszonylag ismert irodalmi művet tartalmazott, amelyeket az irodalommal foglalkozó szakemberek meglehetősen egybehangzóan egymás fölé s alá helyeztek irodalmi értékük alapján. A legértékesebbeknek 10, a továbbiaknak 9, 8, 7 stb.

pontot adva így alakult ki a szakértői átlagok alapján a szakértői rangsor:

Tolsztoj: Anna Karenina	9,55
Mann: Buddenbrook ház	8,87
Hemingway: Akiért a harang szól	7,57
Móricz: Boldog ember	6,76
Sánta: Hús óra	6,56
Zola: Germinal	5,13
Jókai: A kőszívű ember fiai	4,26
Dumas: Gróf Monte Christo	2,97
Rejtő: Pizskos Fred, a kapitány	2,20
Berkési: Sellő a pecsétgyűrűn	1,13

Hogy plasztikusabb legyen a kép, ezúttal is az értelmiségiekével összehasonlítva közöljük a munkások rangsorát:

Munkások		Értelmiségiek	
A kőszívű ember fiai	7,03	Akiért a harang szól	7,63
Anna Karenina	6,84	Anna Karenina	7,32
Akiért a harang szól	6,54	Buddenbrook ház	6,38
Gróf Monte Christo	6,43	A kőszívű ember fiai	6,35
Sellő a pecsétgyűrűn	5,51	Germinal	5,18
Germinal	5,11	Boldog ember	5,18
Boldog ember	4,93	Gróf Monte Christo	5,04
Buddenbrook ház	4,91	Sellő a pecsétgyűrűn	4,23
Hús óra	4,23	Hús óra	4,22
Pizskos Fred...	3,44	Pizskos Fred...	3,47

Ha a sorrendet nézzük, akkor az értelmiségiek rangsora kétségkívül közelebb áll a szakértőkéhez, mint a munkásoké, ha azonban a legnagyobb és a legkisebb osztályzat közrefogta szakasz hosszát vesszük figyelembe, a munkások és az értelmiségiek között kisebb a különbség. A munkások és az értelmiségiek esztétikai értékítéletei között hat múnél: *Tolsztoj*, *Jókai*, *Sánta*, *Zola*, *Rejtő* és *Móricz* regényeinek a megítélésénél minimális a különbség; *Mann*, *Hemingway*, *Dumas* és *Berkési* műveinek értékelésénél viszont eléggé nagy eltérések észlelhetők. Természetesen tíz regény rangsorolásából közvetlenül nem lehet következtetni az irodalmi ízlésre, hiszen elsősorban a művészet területén érvényes „mi illik” felőli tájékozottságot jelzik ezek az adatok.

Amennyiben egy-egy ember összes olvasmányáról tudnánk, hogy tetszéssel vagy nemtetszéssel fogadtatott, valószínűleg pontosabb képet kaphatnánk irodalmi ízléséről, mint a néhány legnagyobb élmény alapján. Ilyen teljes kép hiányában a KMK—1. és a KMK—6. vizsgálatokban használt listákon szereplő művekre vonatkozó adatokat ismertethetem. Mivel egy-egy mű kedveltségének foka — természetesen — nagyban függ olvasottságától, ezúttal nem azok arányát mutatom be, akik tetszéssel fogadták ezt vagy azt a művet, hanem a tetszéssel fogadók arányát az olvasók arányához viszonyítom. Előfordulhat ugyanis az, hogy egy művet egy rétegből viszonylag kevesen, de viszonylag nagy tetszéssel fogadjanak, ilyenkor is joggal beszélhetünk a mű sikeréről vagy hatásáról. A művet tetszéssel fogadók és a művet olvasók hányadosával egyfajta módon a mű hatásosságát fejezhetjük ki. Tetszésindexünk értéke akkor lesz 1, ha a mű minden olvasójának tetszett, és akkor lesz 0, ha egyiküknek sem. Természetesen a mutató csak megfelelő számú olvasó esetében jelez érvényes arányokat.

Megállapítható, hogy nemcsak a viszonylag népszerű *Anna Karenina* és az *Akiért a harang szól*, hanem még *Mann*, de még *Sánta regénye* is megelőz olyan műveket, amelyek ezeket jóval megelőzik a nagy élmények rangsorában. Az irodalmi ízlés „elmélete” és „gyakorlata” között tehát bizonyos ellentmondás van mindkét rétegnél. Az ellentmondás egyik megoldása a „mi illik” ismerete és a „mit szeretek” gyakorlata közötti „álszent” olvasói viselkedés. A másik megoldás inkább az értelmiségre jellemző, akiknél látszólag még nagyobb a távolság az ízlés „elmélete” és „gyakorlata” között. Ez esetben az olvasó tisztában van a mű alacsonyabb értékével, de azt tudatosan, csak szórakozásból olvassa. A munkások „állhatatosabbak”, náluk a szórakozásból is „csak jó könyvet olvasok” magatartás a jellemző.

Az egész ipari munkásságot modellező mintán végzett vizsgálatnál használt listán szereplő 101 mű közül az alábbiaknak volt a legnagyobb a tetszésindexük:

Gárdonyi: Egri csillagok	0,54
Jókai: A kőszívű ember fiai	0,50
Dumas: Gróf Monte Christo	0,50
Dreiser: Amerikai tragédia	0,49
Mitchell: Elfújta a szél	0,48
Hugo: Nyomorultak	0,47
Tolsztoj: Anna Karenina	0,47
Berkési: Pisztrángok és nagyhalak	0,46
Solohov: Emberi sors	0,46

Jókai: Az aranyember	0,44
I. Shaw: Oroszlánkölykök	0,44
Hugo: A párizsi Notre Dame	0,43
Tolsztoj: Feltámadás	0,41
Hemingway: Búcsú a fegyverektől	0,39
Tolsztoj: Háború és béke	0,38
Martin du Gard: A Thibault család	0,37
Passuth: A bíborbanszületett	0,37
Dreiser: Carrie drágám	0,36
Hemingway: Akiért a harang szól	0,36
Solohov: Csendes Don	0,35

Ezeket a műveket joggal tekinthetjük tipikus „munkásolvasmányoknak”, megállapíthatjuk, hogy a többi irodalmi műhöz képest például *Tolsztoj*, *Dreiser*, *Solohov* és *Hemingway* regényei olvasóik körében melegebb fogadtatásra találnak. Természetesen ugyanez áll *Mitchell* „klasszikus” művére is. A 101 mű közül a legolvasottabbak között szereplő *Mikszáth*- és *Móricz*-regényeket nem találjuk a legnagyobb tetszésindexszel rendelkezők között, a magas tetszésindexszel rendelkező az *Elfújta a szél*, az *Akiért a harang szól*, a *Búcsú a fegyverektől*, a *Feltámadás*, a *Carrie drágám* és a *Bíborbanszületett* című regényeket viszont nem találjuk a legolvasottabb művek között.

A közművelődési könyvtárakba járók körében végzett KMK—6. vizsgálatban egy bonyolultabb tetszésindexet használtunk, amelybe a „nem tetszett”, „tetszett”, „nagyon tetszett” válaszokat viszonyítottuk az olvasók számához. (Ez a mutató —1-től +2-ig vehet fel értékeket. A legalacsonyabb értéket kapta volna az a mű, amelyet valamennyi olvasója elutasított, és a legmagasabbat, amely valamennyinek nagyon tetszett.)

Most összehasonlítva a mezőgazdasági fizikai dolgozók (MF), a technikusok (TE) és a mérnökök (MÉ) tetszésindexeivel, azoknak a műveknek a tetszésindexe látható itt a táblázatban, amelyeknek olvasottsága is bemutatásra került a fejezet elején.

	Szak- munkások	MF	TE	MÉ
Gárdonyi: Egri csillagok	1,63 (97)	1,81	1,66	1,68
Hemingway: Akiért a harang szól	1,61 (75)	1,50	1,63	1,57
Dumas: Gróf Monte Christo	1,57 (95)	1,65	1,56	1,44
I. Shaw: Oroszlánkölykök	1,53 (61)	1,23	1,50	1,62
Cronin: Réztábla a kapu alatt	1,50 (21)	—	1,36	1,20
Szilvási: Légszomj	1,45 (40)	1,14	1,28	1,00
Keyes: Virágot Algernonnak	1,43 (22)	—	1,47	1,60
Tolsztoj: Háború és béke	1,43 (78)	1,47	1,49	1,51
Tolsztoj: Anna Karenina	1,41 (68)	1,54	1,44	1,27

	Szak- munkások	MF	TE	MÉ
Charriere: Pillangó	1,40 (48)	1,25	1,24	1,08
Mitchell: Elfújta a szél	1,35 (37)	1,50	1,46	0,87
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	1,33 (86)	1,51	1,12	0,95
Merle: Állati elmék	1,33 (14)	—	1,12	0,95
Berkesi: Húszévesek	1,29 (79)	1,44	1,00	0,96
Zola: Germinal	1,28 (56)	1,06	1,13	1,09
Passuth: Esőisten siratja...	1,26 (45)	1,09	1,18	1,28
Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés	1,20 (70)	1,07	1,33	1,33
Jókai A.: 4447	1,19 (17)	—	1,16	0,90
Rejtő: Piszkos Fred...	1,17 (77)	1,45	1,00	1,05
Kertész: Makra	1,16 (17)	—	0,93	0,93
Camus: Pestis	1,14 (13)	—	1,01	0,86
Semprun: A nagy utazás	1,14 (15)	—	1,40	0,92
Kosztolányi: Édes Anna	1,13 (61)	1,44	1,13	1,25
Szerb: Pendragon legenda	1,10 (21)	—	1,32	1,13
Chandler	1,08 (32)	0,86	0,96	0,62
Mann: Buddenbrook ház	1,09 (34)	1,20	1,13	0,90
Fejes: Rozsdatemető	1,06 (75)	1,10	1,04	0,91
Mann: Doktor Faustus	1,06 (30)	—	1,10	1,21
Golding: A legyek ura	1,00 (15)	—	0,95	1,08
Updike: A kentaur	0,95 (19)	—	0,89	1,12
Bulgakov: A Mester és Margarita	0,88 (23)	—	1,03	1,23
Bradbury: Marsbéli krónikák	0,83 (13)	—	0,84	1,00
Faulkner	0,81 (13)	—	1,00	1,05
Bessie: Szexbomba	0,66 (13)	—	1,12	0,32
Zilahy: A Dukay család	1,07 (19)	—	1,27	1,08

(Mivel a csoport létszáma 51 fő, az alacsony olvasottságú művek-nél nem közlünk adatot. Zárójelben az olvasók arányát közlöm.)

Az átlagos tetszésindexek közötti nem túl nagy eltérések arról árulkodnak, hogy a különböző rétegek mennyire szigorúak, kritikusak olvasmányaik megítélésében. A legliberálisabbak a mezőgazdasági fizikai dolgozók, a legszigorúbbak a mérnökök. (Náluk csak az egyetemi hallgatók mércéje volt magasabb, az ő átlagos tetszés-indexük 1.01 volt.) A segéd munkások tetszésindexe 1.24, a betanított munkásoké pedig 1.22.

A munkások körében kevés olyan mű akadt, amelyek olvasottsága és „hatásossága” ellentétes képet mutat. A *Réztábla a kapu alatt*, az *Állati elmék*, és a *Virágot Algernonnak* (bizonyos mértékig még a *Makra*, a *Pestis* és *A nagy utazás* is) viszonylag alacsony, 13—20 százalékos olvasottságuk mellett viszonylag magas, 1.14—1.50 tetszésindexszel a munkásolvasók kisebb csoportjánál meglehetősen vagy nagyon meleg fogadtatásra találtak. Ennek nyilván más az oka a *Cronin*-regény esetében, amelyhez nagyon nehéz hozzá-

férni és más a hozzáférhető, de mégis csak szűkebb körben olvasott művek esetében.

A *Rozsdátemető*, az *Édes Anna*, a *Pizskos Fred*, a *Bűn és bűnhődés* olvasottsága 70 százalék felett van, tetszésindexük viszont éppen hogy eléri az átlagost (1.19), vagy alatta marad. Ezekre még nehezebb a magyarázat, mint az előbbiekre, és valószínű, hogy itt sem lenne alkalmazható egy egységes magyarázat. A *Rozsdátemetőt* olvasottsága alapján „munkásolvasmánynak” minősítettem.⁶⁰ Nincs jogom az alacsony tetszésindex alapján ezt a címet megvonni, de a minősítést olvasói körében erősen vitatott „munkásolvasmányra” kell módosítani. A *Rozsdátemető*-vita nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem az olvasástörténetnek is eseménye volt. A *Pizskos Fred* alacsony tetszésindexe, mint tudatosan is szórakoztató olvasmányként olvasott könyvé, könnyebben magyarázható. Az *Édes Anna* talán túlnyomórészt férfiakkól álló munkás olvasótábor miatt találtatott könnyűnek. (Ezt a technikuskok és a mérnökök tartózkodóbb befogadói magatartását tanúsító tetszésindexek is alátámasztani látszanak, hiszen ez a két csoport is nagyobb részt férfiakkól áll.) Gondos Ernő elemzése is hangsúlyozza: „Mintha ez a mű valamilyen tulajdonságával vagy tulajdonságaival eltávolítaná magától lehetséges híveinek egy részét.”⁶¹

„Munkásolvasmányoknak” tekinthetők a szó egy másik értelmében azok a művek, amelyek a munkások körében jóval melegebb visszhangra találtak, mint a középkáder és a diplomás rétegnél. Ezek többsége kevésbé értékes mű (*Berkesi*, *Cronin*, *Dumas*, *Charriere*, *Mitchell*, *Rejtő* és *Szilvási* regényei), de akad köztük nem egy értékes mű, olyanok, mint az *Anna Karenina*, a *Germinal*, a *Pestis* vagy a *Makra*. A *nagy utazás* és *Jókai Anna 4447* című regénye a munkás—mérnök viszonylatban bizonyult munkásolvasmánynak. Gondos Ernő 333 művet tartalmazó listájáról⁶² még a következőkkel egészíthetjük ki ezt a sort: *Vörös és fekete*, *A hiúság vására*, *Zabhegyező*, *Egy asszony élete*, *Árvácska*, *Utazás a koponyám körül*, *12 szék*, *Emberi sors*, *Candide*, *Rozsdátemető*, *Talpalatnyi föld*, *Aranyárhány*. Igaz, a *Réztábla a kapu alatt* hatásosabbnak bizonyult a munkásság körében, mint az *Artamonovok* vagy az *Életem regénye*, de ez csak árnyalja, de nem semmisíti meg azt a tendenciát, amely szerint bizonyos művek fogadtatásánál a munkásság

⁶⁰ Azaz olyan műnek, amely a munkások körében olvasottabb, mint más rétegeknél.

⁶¹ Gondos Ernő: *Ízlésalakzatok*. Bp. 1971. NPI.

⁶² Gondos Ernő i. m. Gondos mintája nagyjában a rendszeres könyvolvasókat modellezte, ezek köre pedig nem sokkal tér el a könyvtárhasználókéétól összetételt tekintve.

utolérte az értelmiségi olvasókat. Ez a megállapítás nem erőlteti azt a tételt, amely szerint először egyszerűen az értelmiséget kellene utolérni a munkásolvasók élcsapatának, majd a derékhadnak. Azt is figyelembe kell venni, hogy az „utolérendő” értelmiségi réteg nagy százaléka munkásszármazású, és irodalmi ízlésében nyomot hagyott (pozitív és negatív nyomokat egyaránt) a munkás környezet olvasási kultúrája.

ÍZLÉSKÉPLET ÉS OLVASÓI STRATÉGIA

A könyvtári tagok körében végzett KMK—6. vizsgálatnál használt 150 művet tartalmazó listán szereplő művek segítségével még finomabb vonásokkal felvázolhattuk — természetesen a munkásolvasóknak csak egy szűkebb körénél — az irodalmi ízlés képletét.

Ebben a vizsgálatban irodalmárok segítségével a következő irodalmi olvasmány-típus rendszert használtuk:

- I. *Értékes irodalom*
 - I/a Tolsztoj-típusú klasszikus realizmus
 - I/b Jókai-típusú romantika
 - I/c Hemingway-típusú mai realizmus
 - I/d Bulgakov-típusú modern irodalom
- II. *Átmeneti irodalom*
 - II/a Dumas-típusú romantika
 - II/b Remarque-típusú mai realizmus
- III. *Álirodalom*
 - III/a Berkesi-típusú társadalmi regény
 - III/b Passuth-típusú történelmi regény
 - III/c Dallos-típusú életrajzi regény
 - III/d May-típusú kalandregény
- IV. *Alkalmazott irodalom*
 - IV/a Graves-típusú történelmi regény
 - IV/b Stone-típusú életrajzi regény
 - IV/c Lem-típusú tudományos-fantasztikus regény
 - IV/d Christie-típusú krimi
 - IV/e Hajnóczi-típusú útleírás
 - IV/f Cooper-típusú kalandregény

A könyvtárat használó szakmunkások ízlésképletei közül a következők voltak a leggyakoribbak. (Ez alkalommal is szembesítjük őket a mezőgazdasági fizikai munkásokkal, a technikusokkal és a mérnökökkel.)

A munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók esetében az *értékes irodalom* elsősorban *Jókai-típusú romantikus* műveket jelent. Ily módon a leggyakoribb ízlésképlet erősen hasonlít a már ismerős *lektűr + romantika* képletére. Ez a két elem a könyvtárhasználó

	Munkások	MF	TE	ME
	s z á z a l é k			
Értékes irodalom + álirodalom	23	29	15	13
Értékes irodalom + álirodalom + átmeneti irodalom	17	14	14	15
Értékes irodalom	15	27	21	19
Értékes irodalom + álirodalom + átmeneti irodalom + alkalmazott irodalom	13	12	16	8
Értékes irodalom + átmeneti irodalom	7	2	9	14
Értékes irodalom + álirodalom + alkalmazott irodalom	7	6	6	3
Átmeneti irodalom + álirodalom	4	4	4	5
Egyéb	14	6	15	22
összesen	100	100	100	100
	százalék	százalék	százalék	százalék

munkások ízlésképleteinek 67 százalékában megtalálható. Mivel mind a négy kategória eléggé különböző elemeket fog össze, érdemes megvizsgálni, hogy ezek közül melyek milyen arányban mutathatók ki a könyvtárhasználó munkások ízlésképleteiben:

	Munkások	MF	TE	ME
	s z á z a l é k			
Jókai-típusú romantika	71	86	72	61
Tolsztoj-típusú realizmus	49	53	59	45
Hemingway-típusú realizmus	47	49	50	59
Berkesi-típusú álirodalom	53	55	43	26
Rejtő-típusú kalandregény	41	31	22	8
Dumas-típusú romantika	39	27	40	41
Remarque-típusú romantika	30	20	32	49
Passuth-típusú álirodalom	25	22	29	21
Graves-típusú történelmi regény	19	20	25	21
Hammet-típusú krimi	12	4	8	1
Verne-típusú kalandregény	15	6	6	4
Lem-típusú sci-fi	11	6	10	13
Christie-típusú krimi	6	2	4	2
Bulgakov-típusú modern irodalom	6	2	12	18
összesen	411	383	440	399

Megállapíthatjuk, hogy a négy réteg közül a *Rejtő*-, a *Hammet*-, a *May*- és a *Christie*-típusú művek találhatók meg leggyakrabban a szakmunkások ízlésképleteiben. Az iskolázottabb rétegek ízlésképleteivel összevetve a munkásokét, a felsorolt olvasmánytípuso-

kon kívül a legnagyobb különbség a már oly sokszor vizválasztónak bizonyult Bulgakov-típusú modern irodalom, melynek aránya a technikusok esetében kétszerte, a mérnökök esetében háromszorta nagyobb.

Úgy tűnik, hogy nemcsak a munkások irodalmi tájékozottsága, nagy élményei és napi olvasmányai között vannak kisebb-nagyobb eltérések, hanem olvasói stratégiájuk és olvasói viselkedésük között is. Persze az olvasói viselkedésről még nem sokat tudunk, még csak a végeredményét ismerjük, hogy tetszett, vagy nem tetszett-e az olvasmány, az eredményét, vagyis hogy hogyan olvasta, értelmezte a művet, azt csak sejtethjük. Hogy az olvasói stratégia és az olvasói viselkedésre utaló olvasmány- és élményszerkezet között van bizonyos, méghozzá eléggé szoros összefüggés, azt az elsősorban lektúrt olvasó és kedvelő, túlnyomórészt *lektúr + romantika* ($1 + r$) ízlésképletű olvasók, valamint a jobbára értékes műveket kedvelő, többnyire *romantika + klasszikus realizmus + mai realizmus* ($r + k + m$) ízlésképletű olvasók olvasói stratégiáinak összevetése igazolja a KMK—3. vizgálat adatai alapján.

Olvasói stratégia	Ízlésképlet	
	$1+r$	$r+k+m$
Menekülő	34	9
Informálódó	20	18
Alkotó	18	55
Eklektikus	28	18
Összesen	100 százalék	100 százalék

Az alkotó és menekülő stratégiák fordított aránya eléggé meggyőzően bizonyítja a feltételezett fő tendenciákat. Természetesen nagyon komoly figyelmet érdemelnek azok a — nem is kis számú — esetek, amikor a menekülő stratégia értékes műveket is eltűr, vagy amikor az alkotó stratégia összekacsint a lektúrral. Ezeknek a társadalmi méretekben sem elhanyagolható arányú rendhagyó eseteknek a tanulmányozása a nyilvánvaló fő tendenciák megállapításánál sokkal fontosabb, mert itt az előrelépés vagy a megtorpanás orvoslást, serkentést igénylő eseteivel kell számolni.

* * *

Az 1978-as MKKE—KMK kutatás adatai alapján Gereben Ferenc a munkások irodalmi ízlésének alakulását vizsgálva azt állapítja meg, hogy a különböző társadalmi rétegek között „a munkások ízlésében jelentkezett legerősebben az az általános tendencia, hogy a hetvenes évek végére a korábban szinte egyeduralkodó klasszikus irodalom értékesebb (realista) részét a mai irodalom értéktelenebb vonulata váltotta fel”. Megállapítja azt is, hogy a munkások körében a „lektűr-domináns” ízlésképlet vált uralkodóvá, valamint azt, hogy „a falutól a város felé haladva, ha kis mértékben is, de nő az értékes mai és a klasszikus irodalom kedveltsége, de egyúttal, és nem is olyan kis mértékben, nő a lektúrirodalomé is, a romantika népszerűsége viszont csökken.” Mindezt Gereben Ferenc azzal magyarázza, hogy „az ízlés urbanizációja nem feltétlenül jelenti az esztétikai értékszint emelkedését”. A haszonelvű értékrendnek ennél a rétegnél is tapasztalható térhódításának hatásával egészíteném ki kollégám meggyőző magyarázatát.

BÁNYAI ZSUZSA, PÁPAI JUDIT ÉS KÖVES LÁSZLÓ NAGY ÉLMÉNYEI

A *menekülő* stratégiájú Bányai Zsuzsával a dunántúli kisváros fűrésztelepén ismerkedtünk meg. Kimondottan hátrányos helyzetét óriási aktivitással és közösség-igénnyel és a jelenlegi társadalmi helyzetéhez képest nagyratörő (segédmunkás—segédápolónő—ápolónő—gyermekgondozó—óvónő—tanítónő) terveivel és munkaszeretével igyekszik behozni. Kis olvasólámpája harsány kihívás az egy szál dróton lógó, a szobát megvilágító villanykörte. Bányai Zsuzsa nagy élményei: *Christie: Tíz kicsi néger*, *Cusack: Kelten a halál ellen*, *Dallos: Aranyecset és A Nap szerelmese*, *Rejtő: Tizennégykarátos autó* és *Szilvási: Kinek a sorsa* című regényei. *Menekülő* stratégiájának rendhagyó eleme a művészi megformálás iránti érzékenység. Ezeket a műveket szépen megírtnak érzi. Tévedése egyszerre jelent falat és lehetőséget az igazi irodalmi értékek befogadására. Jellemző módon, a titokban olvasott első könyvet, a „szép és borzalmas” — és éppen furcsa kettőssége miatt a nagy élmények közé nem kerülő — *Árvácskát* a létfenntartásáért folytatott kemény munkából álló életében érthető módon nem követték a hasonló értékek, de olvasói magatartásának a szépség törvényei szerinti megformálás irányában tett kilengése nem zárja ki a folytatás lehetőségét.

Pápai Judittal a saját maga készítette faliújság előtt találkoztunk, amelyet a külföldi delegáció is észrevett. A kissé nagyothalló, de

kitűnő tanuló munkáslányt sem a Zrínyi Gimnázium, sem munkahelye igazgatója nem vette észre. Pápai Juditot a korán rászakadó gondok, majd a testi fogyatékoságával megteretözött hátrányos társadalmi helyzete olyan pragmatikus, racionális értékrend kialakítására készítette, amely nem engedte közel hozzá az irodalmi műveket, csak a belőlük kiszűrhető hasznos információkat, praktikus tanácsokat. Az informálódó beállítódású Pápai Judit nagy élményei *Berkesi, Brontë, Dallos, Dickens, Gárdonyi, Hemingway, Jókai, Mikszáth, Rejtő, Szilvási, Solohov, Updike és Zilahy regényei*. A lektűr-szintű művek mellett nála már képviselteti magát a *romantika, a klasszikus realizmus, a mai realizmus*, de még a *modern irodalom* is egy-két művel. A rendszeresen öt—tízféle újságot kézbe vevő munkáslány mohón érdeklődik az egész világ, de elsősorban a külső világ iránt. Önmagával és a mélyebb emberi összefüggésekkel eddig vagy nem ért rá foglalkozni, vagy nem volt érdemes foglalkoznia vele, hiszen a nagy élmények számára a kapott lehetőségek nem biztosítottak elegendő kifutási lehetőséget, s az életét határoló falak sem teremtettek megfelelő akusztikájú teret a többszólamú műveknek.

Az alkotó beállítódású Köves László a kispolgári életvitel káros következményeitől félve szakít értelmiségi származású menyasszonyával, és a magának nagyon magasra állított mérce elérésén fáradozik oly módon, hogy a tudás fáján található mindhárom féle gyümölcsből jobb fajtákhoz jusson. Érdekes, de egyáltalán nem véletlen módon ez a fiatal munkás is elsősorban lektűröket említ nagy élményei között: *Berkesi, Christie, Rejtő, Mitchell* műveit. Igaz, versenytársaik igen jó erőkből álló csapatot alkotnak: *Mann, Martin Du Gard, Mikszáth, Prus és Camus*. Egyébként Köves László is azok közé tartozik, akik — alkotó stratégiájuk ellenére is — elutasították *Kosztolányi: Édes Anna* című művét. Köves László tudatosan vállalja a többdimenziós művek megfejtésével, újraalkotásával járó szellemi erőfeszítéseket, de nagyon sok irodalmi mű előtt lecsapódik ízléssorompója. Nála természetesen nagyobb esélye van az irodalmi értékeknek, mint akár Bányai Zsuzsánál vagy Pápai Juditnál, de nem egyszerűen azért, mert az ő olvasói stratégiája az alkotó olvasást elősegítő elemekkel az átlagosnál bővebben rendelkezik, hanem elsősorban azért, mert dinamikus életvitelében az irodalom olvasása a kellemes, csendes, pihentető öböl mellett az onnan kilendítő energia szerepét is betölti.

„Egyedül a szocialista ipari munkásság az igazi olvasója a magyar és a külföldi irodalomnak... Egyedül ebben az osztályban van Magyarországon kultúrdinamizmus” — írja Veres Péter a harmincas években⁶³, 1968-ban pedig így panaszkodik: „a munkásság nem megfelelő szellemi táplálékon vegetál, az olvasás, az egykori mozgalmi fegyver most az ártalmatlan szórakozás eszköze.”⁶⁴ Az első megállapítás a harmincas évek magyar munkásságának politikai és szociális érzékenységgel kiemelkedő „elit”-jére vonatkozik. Ennek az élcsoporthoz a tagjai csak részben voltak azonosak a kultúrájukkal és a szellemi érdeklődésükkel kiemelkedő „elit” tagjaival, akik *Balzac, Hugo, London, Gogol, Tolsztoj, Csehov, France, Shaw, Móricz, Gorkij, Nexő, Aragon és Kassák* műveit olvasták és vallották kulturális eszményüknek. A politikai és a kulturális élmezőnyök ma sem azonosak egészen.

A második Veres Péter-megállapítás érvényes a magyar ipari munkásság jelentős részére, még a politikai „elit” tagjainak egy részére is. Ez teljesen érthető, hiszen létszámban jelentősen megnövekedett a magyar munkásság a harmincas évek munkásságához képest, még a politikai „elit” nagysága is jóval nagyobb ma. Arra is emlékeztetnünk kell, hogy a felszabadulás után munkássá váltak fele a paraszti életmódot váltotta fel a munkás életmóddal. A harmincas évek szocialista munkásait és a hatvanas évek egész munkásságát több okból sem lehet összevetni, ehelyett 100 munkás műveltségképét hasonlítjuk össze apáikéval és nagyapáikéval, valamint a kortárs munkásságéval. Valamennyien szakmunkások, akik elvégezték az általános iskola 8 osztályát, nagyüzemek szocialista brigádjaiban dolgoznak és valamennyien párttagok.⁶⁵

A műveltségkép pontos lefényképezése persze lehetetlen. A komolyabb, átgondoltabb vizsgálatokhoz kedvet csináló „terepbejáró” vizsgálatomban használt, eléggé kezdetleges mérőműszerekkel csak becsléseket tehettem a vizsgált réteg műveltségképére. Ez az eszköz egy olyan lista volt, amelyen száz különféle jellegű és értékű művészi vagy annak vélhető alkotás szerepelt; köztük 45 irodalmi mű. A módszertani hiba, a „mérőműszer” irodalomcentrikussága erénynyé vált, hiszen 45 műről tudtuk meg, hogy apák és fiúk, az ötven 40—50 éves és az ötven 20—30 éves munkás melyeknek értékéről

⁶³ Idézi Szilágyi János: A munkáskönyvtárak a két világháború között. Bp. 1961. Akadémiai Kiadó. 22. l.

⁶⁴ Veres Péter: A szocialista műveltségről. = Népszabadság, 1968. nov. 7.

⁶⁵ Kamarás István: Adalékok a munkások és népművelők műveltségképéről. = Kultúra és közösség. 1973. 3. sz.

nem tudott dönteni, és melyeket ítelt nemcsak értékesnek, hanem a szocialista kultúra körébe tartozónak. Az ismert művek közül az esetek legnagyobb részében a következő 10—10 művet minősítették értékes és szocialista eszmeiségű műnek:

	A művet ismerő	
	idősebbek	fiatalok
	s z á z a l é k a	
Solohov: Csendes Don	92	88
József A.: Dönts a tőkét	92	90
Fejes: Rozsdatemető	85	92
Ady költeményei	83	96
Neruda költeményei	77	87
Moldova: Tisztelet Komlónak	76	82
Veres Péter regényei	65	74
Petőfi: Nemzeti dal	58	80
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	54	—
Szilvási: Vízválasztó	53	—
Baranyi F. költeményei		72
Galgóczi E. novellái		71

Más az „apák”, a 40—50 évesek műveltségképe, mint a nagyapáké, de nem kevésbé értékes, nem kevésbé szocialista eszmeiségű. Igaz, két alacsonyabb esztétikai értékű regény is szerepel a modellben. Veres Péter, Solohov, Fejes és Moldova művei mellett, de nem sokkal kisebb arányban, Örkény, Weöres, Dosztojevszkij, Kertész Á., Ajtmatov, Juhász F., Tolsztoj. Mocsár G. műveit is értékesnek és szocialistának vallják. A „fiúk”, a 20—30 évesek műveltségképe sok tekintetben különbözik az „apák”-étól. Először is jóval több és többféle művet ítélnék értékesnek és szocialista eszmeiségűnek, és ez nemcsak ismereteik szélesebb körével, hanem nyitottabb értékrendszerükkel is magyarázható. Jóval nagyobb arányban ítélték értékesnek Dosztojevszkij (Bűn és bűnhődés), Petőfi (Nemzeti dal), Baranyi F., Németh L. (Galilei), Homérosz, Ajtmatov (A versenyló halála), Juhász F., Déry (A befejezetlen mondat), Bulgakov (A Mester és Margarita), Milne (Micimackó), Mesterházi, Gyurkó (Szerelmem, Elektra), Shakespeare, Berkési és Galgóczi műveit. Ez a műveltségkép — benne Veres Péterrel is — „emberi gyarlóságai” együtt is megfelelt volna a munkások művelődéséért oly sokat aggódo íróknak.

A kevésbé értékes művek megítélésénél ezek a munkások is bizonytalanok még, de Berkési: *Sellő a pecsétgyűrűn* című regényét 29, *Akik nyáron is fáznak* című regényét 25, Szilvási: *Vízválasztó*

című regényét 23, Gál-György: *Honthy Hanna* című regényét 21 százalékuk nem tartja értékes műnek. „Csak ennyien?” — lehetne kérdezni, és fel lehetne tenni azt a kérdést is, hogy miért nem tartja értékes műnek a fiatal munkások 17 százaléka *József Attila: Bethlehem királyok* című versét. Ám ezek a kétségtelenül jogos számonkérő kérdések csak akkor lennének teljesen helyénvalóak, ha ugyanilyen magasra tett mércével mérhetnénk életszínvonalukat vagy életmódjuk megváltoztatásának lehetőségét.

A téma kulcskérdéseire nagyon nehéz megfelelő választ adni. Az olvasás majdnem teljesen láthatatlan és mérhetetlen folyamat. Jó volt-e?, Tetszett-e?, Miért tetszett?, Miről szólt?, Egyetért-e vele?, Milyen érzést váltott ki? és hasonló kérdések durva, illetéktelen beavatkozások az olvasó magánügyébe. Még a jó szándékot feltételező, készséges válaszok is vajmi keveset árulnak el arról, amit meg szeretnénk tudni a nagy titokról. Ezek a tapintatlan kérdések nem veszik figyelembe, hogy egyeseknél fel sem merül az, hogy az olvasmánynak, mondjuk, irodalmi értéke van. Ugyanazon műnek az egyik olvasó „Nem nagyon tetszett” értékelése felérhet egy másik olvasó „Nagyon tetszett” értékelésével. Arról is megelégedünk, hogy ezeket az érzéseket, benyomásokat, ezeket az állandóan alakuló és teljesen soha ki nem kristályosodó élményeket nagyon nehéz megfogalmazni és szinte lehetetlen mozgás közben megállítani.

Sokszor arra sem gondolunk, hogy a legnagyobb élmény is „kötelező olvasmánnyá” válhat és elidegenedhet az olvasótól, ha beszélni kell róla. Ezekre a dolgokra talán nem is szabadna rákérdezni, csak kihallgatni lehetne az olvasókat, amikor megbeszélik élményeiket, ha nagy ritkán kínálkozna erre alkalom, és egyáltalán illő dolog lenne. Jobb híján mégis ezekre a kérdésekre kell hagyatkozni, ha valamit meg akarunk tudni az olvasás hogyanjáról. Ha pedig ezekkel a kezdetleges mérőműszerekkel viszonylag megbízható információkat szereztünk arról, hogy a művet hogyan fogadta, illetve hogyan fogadta be olvasója, akkor már részben megválasztunk a „Milyen eredménnyel?” kérdésre is. Az olvasás eredménye persze maga az olvasó, méghozzá nem az ember olvasó szerepe, hanem egész személyisége. Ebben a „végeredményben” rejlik az olvasás eredménye is, de ezt a többitől elkülöníteni nagyon nehéz.

Az emberek nem válnak olvasmányaik hatására egy csapásra jóvá vagy okossá, hazafiassá vagy öntudatossá, magabiztossá vagy megértővé. A munkás-tízparancsolat első parancsát betartó munká-

sok többsége aligha hitt vakon a könyv csodatevő erejében, mert a könyvek csak közreműködtek abban, amiben hittek. A tudatformálás realitását messze túllépve akkor kezdtek hinni az olvasmányközvetítők a „tudat-bűvölésben”, amikor az olvasmányt erőszakoltan párosították össze másfajta tevékenységgel. A könyvtárosok időnként maguk is elhitték azokat a csodákat, amelyekről — talán éppen a csodaváró könyvtárosoktól szuggeráltan — az olvasók, ha nem is túl gyakran, de azért jó néhány alkalommal be is számoltak. Ezek közül némelyik a szaklapban is napvilágot látott: „Kerületi fiókunkban elmondta egy fiatal olvasó, hogy mit jelentett számára *Gorelik: Sztálin-díjas* című könyvének elolvasása. Másképpen nézte a gépet, amelyen dolgozott, ráeszmélt arra, hogy a gépnek lelke van. Olyan ösztönzést kapott munkájához, hogy ma már — egy évvel a könyv elolvasása után — komoly eredményeket tud felmutatni.” El tudom képzelni, hogy a fiatal munkás valóban így érezhetett, bár a csoda többet nyomott volna a latba a könyv szenttéavatási perében, ha közvetlenül a regény elolvasása után következett volna be. Az eltelt egy év alatt ugyanis még más hatások is elősegíthették a jobb teljesítményt. Nos, az egykori fiatal olvasó azóta elvégezte a technikumot esti tagozaton, művezető lett egy mérőműszereket gyártó nagyüzemben. Még emlékezik arra a könyvre; a történetre már nem, csupán arra, hogy igen nagy hatással volt rá, és hogy erről több alkalommal kellett nyilatkoznia. Most is szeret olvasni, bár, amióta televíziójuk van, jóval kevesebbet olvas. Azóta is előfordult, hogy egy könyv nagy hatással volt rá, de sokkal ritkábban, mint annak idején. Az *Aranyecset*, az *Oroszlánkölykök* és *Szilvási regényei* tartoztak ezek közé az utóbbi időben. Kérésemre elolvasta *Kertész Ákos: Makra* című regényét. „Valahol talán jó ez a könyv, de hogy egy igazságos lelkületű munkásembernek miért kell még szobrot is készíteni, és ha már szobrászkodik, abbahagyni egy kelekótya nő miatt, ez az, amit nem értek. Lehet, hogy még valamikor meg fogok érteni egy ilyen könyvet, de nagy élményt sosem fog kiváltani belőlem” — mondta a könyv elolvasása után, és életvitele lelassulásából valóban erre lehet következtetni.

Mindebből mégsem vonom le azt a következtetést, hogy le kellene mondani a mérhetetlennek, vagyis az irodalmi mű hatásának méréséről, de az anyagok ügyvédjének szerepe helyett az ördög ügyvédjének szerepét kell vállalni: kételkedni a csodában, és minél jobban megismerni az olvasás hogyanját.

Az olvasói viselkedés megfigyelésére nagyon alkalmasnak vélem *Kertész Ákos: Makra* című regényét, amelyet „munkásregény”, az „évtized regénye” címmel is tituláltak, s amely kétségkívül eredeti módon, művészi szinten, közérthetően, mégis modern eszközökkel szól a mai munkásságról. A munkások művészi ábrázolásával foglalkozó vitákban még a „munkásábrázolás=emberábrázolás” elvet vallók is sokszor a „becsületes”, „dolgos”, „rendes”, „törekvő”, „önfeláldozó”, „közösségi érzéstől átítatott” munkás hősokeket emlegetnek mint eszmei követelményt és mint közönségigényt, és ezt szembeállítják az „önmarcangoló”, a „dekadens”, a „durvalelkű” és a „kegyetlen” munkásfigurák kínálatával. Nemigen esik szó a vívódó, eszmélkedő, helyüket kereső, új életformájukat keserves erőfeszítésekkel vívó és ebbe a küzdelembe esetleg bele is rokkánó vagy bukó munkásokról.

Kertész Ákos könyve nem „vegytisztá” munkásregény, az életet, illetve annak egyik nagy kísérletét ábrázolja, ahol a munkáslét a lét más területeivel érintkezik és kívülről is, meg belülről is „szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog a másikat”.

A Makrát a KMK—4. vizsgálatban háromféle olvasóval mérettük meg, s a regénnyel őket: olyan fiatal szakmunkásokkal, mint amilyen Makra volt⁶⁶. Valival való megismerkedése előtt, Makrához hasonlóan festéssel és szobrászattal foglalkozó fiatal munkásokkal és munkásként induló vagy legalábbis több évet fizikai munkával, munkások között töltő neves képzőművészekkel.

A megjelenést követő egy év alatt a KMK—5. kutatás szerint a könyvtárba járó segéd- és betanított munkásoknak 15, a szakmunkásoknak 17 százaléka olvasta el ezt a regényt. A könyvtárhasználó munkásolvasóknál a regény elfogadását jelző tetszésindex (a nem-tetszés, a tetszés és a nagyon tetszés figyelembevételével kialakított 0 és 3 közötti értékeket felvehető mutató) magasabb volt, mint a könyvtárat használó adminisztrátoroknál, műszaki értelmiségieknél és pedagógusoknál. A tetszésindex alapján a „munkásolvasmány” kifejezés — legalábbis a könyvtártag olvasók körében — indokoltan tűnik.

A KMK—4. vizsgálatban a 63 fiatal munkás közül 7-nek nem tetszett, 40-nek tetszett és 16-nak nagyon tetszett Kertész Ákos regénye. Ez, ha az egyes tetszésfokozatokat 0, 2, 3-as osztályzatokkal helyettesítjük, 2,0 átlagosztályzatot jelent. A munkájuk mellett képző-

⁶⁶ Legtéljebb „csak” annyi különbséggel, hogy mintánkban könyvtártagok szerepeltek.

művészettel foglalkozó fiatal munkások (a továbbiakban: amatőrök) átlagosztályzata ugyanennyi volt, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy nekik is ugyanúgy tetszett ez a regény, hiszen az amatőröknél nagyobb volt mind a „nem tetszett”-tel, mind a „nagyon tetszett”-tel válaszolók aránya, az elfogadás vagy az elutasítás indoklása pedig eltérően alakult a két csoportban.

A munkásoknál a leggyakoribbak a „*mert igaz*”, a „*mert arról szől*” és a „*mert szép*” típusú indokolások voltak, az amatőröknél viszont a „*mert igaz*”, „*mert hatott rám*”, „*mert arról szől*”, „*mert szép*” típusú érvelések voltak sorrendben a leggyakoribbak.

A két csoport befogadói viselkedése között a „Miért tetszett?” kérdésre adott válaszok alapján két ponton érezhető lényegesebb különbség: a munkásoknál a többi érvnél is erősebb a „*mert igaz*” típusú (pl. „*mert sok ilyen ember van, végre leírva is találkozhattam velük*”, vagy „*mivel az úgynevezett életből meritett témával foglalkozik*”), az amatőröknél pedig a többi érveléssel egyenrangú érv, a „*mert hatott rám*” típusú, amelyik a munkásoknál nem fordult elő számottevő arányban. Mindez arra mutat, hogy az amatőrök kerültek érzelmileg közelebb a regényhez.

A tetszést indokoló különféle „*mert*”-ek közül kettőre külön is rákérdeztünk: az *esztétikai értékre* a „Milyen művészi értéket tulajdonít a műnek?” és az *írói közleménnyel való egyetértésre* az „Egyetért-e azzal, amit az író közölt ebben a regényben?” kérdéssel. A művészi érték megítélésénél valamivel nagyobb különbség volt a két csoport között. Az „értékes—közepes—értéktelen” skálát 3—1, 5—0 osztályzatokkal helyettesítve a munkások átlagértéke 2,00, az amatőröké 2,28 volt. A két csoport értékelése közötti 0,28 különbség elemzése nem is olyan könnyű. Azt mindenesetre figyelembe kell venni, hogy az amatőrök számára értékes művek esztétikai értéke magasabb, mint a munkások által magasra értékelt műveké. Ilyen értelemben a 0,28 különbség valószínűleg még nagyobb különbséget takar.

Az esztétikai érték megítélésének indokolásánál a munkásoknál továbbra is a „*mert igaz*” típusú indokolás maradt első helyen, megelőzve a „*mert szép*”-et, a művészeknél a „*mert szép*” került az élre. A munkások következetessége a valósághűség igénye mellett azt is mutatta, hogy náluk kevésbé válik el a tetszés és az irodalmi értékelés. Az amatőrök válaszaiban sokkal több valóban esztétikai mércére utaló elem található. Nem mintha a valósághűség nem lenne egyben esztétikai mérce is, de a munkásoknál a valósághűség feltétele nincsen annyira a szépség törvényei szerinti megformálás feltételéhez kötve, mint a munka után maguk is a szépség törvényei szerint formáló amatőröknél. Az amatőrök elsősorban irodalmi mű-

ként olvasták a regényt, még hozzá éppen róluk szóló irodalmi műként, de hogy ezt tehették, abban a nyilvánvaló Makra-amatőrök hasonlóságán kívül nagy szerepe van annak is, hogy az amatőrök járatosabbak a mű esztétikai kódjainak kezelésében.

A mű mondanivalójával való egyetértés három fokozatát (nem—részben—teljesen) 0—1, 5—3-as osztályzatokkal helyettesítve az amatőrök átlagosztályzata 2,10, a munkásoké 1,83 volt. Ebben a vonatkozásában tűnik a legnagyobbak az eltérés a két csoport véleményében. Az átlagosztályzatokkal jelzett különbség mellett a vélemények szóródása is más a két csoportban. Az amatőröknél nemcsak a teljesen egyetértők aránya volt nagyobb, hanem azoké is, akik egyáltalán nem értettek egyet a szerzővel. A munkásoknál általában azoknak tetszett a regény, akik egyet is értettek vele, és akik művészileg is értékesnek tartják. Az amatőröknél a művészi érték megítélése erősebben befolyásolta a tetszést, mint az íróval való teljes egyetértés. Igaz, az amatőrök között egyetlenegy sem akadt, akinek nagyon tetszett a mű, művészi értéket is tulajdonított neki, de egyáltalán nem értett egyet a szerzővel. Olyanok viszont akadtak, akik csak részben értettek egyet az íróval, de ennek ellenére tetszett nekik, mert művészileg kifogástalannak tartották. Akadtak olyanok is, akik teljesen egyetértettek a szerzővel, de mivel csak közepes irodalmi értékűnek ítélték a művet, végül is — már-már alig indokolható szigorúsággal — „nem tetszett”-tel szavaztak.

A munkások 40, az amatőrök 60 százaléka teljesen egyetértett a szerzővel, kérdés, hogy a szerző hány százalékkal értene egyet, ha ismerné értelmezésüket?

Egy fővárosi hajógyár munkásai között folyó vita 93—97 perce így zajlott⁶⁷:

— Szerintem Makra *érzékeny lélek* volt, akivel előbb-utóbb megtörténhet ilyen katasztrófa. Az író érdeme, hogy ezt jól időzítette, és hogy ezt az embert ilyen Makra-bőrbe bújttatta, *aki nem tudott megkapaszkodni abban a nagy sebességben, amit éppen ő gyorsított fel.*

— Abszolút *kilátástalannak látta az életét*, mert Valin kívül nem értette meg senki, de még így sem értem az öngyilkosság indokát, mert az, ugye, a *szerelmi féltés* tünete, és hát Makra ebben az időben, ugye, nem volt szerelmes. Valami itt nem tiszta.

— Én még nem olvastam végig, de amíg eljutottam, megmondom őszintén, én egy *becsületes embernek* tartom. Jó, vannak hibái, de ott, az erdőszélen erős volt.

— Nem azért csinálta azt, mert ő olyan szent, talán nem is tudatosan tette, hiszen még ő sem tartotta egészen normálisnak cselekedetét, csak jóval később.

⁶⁷ A kiemelések az értelmezések sajátos arculatára utalnak.

— Ez jellegzetesen férfiszempont, mert Makra csak akkor avatkozott bele, amikor elővették a kést.

— Ez nem központi kérdés. Az viszont biztos, hogy Makra egész életén keresztül *átlagember akart lenni*, de hát ez a gondolat egy *átlagon felüli emberé* volt.

Egy kisváros gépgyárának szakmunkásai is érintették ezeket a kérdéseket, de körükben a vita elsősorban Makra megmentése körül folyt:

— Sosem sikerült *olyan társaságba* kerülnie, ahol segítettek volna neki. Zselényi is csak jó ismerőse volt, de nem barátja.

— Munkahelyeken nagyon ritka az igazán jó kollektíva, az emberek nem figyelnek egymásra, el vannak foglalva kicsinyes ügyeikkel.

— A cigányok befogadták volna, ott viszont ő nem vállalta a közösséget.

— Talán megmenthették volna, hiszen Makra is *vágyott a jó közösségre*.

— Egy darabig hagyta volna magát sodortatni velük, de aztán *kitört és ment a maga útján*. Ez lett volna megint.

— Csak Magdus felé mehetett volna.

— Mégis Sztanekhez fordult, akit megvetett.

— Senkit se engedett volna magához közel. *Felettük élőknek érezte magát*.

— *Labilis egyéniség*, kiismerhetetlen.

Egy másik kisváros édesipari gyárának betanított munkásnőinek ankétján mintha az előbbi beszélgetést folytatták volna:

— Kedvem lenne ölembe ültetni, hogy sírd el a bánatod, hadd segítsek neked, bár nem vagyok Vali, panaszkodj csak, hiszen sosem panaszkodtál, ez a te bajod. *Ő sosem panaszkodott, mindent elfogadott a környezetéből, de gyakorlatilag maga emésztődött fel*. Én kiemeltem volna környezetéből.

— Ha Valival nem találkozik, nem lesz öngyilkos, persze nélküle...

— Bocsáss meg, de szerintem Vali lenne az egyetlen, senki más, se Salgó, se Zselényi, se az atyaúristen.

— Sajnos azt hiszem a „makraság” ellen ebben a pillanatban nincs orvosság. Talán ki fogjuk nőni. Talán 1980-ra. Nem hiszem azt sem, hogyha Makra 1930-ban él, hogy akkor öngyilkos lett volna.

— Hát itt a *legnehezebb korról* van szó. Én még úgy nőttem fel, hogy el kellett mennem a templomba imádkozni és hasonlók, de ma már szó sincs erről, mégis *benne van az a kor is ebben a korban, hiába van olyan oltári átalakulás*. Meg van adva a lehetőség, de azzal, hogy meg van adva, az is meg van adva, hogy ebbe bele is lehet pusztulni.

A különböző gyárak szakszervezeti könyvtáraiban zajló, több mint félezer ankét közül csak háromból idéztem fel néhány percet, de ezek is nagyon sokféle olvasói értelmezést vonultattak fel. Ezek egyik része szorosan Makrához kapcsolódik, méghozzá olyan módon, mintha nem is a regényhős lenne, hanem az élő modell, akiről az

író hősét mintázta, akit véletlenül éppen ők is ismernek. Ezt az „élő”, konkrét Makrát tartják érzékeny léleknek, becsületes embernek, kiismerhetetlennek, őt akarják megmenteni az öngyilkosságtól, gyermekként, testvérként, vagy szeretőként ölükbe ültetik, úgy vigasztalják. Néhányan már típusként is látják, talán az is, aki az átlagon felüli ember átlagemberségeért folytatott kilátástalan küzdelmét sejtí meg. Sokan a „konkrét” Makrát lélektani, etikai vagy társadalmi problémává általánosítják. Megszületik — talán a kritikusokat is megelőzve — a „makraság” fogalom, és egy remekül megfogalmazott társadalomfilozófiai értelmezés is: „Benne van az a kor is ebben a korszakban, hiába van olyan oltári átalakulás. Meg van adva a lehetőség, de azzal, hogy meg van adva, az is meg van adva, hogy ebbe bele lehet pusztulni.”

A „Miről szolt?” kérdésre adott válaszok egyharmada a cselekményre (de mindig Makrára is) utaló *konkrét értelmezés*. Ezek nagyobb része nem foglal állást Makra ellen vagy mellett, kisebbik részük elmarasztalja a „lelkiekben tohonya”, vagy a „gyenge jellemű” Makrát. A többiek kiállnak a „rendkívüli” vagy „becsületes” Makra mellett. A válaszok kétharmadát kitevő *elvontabb értelmezések* többé-kevésbé tülemelkednek a regény konkrét mikrokozmoszán. Ezek többsége *filozófiai-etikai* megközelítésű: szerintük a Makra a boldogság, a kettős élet, a válságok, a logikus világ megtapadásának, a magunkhoz való hűség, a sértetlenség, az egymásrautaltság, a gyávaság, a bizonytalanság vagy a rossz választás regénye. Leggyakoribb közülük az *önmagával szembeni felelősség* motívuma. Az egyik olvasó *Knight: Légy hű magadhoz* című regényéhez hasonlítja a Makrát, a másik pedig így ír: „Nem meri vállalni saját egyéniségét, csak a közhittel törődik.”

Ennél valamivel kevesebben vannak azok, akiknél a megközelítés módja *szociológiai*: a *társadalmi helyzet*, az osztályhoz, réteghez, csoporthoz tartozás a fő szempont. Jellemző ennél a megközelítésnél a munkás—értelmiség dilemmájának, a beilleszkedésnek, az átlag szeretetének, az alkalmazkodásnak, a képmutatás elítélésének hangsúlyozása. Az elvont értelmezések harmadik típusát, legkisebb csoportját képezik a *lélektani* megközelítésű értelmezések, amelyek a kisebbségi érzés, a lelkiismeretfurdalás, a lelki válság, a szélsőségek, az önismeret és a hazudozás mozzanatát emelik ki. Tizenhárman akadtak, akik értelmezésükben többféle elemet is szerepeltettek, három értelmezésben pedig a szociológiai, lélektani és filozófiai-etikai megközelítés ötvöződött.

Az amatőrök értelmezései között több az elvontabb megközelítés, ez önmagában azonban még nem jelentené azt, hogy ők értelmezték volna jobban vagy pontosabban Kertész Ákos regényét. Az el-

vont megközelítésű értelmezések között ugyanis szép számmal akadnak túlságosan általános vagy nagyon is sematikus értelmezések, vagyis inkább félreértelműek, míg a konkrét értelmezések között jó néhány olyan akad, amelyek magukban hordják az általánosítás csíráját. Az amatőrök nemcsak egyszerűen több elvont megközelítésű értelmezést adtak, de náluk gyakoribbak a több elemű, összetettebb értelmezések is. A nagyobb feszültség alatt levő, illetve nagyobb távlatok előtt álló képzőművészettel foglalkozó munkások, akiknek értékrendjében nagyobb arányban találhatók a létkiteljesítést szolgáló életcélok, közelebb kerülhettek ehhez a műhöz, de az „átlagos” fiatal munkásolvasók értelmezései is hozzáadtak — méghozzá nem keveset — a regény „össztársadalmi értelmezéséhez”, de még a kritikusok értelmezéseihez is.

A kutatás irodalmár munkatársa, Kiss Endre így összegezi a 63 „átlagmunkás” és a 27 amatőr képzőművész munkás értelmezési kísérleteinek eredményét:⁶⁸

»Makra megítélései egy rendkívül fontos tengely környékén szóródnak, társadalmi státusának stabil-dinamikus mivolta körül. Nagy többségben vannak azok, akik a dinamikus állapotát hangsúlyozzák a statikussal szemben, ezt bizonyítják a „sehova sem sorolható tehetség”, a „tehetséges, de önbizalom nélküli”, a „többre született ember”, az „átlagosnál több”, az „egyénség”, és az „ellentmondásokkal teli” jellemzések. Ezekkel egyet is érthetünk, hiszen Makra sorsának sajátossága éppen személyes erkölcsi és tehetségbeli „erényei”-nek önmagával és a körülményekkel való küzdelmében és alulmaradásában van, abban, hogy a statikusból átlépjen a dinamikus állapotba. A filozófiai-esztétikai megközelítésű értelmezések szerint azért nem sikerül ez az átlépés, mert Makra ösztönös-tudatos törekvéseinek legfőbb akadálya nem más hatalom, hanem ő maga. Az ugyancsak gyakori szociológiai megközelítésű válaszok pedig azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy nem a kiemelkedés, hanem a beilleszkedés, az alkalmazkodás a regény fő problémája, nem tehetsége érvényesítésekor éri utol „kegyetlen” sorsa Makrát, hanem tehetsége elől való menekülése közben. Ugyanez mutatkozik meg a pszichológiai jellegű válaszokban is, amelyek a főhős önmagával folytatott küzdelmét hangsúlyozzák elsősorban.«

* * *

A zavart pillantások, a lesütött, majd hirtelen felfénylő szemek, az izzadó tenyerek, a ceruzát forgató tétova ujjak, a fejkavarások, a torokköszörülések és a bólogatások kérdőív egyenruhát öltve masíroznak be a tojásfejű kutató papírszagú szobájába. Még van ezekben a kérdőívekben élet, de a rajtuk levő életszagú számárfülek,

⁶⁸ Kamarás István—Kiss Endre—Somorjai Ildikó: A Makra és 117 olvasója. Bp. 1977. OSZK KMK. 61—62. 1.

kávéfoltok, ujjnyomok, papírt kiszakító határozott aláírások, óvatosan zárójelbe tett, vagy százszor áthúzott árulkodó szavak hamarosan tudálékos számokká, sejtelmes együttthatókká, a bennük rejlő sokféleséget elhallgató átlagokká, az egyedit lenéző általánosságokká, önmagukat mutató mutatókká, végeredményekké válnak. A kérdezettek szemszögéből nézve valahogy így festhet egy kutatás, és ebben van is igazság. Mégsem kell a kutatókat — ha valóban azok és nem afféle felmérők — szívtelenséggel vagy közömbösséggel vádolni, hogy az információk egy része a kérdőívekben marad. Mód van arra, hogy ezekből a meddőhányókból nagy értékeket lehessen megmenteni. A „beléggént” megőrzött kérdőívekben még nagyon sokáig lappang az élet. Emberek, akiket még érdemes lehet megszólaltatni abban a vitában, amelyet éppen a segítségükkel létrejött kutatás eredményei váltottak ki vagy tereltek valamilyen irányba.

Forgó Gyula, Ilkei András, Kiss Lajos, Pápai Judit és Párkányi Józsefné „külső munkatársai” voltak a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1973-ban végzett olvasmánypszichológiai kutatásának, amelynek célja Kertész Ákos Makra című regénye fogadtatásának vizsgálata volt. A nem túl nagy (113 fős) minta 63 munkáslvasójának 8 százalékát alkotja ez az öt személy, de ennél „többet” képviselnek, mert nem véletlenszerűen választottam ki őket, hanem olvasói szerepük megvalósítása alapján. Kertész Ákos öt „társszerzője” — mivel olvasói stratégiájuk különböző — a mű ötféle élményváltozatát valósította, „alkotta” meg.

Forgó Gyula 25 éves villanyszerelő szakmunkás. Apját nem ismerte. Amikor ő született, anyja egy üzemben takarított, így is ment nyugdíjba. Forgó Gyula 8 éves korától az általános iskola elvégzéséig állami gondozott volt. Nyolc éve betanított szakmunkásként dolgozik. Jelenleg az egyik szegedi gyárban daruvezető. Szeretné letenni a villanyszerelő szakmunkás vizsgát. Két éve nősült, felesége textilipari munkásnő. Van egy öthónapos kislányuk. Anyjánál laknak egy lakótelepi lakásban. A gyárban munkáját lelkiismeretesen végző, de a bérekkel és a munkakörülményekkel kapcsolatban állandóan „hőbörgő” embernek ismerik. Szabad idejében legszívesebben moziba jár feleségével, általában izgalmas filmeket néznek meg. Elsősorban azért olvas regényeket, hogy feledtesse mindennapi gondjait, és ismereteket szerezzen, de az ismeretek közötti összefüggés is izgatja. Ennek megfelelően nagy élményei: *Berkesi, Dallos, Dumas, Hugo, Dickens, Jókai, Rejtő*, valamint *Kosztolányi* és *Solov* regényei.

Ilkei András 30 éves karbantartó segédmunkás. Nyolc általánost végzett. Apa nélkül, részeges mostohaapával, nehéz körülmények között nőtt fel. A liftkarbantartóknál dolgozik, kedveli változatos

munkáját. Liftszerelő szeretne lenni. Néhány évig alapszervi KISZ-titkár volt, de úgy érezte, hogy nem becsülték meg a munkáját, ezért „visszavonult” a közösségi élettől. Szabad idejében elsősorban olvas. Tagja a fotószakkörnek, de általában saját magának fényképez. Verseket is ír, de kizárólag csak rímesekeket és „magánjellegeket”. Olvasói stratégiájában eddig még egyforma szerepe van az aktív és passzív elemeknek: a feladatvállalásnak és a menekülésnek, a művekben feltáruló bonyolultabb összefüggéseknek és az áttekinthető kalandoknak. Így Ilkei András nagy élményei között egyaránt szerepel *Berkesi* és *Hemingway*, a *Holttest a könyvtárszobában*, az *Édes Anna*, az *Appassionata* és az *Anna Karenina*.

Kiss Lajos 43 éves géplakatos. Nyolc általánost végzett. Nemrégén Pécssett ígérték lakást, és neki is meg feleségének is munkát. Felesége el is fogadta a munkalehetőséget, de az ígért lakást még nem kapták meg. Egy éve ideges várakozásban élnek. Szabad idejének legnagyobb részét a munkásórség tölti be, az egyik hajózási egység parancsnoka. Ebben a szerepben érzi magát legotthonosabban és legfontosabbnak. Számára egy irodalmi olvasmány elsősorban a műveltség gyarapításának eszköze, az ismeretek és az izgalom forrása, valamint a mélyebb összefüggések feltárulásának lehetősége. Kedvenc írói: *Berkesi*, *Cronin*, *Dallos*, *Gárdonyi*, *Jókai*, *Hugo*, *Hemingway*, *Rejtő*, *Szolahov*, *Tolsztoj*, *Zola*.

Pápai Judit 22 éves fonónő, nyolc általánost végzett. Mivel jó tanuló volt, szeretett volna középiskolába járni, de nem vették fel, pedig fél tucat középiskolába is jelentkezett. Ő ezt enyhe nagyot hallásával magyarázta. Fonó szakmunkástanuló lett, itt is kiválóan végzett. A gyárban megígérték, hogy négy év után továbbtanulhat, de a négy év elteltével „megfeledkeztek” erről. Községi ember, kisgyerek kora óta nagyon önálló. Tizenegy éves kora óta egyedül vezette a háztartást, mert szülei — építőmunkások — sokat túlóráztak, hogy lakáshoz juthassanak. Azóta kímélik lányukat, szeretnének jól férjhez adni. Nemrégén előkerült egy völgyény, de Pápai Judit idejében kirakta a szűrét, mert sok tekintetben nem volt rendben a szénája. Szabad idejében legszívesebben társaságban van, táncol, kirándul, olvasni is szeret, de elsősorban újságot. Tízfelét is járat. Pápai Judit olvasói beállítódása a nőolvasóknál eléggé szokatlan. Központi mozgóatója az ismeretszerzés, kikapcsolódó—menekülő stratégiára emlékeztető elemek nála csak másodlagos szerepet játszanak. Nagy élményei között *Berkesi*, *Szilvási*, *Dallos*, *Rejtő*, *Zilahy* és a szinte minden olvasónál felbukkanó *Jókai*, *Gárdonyi* és *Hugo* művei mellett *Hemingway*, *Brontë*, *Szolahov* és *Updike* regényei is szerepelnek.

Párkányi Józsefné 22 éves fonónő, nyolc általános végzettséggel.

Egyelőre albérletben laknak, egy nagyon tiszta, kispolgári ízléssel berendezett szobában. Lakásra gyűjtenek, nyugodt életre spórolnak. A polcokon levő könyveket vetélkedőn nyerte a műszerész foglalkozású férje. Szereti, ha megállapítják róla, hogy „mintaasszony”. Szabad idejében legszívesebben televíziót néz. Olvasói beállítódását eklektikusnak lehetne nevezni, hiszen a szellemi munkavégzés vállalására utaló „aktív” és a kikapcsolódó—menekülő stratégiára utaló „passzív” elemek egyaránt jellemzik. Elégge kisszámú olvasmányai közül a *Ketten a halál ellen*, a *Nyomorultak* és az *Északnyugati átjáró* jelentett számára nagy élményt.

Irodalmi ízlése alapján Ilkei Andrásnak és Kiss Lajosnak van legnagyobb esélye arra, hogy egy nem egészen hagyományos módon megformált, megnyugtató lezárást nem nyújtó, esztétikai értéket képviselő regényt kedvezően fogadjon, legkevesbé pedig Forgó Gyulától és Párkányi Józsefnétől várható ez.

VÉLEMÉNYÜK ÖT ÉLETÚT MODELLRŐL⁶⁹

A következő életutakat vázoltuk az öt kiválasztott munkatársunknak.

Világéletemben sem különb, sem hitványabb nem akartam lenni, mint a többiek, akikkel a normások kiszűrnak, akik üzemi kosztot esznek, akik agyonnyomják egymást a villamoson. Céljaim világosak és kézzelfoghatóak, talán kisszerűek. Olyanok, mint mások céljai; tisztes hely az emberek között. Olyan, ha az ember végigmegy a műhelyen, érzi, hogy az emberek egy pillanatilag abbahagyják a munkát. Akiben bízni lehet, és aki sohasem happol el a többiek elől semmit. Családot, lakást akarok szerezni, talán később egy autót is, de nem azért, hogy játsszam az eszem. Van egy csomó ember, akiket, hogy mondjam, megfoghatatlan ambíciók hajtanak, hogy felfedezzenek valamit, vagy ilyesmi. Szerintem a tudomány megdöntötte őket. A jó szakmunkásra mindig szükség van a világban, mert a munkájával létrehoz valamit. Egy rajztanár biztatott, hogy rajzoljak, azt mondta, még festő is lehet belőlem. Nem lenne rossz, ha mondjuk egyszer ipari formatervező lenne belőlem. De az a lényeg, hogy dolgozzon az ember. (1)

Aki gazember önmagához, az lesz másokhoz is, ha egyszer eljön a cselekvés ideje. Aki pedig önmagával egyenesben van, az nyakig

⁶⁹ A regény öt szereplőjére emlékeztető öt életmodellt — Kiss Endre munkáját — rövidítve közlöm. Ezeket a kérdezetteket még a regény elolvasása előtt minősítették — nagyon rokonszenves — rokonszenves — közepesen rokonszenves — eléggé ellenszenves — nagyon ellenszenves — értékelésekkel.

belemászhat mindenbe, de gazságot nem követ el soha. Nem kell hősnek lennie senkinek az én kedvemért, csak önmagával kell egyúttal kerülnie. Ha él az ember, akkor éljen. Művész vagyok, de nem adom meg és nem hagyom eltaposni magamat. Először biztosan kell állnom a lábamon, pénz kell, és műterem, elismerés, lakás és főképp: szabadság, mert én nem tudom befogni a számat, és nem is akarom. Nem magamért, hanem a többi nyomorultért, akik helyett valakinek ugatni kell. Akit az éhes gyerekei várnak odahaza, az nem ugrálhat. Enni, inni és szeretkezni jó. Ez utóbbit csak azzal, akivel bírják egymás szagát. (2)

Az ember családot akar, egyszerű, nyugodt életet. Idővel megoldódik az ember problémája és nagyon boldog lesz, mert szenvedésével küszködni kell a jövőért, és ha az ember maga körül már rendbe hozott mindent, megpihenhet. Kimosom a férjem ingeit, kikeményítem a gallért, fölvarrom a gombokat, azon vagyok, hogy mindig terített asztalon várja az étel. A férjem néha megvár a gyár előtt, ilyenkor együtt jövünk haza, bevásárolunk és akkor két napra tudok előre főzni. Az esküvőm nem sikerült a legjobban; a főztőmet mindenki megdicsérte, de az apám és a férjem összeszólalkoztak. De hát ilyen viták mindig vannak, mert emberek vagyunk. De azért, lekopogom, minden rendben van nálunk, minden olyan, mint amilyennek elképzeltem. Minél hamarabb szeretném megszűlni a gyereket, ez lesz az első. (3)

Az embernek van férje, aki gyomorbajos, meg három családja. És persze a gyár. Még egy kis öröm se legyen? Manapság már különben is mindenki ezt csinálja.

És mit tehetek arról, hogy még most is jó nő vagyok. Még jó, hogy nem a visszeres lábú öregasszonyokat akarják a pasik. Meg az ember ойannal csinálja, aki jó nála. Ez szabadság. Egyformák ám a férfiak.

Mind azt akarja. Én csak addig akarok egy férfival lenni, amíg jólesik, és nem leszek senkinek a magántulajdona. Volt egyszer egy csaj valamelyik filmben, már nem emlékszem pontosan, melyikben. Azt mondta: életem a tánc. Hát én is így érzek. (4)

Az egyik foglalkozás olyan, mint a másik, mindegy, hogy miből él az ember. Addig minden rendben is van, ameddig pénzért csinálják az emberek, ami a dolguk. De ha örömből, akkor már baj van. Ugyanígy van ez a politikában is.

Aki a napnak mind a huszonnégy órájában politizál, még az ágyban is, és ráadásul még azt hiszi magáról, hogy a nagy fejesekek tudják, mi lesz, dehogyis, csak kivariálják, merről fúj a szél, és ezért látszik úgy, hogy ők irányítják a dolgokat. Élni kell. El kell fogadni a sorsot, és élni kell vele. (5)

Kiss Lajos a Makra-életfelfogást (1) nagyon rokonszenvesnek találja, a többit mélységesen elítéli.

Ilkei András sem sokkal türelmesebb, ő még a Makra-életfelfogással sem teljesen elégedett, bár ezzel rokonszenvezik leginkább. Mérsékelt rokonszenvet érez a Magdus-életfelfogás (3) iránt, a többit teljesen elveti.

Forgó Gyula számára három életfelfogás rokonszenves: a Makra-életfelfogás nagyon, a Magdus-életfelfogás kisebb, a Zselényi-életfelfogás (5) pedig nagyobb fenntartásokkal. A Vali- és a Sztanek-életfelfogásokat elutasítja.

Pápai Judit magáénak érzi a Makra-életfelfogást, kisebb fenntartással a Magdus-életfelfogást is. A Vali-életfelfogásban (2) is talál valami kedvezően megítélhetőt, bár ezt egészében elveti. A Zselényi- és a Sztanek-életfelfogást elutasítja.

Párkányi Józsefné bizonyult a legtürelmesebbnek. Ő csupán a Sztanek-életfelfogást (4) veti el teljesen. A Zselényi-életfelfogással ugyan nem rokonszenvezik, de nem is veti el teljesen. Ő talál legtöbb rokonszenves vonást a Vali-életfelfogásban, ez közepesen rokonszenves számára, de a Magdus-életfelfogás, akár Pápai Judithoz, hozzá is közelebb áll, ezzel szemben csak kis fenntartásai vannak. Legrokonszenvesebb számára is a Makra-életfelfogás.

Akárcsak a regény elolvasását megelőző időszak mindennapjaiból, az életstratégiákkal kapcsolatos véleményekből sem lehet rekonstruálni az értékrendszert és ebből sem lehet kitalálni a mű befogadásának hogyanját. Mivel a regény szereplőire emlékeztető életfelfogásokról van szó, talán mégis bátrabban tehetünk becsléseket, szem előtt tartva azt, hogy a modellek regénybeli „élő másainak” elvei másképpen festenek majd cselekvés közben.

Mindezeket megfontolva kell figyelni arra, hogy mind az ötven csak a Makra-életfelfogást találták elfogadhatónak, és hogy a második legrokonszenvesebb a Magdus-életfelfogás volt. Feltűnő a Vali-életfelfogás iránti ellenszenvük. Ebben a vonatkozásban azonban meglepetést okoz Párkányi Józsefné mérsékelt rokonszenve. Várható, hogy beállítódásuk akadályokat jelent majd nemcsak a mű elfogadásánál, hanem értelmezésénél is.

ÉLMÉNYEIK KIALAKULÁSA

Először akkor szakították meg a regény olvasását, hogy leírják néhány sorban az elképzelt folytatást, amikor a kiserdőben és az őrszobán történtek után Makra elbúcsúzik anyjától, és Pestre költözik. (1)

A második olvasói folytatás előzménye az a jelenet, amikor a Salgóéknál töltött éjszaka után Makra megszökik Valitól. (2) Harmadszor akkor hagyták abba az olvasást, amikor Vali a szanatórium kerítésénél közli, hogy elmegy és hívja Makrát is. (3)

A következő állomás ugyanennek a fejezetnek a vége, amikor Vali, lemondva Makráról, örökre elbúcsúzik. (4)

Az utolsó folytatásnál írói előrejelzésekből már tudhatták az olvasók, hogy Makra meg fog halni. Annál a jelenetnél kellett elképzelni a folytatást, amikor úgy tűnik, hogy Makra újjászületve jön haza a feleségével együtt töltött szabadságáról. (5)

Az első elágazásnál mind az öten ugyanazt az utat választották: a dolgok rendbejöttét, Makra normális keretek között folyó életét remélték. Mivel a Magdus-életfelfogás valamennyiük számára rokonszenvesebb volt, mint a Vali-életfelfogás, várható volt, hogy Vali mindannyiuk számára botránykő vagy legalábbis nagyon nehezen elfogadható figura lesz, továbbá az is, hogy a Valival szövetségre lépő Makra is csalódást okoz számukra.

Párkányi Józsefné volt a legtürelmesebb a Vali-életfelfogással. Ez, úgy látszik, érvényesült olvasás közben is, mert nyitva hagyja kettőjük kapcsolatát, megjósolja, hogy Makra megpróbálja magát rákényszeríteni arra, hogy Vali-módon éljen, de ez nem fog sikerülni, és azt is, hogy Vali nem fog könnyen lemondani róla. Kiss Lajos „viselkedik” a legfurcsábban. A regény elolvasása előtt elítélte a Vali-életfelfogást, Valit viszont eltűri Makra mellett, persze nála elsősorban a művésszé váló Makráról, az ő életének rendbejöttéről van szó, és elképzelése szerint inkább Makra formálja Valit az ő képére. A művész Makra elfogadásával persze valamennyit Valiból is el kellett fogadnia, ez azonban nem jelenti azt, hogy a regénybeli Vali hatására alapvetően megváltozott volna a Vali-életfelfogásról alkotott véleménye, és a véleményét meghatározó beállítódása.

A „disszidálni vagy itthon maradni?” kérdésben mind az öten az itthon maradás mellett döntenek, de megoszlik véleményük a „Valival vagy nélküle?” kérdésben. Kiss Lajos továbbra is kitart Vali mellett, de úgy, hogy továbbra is Makra játszaná a főszerepet: rábeszéli Valit a maradásra, elválik feleségétől és Valit veszi el. Forgó Gyula a „Vali vagy Magdus?” kérdésre válaszol határozott igennel Magdus mellett, de szerinte Makra már csak önváddal élhet Magdus mellett. Párkányi Józsefné továbbra is egyforma esélyt ad a Vali- és a Magdus-féle megoldásnak, de egyben egyre kisebb esélyt lát Makra számára a kibontakozásra. Pápai Judit, úgy tűnik, nem bízik már a „szépen élni” modell Magdus-féle változatának megvalósításában. Ilkei András mintha elpártolna Makráról. Egyáltalán

nem tartja érdemének, hogy itthon maradt, mert úgy érzi, hogy nem elhivatottságból vagy hazaszeretetből tette.

Az utolsó útélágazásnál már tudják az olvasók, hogy Makra hogyan végzi. Ketten közülük mégis reménykednek. Kiss Lajos végső-kig kitart a felülkerekedő Makránál, Pápai Judit ugyan nem hisz már a rendes kerékvágásba zökkenésben, de sajnálja Makrát elveszejteni. Forgó Gyula mindhárom nőt megidézi, de úgy érzi, egyik sem tud segíteni Makrán. Ilkei András és Párkány Józsefné számára egyértelmű az író által jelzett végkifejlet, ők már magyarázni próbálják az írói megoldást.

A mű meredekjén felfelé haladván egyre bizonytalanabbak ezek a folytatások. Ez jelentheti a szálak elvesztését, az olvasói elbizonytalanodást, de azt is, hogy feladva saját „partikuláris” elképzeléseiket, kezdik elfogadni az író különös módon megformált általános érvényű véleményét.

Az első útélágazásnál még mind az öten nagyon konkrétan képzelik el a folytatást, és tulajdonképpen egyikük sem választja még az író útját. Mindnyájan az átlagos, a tisztességes és biztonságos közép-szer útjára lépnek.

A másik elágazásnál még mindig nagyon kézzelfogható folytatásokkal válaszolnak az írónak. Első olvasásra úgy tűnik, hogy ennél az elágazásnál térnek el legtöbbször és legjobban az író választotta úttól, de ez csak a látszat, valamit már megtanultak az írótól: bizonyultabban látni ezt az ügyet.

A harmadik elágazás folytatásai már haloványabbak, több a bizonytalanság, a „nem tudom tovább” válasszal egyenértékű reagálás. Ugyanakkor ezek a folytatások már valamivel közelebb kerülnek az íróhoz. Továbbra is Kiss Lajosé fordul leginkább más irányba. Nagyon nehéz megállapítani, hogy nagy csalódás vagy nagy megrázkódtatás előtt állanak, hogy leteszik-e a reményeiket be nem váltó regényt, vagy a katarzis nagyfeszültsége köti-e össze saját regényük és az író regényének pólusait.

A negyedik folytatásnál, Vali végleges eltávozásánál, eléggé furcsa dolog történik: „Vali háta mögött” többségük visszabújtatja Makrát a meleg családi fészekbe és gyorsan rendbe hozatja az ügyeket. Ezzel megint távolabb kerülnek az író útjától, és közelebb eredeti elképzeléseikhez, amit mintha csak Vali zavart volna meg. A katarzis esélye ezzel még nem szűnt meg, de nem is erősödött. Nehezen képzelhető el, hogy a tragikus lezárás úgy söpri majd el az olvasók alkotta „csak azért is” idilleket, hogy sértetlenül hagyja majd a katartikus élményt.

Az utolsó elágazásnál már tudják, hogy Makra meg fog halni, azt is, hogy miképpen. Ketten mégis, mit sem törődve ezzel, életben

hagyják Makrárt, de mennyire különböző módon: Kiss Lajos élni, Pápai Judit vegetálni hagyja Makrárt. A halálát elfogadók között kellene elsősorban azokat keresnünk, akikre a regény írói szándék szerint hatott, de bizonyítani ezt egyáltalán nem könnyű. Az olvasók ritkán jelentik ki, hogy a „regény katartikus hatást okozott”, jól tudjuk, hogy még a „megrázó volt” és az ehhez hasonló kijelentések is az esetek nagy részében a kellemesség szabályai szerint formálódó élményt, tehát csak kellemes borzongást és hasonló érzéseket takarnak.

VÉLEMÉNYÜK A REGÉNYRŐL. TETSZETT-E A REGÉNY?

Ötük közül egyetlenegy sem akadt, akinek ne tetszett volna a regény. Ilkei Andrásnak, Pápai Juditnak, s Párkányi Józsefnek „tetszett”, Forgó Gyulának és Kiss Lajosnak „nagyon tetszett”. Kockázatos lenne a „tetszett” és a „nagyon tetszett” közötti különbségekből következtetéseket levonni, hiszen nem tudjuk, hogy miért tetszett nekik a regény. Azt viszont tudjuk, hogy Ilkei András és Kiss Lajos értékesebb művekhez mérhette Kertész Ákos regényét, mint a többiek, ha egyáltalán szempontot jelentett számukra az esztétikai érték a tetszés kimondásánál. Az viszont mindenképpen elgondolkodtató, hogy ez a nem egészen elképzeléseik szerint alakuló regény valamennyiüknek tetszett. Annak a Kiss Lajosnak is nagyon tetszett, aki az utolsó pillanatig az író elképzelése ellen „munkálkodott”. Miről van itt szó? Naiv félreértésekről, különös méretű olvasói érzéketlenségről vagy csak „egyszerűen” arról, hogy saját regényüket minősítették?

MILYEN IRODALMI ÉRTÉKET TULAJDONÍTANAK A MŰNEK?

Az erre a kérdésre adott válaszok nem teszik sokkal világosabbá a helyzetet: Párkányi Józsefné közepes értékűnek, a többiek értékesnek találják. Tudjuk, hogy a többiek egyforma értékelése is csak látszólag azonos, hiszen Forgó Gyula számára az értékes mű *Berkesit*, *Dumas-t*, Ilkei András számára *Berkesit* és *Hemingway-t* jelent. Továbbá azt sem szabad elfelejteni, hogy az esztétikai érték megítélésénél is jóval gyakoribbak az elsősorban nem esztétikai jellegű motívumok, mint például a művészi megformálásra utalók. Ezért kell az értékelés tartalmából valamit eláruló érvekre is rákérdezni.

MIÉRT TETSZETT A REGÉNY? MIÉRT TARTJA ÉRTÉKESNEK?

Forgó Gyula: Nagyon tetszett, mert olyan problémával foglalkozik, amely a mai ember sajátja és szeretem az igaz szókimondást. Értékes, mert ki meri mondani az igazságot.

Ilkei András: Tetszett, mert egy különleges karakterű ember regénye, ilyennel még nem találkoztam. Értékes, mert ilyen erővel ábrázolni embereket, ehhez művészet kell.

Kiss Lajos: Nagyon tetszett, mert az úgynevezett „életből merített” témával foglalkozik. Értékes, mivel emberi erkölcsöket és társadalmi bírálatot tükröz.

Pápai Judit: Tetszett, mert Makra életéről szólt és azokról, akiket szeretett, de a befejezése nem tetszett, jobbat vártam. (Hogy miért tartotta értékesnek, nem indokolta meg.)

Párkányi Józsefné: Tetszett, mert a mai világban játszódik és egy furcsa életű ember életét, sorsát tárja elénk. Közepes értékű, mert tanulságos.

Figyelemre méltónak tarthatjuk, hogy hárman éppen a „tetszett, mert igaz” típusú indoklással támasztották alá kedvező értékelésüket, köztük olyanok is, akiknek elképzeléseivel, ha nem is áll szöges ellentétben, de nem is harmonizál az író elképzelése. Igaz, példák nélkül nem tudjuk, hogy mikor volt szerintük az író szókimondó, mikor merített az életből. Pápai Judit indoklása a legegységesebb. Esetében arra kell gondolnunk, hogy a túlon túl is racionális és az elsősorban praktikus célokat szolgáló ismeretszerzést középpontba állító olvasói beállítódás nemigen kedvezett a Makra befogadásának. A többiek esetében még nem árulnak el eleget ezek az indoklások, főleg a regény értelmezésére utaló mozzanatok nagyon töredékesek.

MIRŐL SZÓL A REGÉNY?

Forgó Gyula: Egy olyan emberről, aki nem akar mást, csak boldogan élni. (Ház, otthon, feleség, gyerek és jó kereset.) Azt akarja, hogy szeressék és tiszteljék, és akkor se akar mást, amikor rájön, hogy az az ő számára képtelenség. Arról szól, hogy érdemes becsületesen, tisztán élni, annak ellenére, hogy néha pont az ellenkezője vezet célra. Ábrázolja még az 56-os eseményeket egy munkás és egy értelmiségi szemszögéből nézve. Egyben élményt is nyújt az olvasó számára. A könyv elolvasásával sokan okulhatnak. Egyesek magukra ismerhetnek egyes személyekben. Az a tanulsága, hogy a mindennapi nehézségekkel csak azok tudnak szembenézni, akik maguk is erősek és maguk is úgy cselekednek, ahogy mondják.

Ilkei András: Lőrinci munkásfiatal története. Ellentmondásokkal teli embert ábrázol az író, aki fél a saját cselekedeteitől. Ugyanakkor hirtelen elhatározású. Művészi hajlamai vannak, de ő ezt semmibe veszi, nem törődik vele. Öngyilkossága is olyan, mint az egész élete, egy gyors elhatározás következménye. Ritka határozott karakterű egyéniséget tár az író az olvasó elé.

Kiss Lajos: Egy olyan munkásember életéről szól, aki egész életén keresztül kisebbségi érzésekkel küzd, amelyek gátolják őt minden téren. A társadalom különböző rétegeinek erkölcsi és politikai kritikáját érzékelteti. Fel akarja hívni a figyelmet az emberek összefogására, egymás segítésére és az egymás iránti felelősségérzetre.

Pápai Judit: Egy munkás srácról szól, az életéről, hogy élt, hogy nevelkedett fel, hogy illeszkedett be, a gyárban hogy alkalmazkodott, a szerelmei mennyire szerették, és hogy mennyi csalódás érte. Makra nem így gondolta életét, ahogy az író leírta, Valit biztos elvette volna és Valit meggyőzi, hogy az élet úgy szép, ahogy ő képeli.

Párkányi Józsefné: Egy fiatal fiú olyan baráti társaságba keveredik, amelyben nem tudott magának szerepet vállalni, viszont a társaságból kiemelkedett egy lány, akit ő szeretett, de a lány talán őt még jobban. Ezért, hogy a lánnyal együtt éljen, megpróbált hozzá hasonló gondolkodású lenni, de belátta, hogy ez a szerep nem neki való. Ezért elváltak útjaik és Makra megnősült. Később döbbsen rá, hogy ő a feleségét nem tudja szeretni, mert a lány után vágyódik, aki föl is keresi és hívja magával, de Makrának nincs ereje újabb nehézségekre, szembenézni az élettel és önmagával, azért később öngyilkos lesz. Nem tudott Makra a kettős élettől megválni, saját gondolkodását, a helyes utat nem tudta követni, inkább véget vetett életének.

Ezek a válaszok már egyértelműen bizonyítják, hogy mindannyian Kertész Ákos beszélgető társai voltak. Pápai Judit esetében alakult ki legnehezebben a párbeszéd, mert a regény meredekjén Pápai Judit elvesztette türelmét, olyannyira, hogy a „miről szólt?” kérdésre a regény „kirakatának” felmondása után Makra nevében kéri ki az önkényes írói mesterkedést. Ha valaki azt hinné, hogy ez a hőssel való túlságosan is szenvedélyes azonosulás eredménye, téved, mert ez esetben éppen ennek hiányáról van szó. Pápai Judit olvasói ars poeticájából hiányzik a hősök érzéseivel való azonosulás, a helyzetüket átélő, átérző olvasói viselkedés. Rációja sértődik meg, mert Makrára aggatott saját racionális és lekerekített elképzeléseit nem volt hajlandó az író megvalósítani. Eléggé különböző Kiss Lajos esete, akinek „saját regénye” még inkább különbözött Kertész Ákosétól. Természetesen ebben az esetben sem alakulhatott ki

az igazi párbeszéd, hiszen Kiss Lajost túltúl is lefoglalta „saját regénye”, de az olvasás befejezésekor összevethette őket, és eközben még katartikus élményben is részesülhetett. Saját Makrájával összehasonlítva állapítja meg Kiss Lajos Kertész Ákoséről, hogy azt a kisebbségi érzés akadályozta kibontakozásában. Igaz, hogy egy lélektani problémára szűkíti le Makra problémáját, de az is igaz, hogy érzékel valamit a regény társadalmi, szociológiai szférájából is, sőt morális tanulságot is leszűr, ezeket azonban eléggé szervesen hegyezi egymás mellé.

Ilkei András valamivel kidolgozottabb értelmezése viszont kizárólag a lélektani szférára vonatkozik. Erősen befelé forduló, a közösségért is elsősorban el nem ismert nagy személyiségként dolgozó, majd sértődötten visszavonuló mentalitásból ez eléggé logikusan következik. Hasonlóképpen az sem véletlen, hogy őkük közül a veresgető Ilkei András az egyetlen, aki a művész-problematikát is említi. A boldogságért kemény küzdelmet vívó Forgó Gyula a boldogságra képtelen hőst érzékeli legjobban, majd ettől szinte teljesen függetlenül a becsületes élet tanulságát és az 56-os eseményeknek két társadalmi réteg szemszögéből való ábrázolását. Értelmezése nem áll össze egységes magyarázattá, műalkotásra emlékeztető élménylenyomattá, de mindkét eset arról tanúskodik, hogy a mű többféle rétegéből gyűjtöttek maguknak emlékeket.

Életvitele, olvasottsága és olvasói stratégiája alapján talán Párkányi Józsefnél láttunk legkevesebb esélyt a mű elfogadására. Párkányi Józsefné értelmezésében nem vonatkoztat el úgy, mint Ilkei András, Kiss Lajos, de még annyira sem, mint Forgó Gyula, de a „nem tudott szerepet vállalni”, a „megpróbált hasonló gondolkodású lenni”, a „szembenézni önmagával” és a „kettős élet” olyan kitételek értelmezésében, amelyek átélésre, a dráma megsejtésére utalnak.

EGYETÉRTETT-E AZ ÍRÓVAL?

Pápai Judit kivételével ezek a vélemények meglehetősen szenvtelenek, nem sokat árulnak el abból, hogy például egyetértenek-e teljesen azzal, amiről szerintük a regény szól. Erre a kérdésre Forgó Gyula, Ilkei András és Párkányi Józsefné „teljesen”, Kiss Lajos és Pápai Judit „csak részben” választ adtak. Feltételezhetnénk, hogy a teljes egyetértés az íróra mindent ráhagyó, kevéssé egyéni vagy közömbös véleményeket takar. Ennek cáfolata vagy egy egyéni ízű indoklás, vagy egy az egyetértéshez hozzáfűzött „de” lehetne. Forgó Gyula például egyfelől teljesen egyetért az íróval, másfelől hozzászól, hogy „csak azt nem értem, hogy egy ilyen jellem, mint Mak-

ra, miért pont ezt választotta, vagyis az öngyilkosságot, hogy régi életétől megszabaduljon". Lehet, ez következetlenség is, de lehet az írói döntésnek nem szolgai módon, hanem harcok árán történő tudomásulvétele is. Legvalószínűbb azonban az, hogy Forgó Gyula, ha nem is értett mindenben egyet az íróval, mivel nem is értett meg mindent az írói közlésből, mégis elfogadta érveit, kész volt meghallgatására és a párbeszédre. Ilkei András indoklásából kiderül, hogy az írónak tulajdonított nem kevésbé leegyszerűsített értelmezés valóban a sajátja. („Egyetértetek, mert aki tetteit ilyen hirtelen határozza el, annak a sorsa is így ér véget.”)

Párkányi Józsefné indoklása ezúttal az általánosság szintjén marad. („Egyetértetek, mert a műben kidomborodik a mondanivaló, az író tisztán föltárja elénk a cselekvéseket.”) Az íróval vitázók közül Pápai Judit indoklása a vele kapcsolatos eddigi feltételezéseinket erősíti meg: „Nem olyan a mondanivaló, mint amilyennek gondoltam az elején. Szébbet, érdekesebbet vártam, amit egy jó regénytől el lehet várni.” Kiss Lajosnak nagyon tetszett a regény, és művészileg értékesnek is tartotta, de csak részben értett egyet az íróval, „mivel minden nehéz helyzetből van kiút mindenki számára, csak azt akarni is kell”. Kiss Lajosnál még nagyobb valószínűséggel feltételezhetjük a megrázkódtatással járó megtisztulást, mint Forgó Gyulánál, hiszen sokkal egyértelműbben kinyilvánított eltérő véleménye ellenére is nagyon tetszett neki a mű, és művészi értéke sem csökkent a szemében amiatt, hogy vitát folytat az íróval Makra „gyengéségéről”.

KIT VÁLASZTOTTAK?

A következő kérdésekre kellett válaszolni az öt személynek:
A regény szereplői közül egy váróteremben kivel beszélgetne el?
Kivel ünnepelné meg névnapját?
Kire számítana, ha bajba jutna?
Kit ajánlana elsősorban tanácsstagnak?
Bizalmas ügyeit kinek mesélné el?
Kinek az ítéletében bízna meg leginkább?
Ki állna Ön mellé, ha Önt igazságtalanul vádolnák?
Ha sor kerülne rá, kire bízna gyerekeit?

Forgó Gyula háromszor választja Zselényit és Makrát, kétszer Valit, a többieket egyszer sem, háromszor zárja ki kegyéből Salgót, kétszer Magdust, egyszer Makrát, Sztaneket és Valit. Ha ezeket a választásokat az életutakkal kapcsolatos véleményeivel összevetjük, Vali és Magdus esetében tapasztalunk erős változást. Vali jóval ro-

konszenvesebb, Magdus jóval ellenszenvesebb lesz. A Makra iránti felhőtlen rokonszenve is csökken. Ez a tény is inkább erősíti, mint kizárja azt, hogy a regény hatásáról beszéljünk Forgó Gyula esetében.

Ilkei András az életfelfogások közül egyet sem fogadott el teljesen, hármát kategorikusan elutasított és csak a Makra- és a Magdus-életfelfogás iránt tanúsított némi rokonszenvet, illetve türelmet. Választásaiban beállítódásához jóval „következetesebb” (vagyis inkább merevebb), mint Forgó Gyula: senkit sem fogad el igazán, hiszen Makrát, Magdust és Valit csak kétszer választja, de — következetesen a Vali-életfelfogás tagadásához — Valit kétszer el is utasítja.

Kiss Lajos igen szélsőséges véleményeket alakított ki az életfelfogásokról, a „becsületesen átlagos” Makra-életfelfogással teljesen egyetértett, a többit teljesen elvetette. Regényfolytatásaiban is kidomborodott Makra egyeduralma, de érezhető volt, hogy Valit is eltűri. Megváltozhatott viszont valamelyest a Zselényivel és még erősebben a Valival kapcsolatos véleménye, hiszen egy, illetve két-két alkalommal rokonszenvez velük. Kiss Lajos esetében is szó lehet bizonyos mértékű attitűdváltozásról, vagyis a regény előítéleteit csökkentő, horizontját tágító hatásról, és ez feltehetően nem egy kellemesség égisze alatt történő konfliktusmentes megegyezés eredménye.

Pápai Judit számára a Makra- és a Magdus-életfelfogás volt rokonszenves, a többi ellenszenves. Választásai ismét alátámasztják eddigi feltevéseinket. Az, hogy Makrát kétszer választja, kétszer elutasítja, Makrával kapcsolatos zavarát, csalódottságát bizonyítja. Pápai Judit Magdusként azonosul Makrával, majd Magdusként csatlódik benne, de elsősorban az íróban. A megmaradni és élni képeseknek kijáró tisztelete jeléül kétszer megválasztja Zselényt is.

Párkányi Józsefnének, akár Forgó Gyulának és Pápai Juditnak, a Makra- és a Magdus-életfelfogás volt a legrokonszenvesebb, de valamennyiük közül ő rokonszenvezett egyedül — igaz, ő is csak fenntartásokkal — a Vali-életfelfogással. Mivel Párkányi Józsefné regényfolytatásaiban érezhető volt a Vali-életfelfogás iránti tartózkodó rokonszenve, nem okoz meglepetést, hogy a legtöbbször — Makra mellett — Valit választja. Feltehetően a Magdus-életfelfogással kapcsolatos állásfoglalása is módosult valamelyest, a Vali- és a Magdus-féle út helyet cserélt Párkányi Józsefné értékrendszerében.

A „Mi lett volna, ha ...” kezdetű kérdéseket rendszerint maguk az írók helyezik el a regényben, amikor választás elé állítják szereplőiket. Ilyenkor az olvasók is választanak, aztán összevetik saját döntéseiket az íróéval, és így halad előre az író-olvasó párbeszéd. Ez azonban nagyon sok esetben nem fejeződik be az utolsó sorok elolvasása után. Az élményalkotás későbbi szakaszában a „Mi lett volna, ha ...?” típusú kérdések formájában elevenedik fel újra a mű néhány fontos mozzanata akár az olvasás utáni termékeny csendben, akár olvasók közötti harsány vitában. Ezek a válaszok improvizációk az olvasott műre, vagyis — persze sokszor eléggé át-
tétélesen — a mű továbbértelmezései.

Mi lett volna, ha Vali gyermeket szül Makrának?

Forgó Gyula: Makra érvényesült volna Vali mellett, vagy egyedül nevelte volna a gyermekét.

Ilkei András: Talán nem lett volna öngyilkos.

Kiss Lajos: Vállalja a házasságot és a művészetet.

Pápai Judit: Elváltak volna útjaik, mert Vali vagy elhagyta volna Makrát, vagy Makra magával viszi a gyereket és ő hagyja el Valit.

Párkányi Józsefné: Feleségül vette volna, és együtt lettek volna.

Ha Makra vállalja a művészivatást, megbarátkozik-e Salgóékkal?

Forgó Gyula: Nem. Legfeljebb próbálná magával elhitetni Vali kedvéért, valójában soha nem fogadná be őket.

Ilkei András: Egészen biztos.

Kiss Lajos: Nem.

Pápai Judit: Igen, mert Salgót is a művészet érdekelte leginkább.

Párkányi Józsefné: Igen.

Mi lett volna, ha Makra munkatársai komolyan megpróbálják Makrát és problémáit megismerni és életét más irányba terelni?

Forgó Gyula: Értékes és boldog ember lett volna belőle, így Magdusra sem lett volna szükség.

Ilkei András: Nem engedte volna meg.

Kiss Lajos: Feloldottabbá és kiegyensúlyozottabbá vált volna.

Pápai Judit: Nem lett volna olyan boldogtalan, és nem lett volna öngyilkos és boldog családi életet élt volna Magdussal.

Párkányi Józsefné: Nem lett volna öngyilkos és nem lett volna kettős életű.

A pozitív választ adókban valószínűleg elsősorban a munkásszolidaritásba vetett hitük és Makra mindenáron való megmentése munkálkodott. Mélyebb, egyszerre több tényezőt figyelembe vevő elemzéseikhez képest kissé leegyszerűsítő válaszok ezek, bár igen markáns árnyalatok különíthetők el közöttük. Pápai Juditnál a Magdus melegítette családi fészekbe segítették volna vissza Makrát munkatársai, Forgó Gyula, az első számú Zselényi-szimpatizáns viszont azt hangsúlyozza, hogy ilyen segítséggel Magdusra nem lett volna szükség. Ilkei András úgy látszik egyrészt komolyan csalódhatott a „többiekben”, másrészt elkapott valamit a megmenthetetlen Makra lényegéből is.

Induló helyzetük, életpályáik, társadalmi pozícióik, jövőesélyeik, koruk, nemük, foglalkozásuk, lelki akaratuk különbözik. Nehéz lenne ötük közül bármelyik kettőre azt mondani, jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a többiekhez. Mégis olvasó szerepükben, legalábbis a Makra befogadása közben, több tekintetben meglepően hasonlóan viselkednek, mintha csak egy titokban megkötött „társadalmi szerződéshez” ragaszkodnának makacs következetességgel. Mi lehet ennek az oka? Az, hogy valamennyi fizikai munkás normája ilyen erősen működik? Vagy inkább az, hogy valamennyien itt most munkások? Valószínűleg mindkét eset fennáll. A befogadói viselkedésben (az élményalakításban, az értelmezésben) mutatkozó különbségek jelentős része követhetően visszavezethető az életmódok, értékrendek és ízlések különbségére.

Ilkei András a művészi problémát emeli ki és nagyítja fel, a regényt a ritka személyiség különös sorsaként értelmezi, de a művész Makra mellé a „falvédős” Magdust helyezi. Mindez jól magyarázható önközpontú, de a világ (munka, politika, művészet) felé is tapogatózó habitusával, az aktív és passzív elemeket ötvöző, „következetlen” olvasói beállítódásával, a véres *Édes Anna* és az édes *Appassionata* kedvelésével.

Forgó Gyula bizonytalankodó befogadói viselkedése nagyon is jól emlékeztet messziről és alulról induló életútjára, boldogságkergető és megállapodni kívánó, de „másokért is hőbörgő” életvezetésére. Ezzel magyarázható a regény olvasása előtt a Magdus- és Zselényi-modellel rokonszenvező Forgó Gyula Magdus és Zselényi mellett Valit is vállaló „tétova pálfordulása”.

Kiss Lajos közülük az egyetlen, aki a lélektani mellett az etikai és a társadalmi-politikai jelentésrétegeket is bevonja értelmezésébe. Kifelé táguló, megsérült magánéletét is felfokozott közösségi „nyüzsgéssel” gyógyító magatartása igazolja, hogy nem véletlenül. Egy vo-

natkozásban úgy tűnik, hogy olvasói viselkedése fittyet hány olvasói beállítódásának: a Vali-modell elvetése után a „konkrétal” meglepő mértékben rokonszenvez. A társainál nyitottabb Kiss Lajos nem is teheti, hogy ne vegye észre Valit, és hogy ne értékelje. Mégsem bővíti el őt, nem altatja el elveit. Vali nem jelent igazi alternatívát. Valit akarja Makra lépteihez igazítani.

A szebbet váró, Makra életének bármi áron való rendbetételéért fáradozó Pápai Judit olvasói viselkedése nem frissen felbontott jegyességének neurotikus következménye, hanem haszonelvű olvasói beállítódásával és a gyakorlatban felhasználható hasznos részletekért az egészre rávilágító összefüggéseket feladó életfelfogásával magyarázható.

Párkányi Józsefné „következetlen” olvasói viselkedése eklektikus ízlésével és önközpontú kisvilágával magyarázható. Magdus és Vali összebékítését, reális és irreális megoldásainak keveredését, a részletkérdésekben megmutatkozó lélektani érzékenységet és csak a mesét felmondó összegezését is ez indokolja.

A beállítódások, az értékrendek megváltozásáról, vagyis a regény csodás méretű hatásáról egyik esetben sem beszélhetünk, legfeljebb az értékrendek fellazulásáról. Beszélhetünk viszont a regény megerősítő — méghozzá igen különböző értékű beállítódásokat megerősítő — szerepéről. Még egy dolgot érdemes megjegyezni. Ez az öt vélemény is tartalmazott olyan értelmezéseket és értékelési szempontokat, amelyek csak ritkán vagy talán egyáltalán nem bukkantak fel a szakértők elemzéseiben. Erősebben vagy eredetibben jelenik meg ezeknél a munkásoknál a hazaszeretet kérdése, Makra kisebbségi érzése, a munkásszolidaritás kihagyott lehetősége és a Zselényi-féle életképesség alternatívája, mint a kritikusoknál.

KÉT MODERN MAGYAR NOVELLA BEFOGADÁSA

A romantikus, klasszikus realista, de még a huszadik századi realista művek *elfogadásánál* is eléggé magas fokú az egyetértés a munkásolvasók között is, sőt általában az olvasótáboron belül is. A „társadalmi méretű” megegyezés a művek *befogadására*, ezen belül is elsősorban az *értelmezésére* már nem érvényes. Az *Anna Kareninát* tetszéssel fogadó, az általános iskola 8 osztályát végzett munkásnőknél a KMK—1 kutatásban eléggé különböztek a „Miért tetszett?” kérdésre adott válaszok: „Csodáltam a hősnőt, sajnáltam, együtt-éreztem vele”, „Meghatóan ábrázolta Anna szerelmét”, „Kitűnő korrajzot ad a századforduló orosz társadalmáról”, „A gazdagság nem jelent boldogságot”, „Izgalmas volt”. A nem hagyományos szerke-

zetű, áttételesebben közlő modern irodalmi művek, mint *Bulgakov*, *Semprun*, *Faulkner*, *Golding* művei, vagy *Sánta*, *Déry* és *Örkény* néhány műve, már az elfogadás szintjén is megosztják az olvasótábort. Nemcsak a fizikai munkások és a szellemi munkát végzők, hanem a különböző végzettségű és szakképzettségű munkásrétegek között is elég nagy eltéréseket tapasztalhatunk a modern irodalom — nevezzük így röviden — elfogadásánál is, nemcsak a befogadásánál. (Emlékezzünk, modern szerkezetű, szokatlan stílusú regényeket az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzetteknek csak 4, az általános iskola 8 osztályát végzetteknek 10, a középiskolát végzetteknek 28 százaléka említette a legnagyobb elményei között.)

A KMK—6. kutatásban a modern irodalmat egy *Örkény*- és egy *Sánta*-novella képviselte. A *Meddig él egy fa?* az író „szabályos” elbeszéléshez közel álló egyperces novelláinak egyike, de a felszín mögött az abszurd, a tragikus és a groteszk is elevenen jelen van. A patetikusságot elkerülve a sors, az élet-halál nagy kérdéseit — mint a kutatás irodalmár munkatársa, Fogarassy Miklós írja — „igencsak kis betűkkel rajzolja meg”. Jóval nehezebb feladat elé állítja az olvasót a *Nácik* című novella. „*Sánta* novellájából teljesen hiányzik a pszichológiai motiváció rajza, a történelmi körülményekre, a cselekmény előzményére, folytatására utalás. Úgy is mondhatnánk, az erősen leszűkített drámai helyzet feszültség-terében alakjainak cselekvésével, a puritán megnyilatkozási fordulatokra redukált párbeszédek áttételes jelzései révén közvetíti mondanivalóját” — írja Fogarassy Miklós.

A *Húsz órán* kívül *Sánta* műveit a munkásolvasóknak csak töredéke ismeri, ugyanez vonatkozik *Örkény* prózai műveire is.

Mivel a *Húsz óra*, a *Tóték* és a *Macskajáték* jóvoltából *Sánta* és *Örkény* neve olvasóinál jóval szélesebb körben ismeretes, a művek szerzőit nem ismertettük az olvasókkal, így minimálisra csökkent azok aránya, akik csupán egy elismert név kedvéért tartották jónak vagy értékesnek a novellát.

Figyelembe véve, hogy a megkérdezettek többsége életében először olvasott ilyenfajta irodalmi művet, nem lebecsülendő eredményként könyvelhetjük el, hogy egyetlen vizsgált munkásrétegnél sem talált kollektív elutasításra a mű. Ez még nem döntő bizonyíték az elfogadás mellett sem, mert egy irodalmi mű igazi halálát a közöny jelenti. A *tetszés*—*nemtetszés* dimenzió mellett ilyenkor mindig használni kellene a *közömbös*—*nem közömbös* dimenziót is.

Kutatásunkban a „nagyon tetszett — tetszett — közömbösen hagyott — nem tetszett — nagyon nem tetszett” skálát kétféleképpen is használtuk: a) szembeállítottuk a tartózkodók arányát a pozitívan vagy nega-

tívan fogadókkal, b) a nominális skálának tekintve, tehát a közömbös fckot középső foknak értelmezve, valódi (intervallum) skálának is használtuk a tetszés fokának mérésére, oly módon, hogy a tetszés különböző fokait jelölő megállapításokat 5—4—3—2—1 osztályzatokkal helyettesítettük.

A tartózkodik, illetve a „tetszett” és a „nagyon tetszett” válaszokat adók aránya a két novellánál a négy munkáscsoportban⁷⁰, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál és a munkásszármazású középiskolásoknál a következőképpen alakult:

	Meddig él egy fa?		Nácik	
	tartózkodók	elfogadók	tartózkodók	elfogadók
	s z á z a l é k b a n			
Idős munkások	14	73	5	74
Fiatal munkások	18	70	10	68
Idős munkásnők	15	71	14	61
Fiatal munkásnők	22	63	10	53
Mezőgazdasági munkások	14	73	9	71
Középiskolások	19	75	7	77

Azonos szakképzettség, iskolai végzettség és lakóhely mellett nemigen várhattunk az elfogadásnál jelentősebb különbségeket még ezeknél a „nehezen elfogadható” novelláknál sem, de a kisebb eltérések is jellemzőek. Az *azonosulásra* nagyobb lehetőséget adó és könnyebben értelmezhető *Meddig él egy fa?* esetében — némi meglepetésre — nagyobb volt a tartózkodók aránya, mint a megközelíthetlenebbnek tűnő *Nácik* esetében. A csak férfi szereplőket mozgató, kegyetlen világú *Nácik* valamivel kevésbé tetszett a munkásnőknek, de a halál árnyéka ellenére is derűsebb világú, női szereplőket mozgató *Meddig él egy fa?* nem tetszett kevésbé a férfiaknak, mint a nőknek. A két korosztály között csak a nőknél volt különbség, mindkét novellát az idősebb munkásnők fogadták kedvezőbben. (A fiatal munkásnők „deviáns” viselkedésére valószínűleg életmódjuk és értékrendjük⁷¹ alaposabb megismerése után adhatunk majd kielégítő magyarázatot.)

Sokat elárul a befogadás mélységéről az a tény, hogy megindokolja-e és hogyan indokolja meg az olvasó, hogy miért tetszett vagy nem tetszett neki az olvasott mű. Az indoklásra nem vállalkozók aránya a két novellánál így alakult a vizsgált hat csoportnál:

⁷⁰ Valamennyien 8 általánost végzett szakmunkások és budapesti lakosok, a férfiak lakatosok és forgácsolók, a nők textilipari szakmunkások, a fiatalok 20—30 évesek, az idősek 40—50 évesek.

⁷¹ Az értékrendszerre vonatkozó adatok feldolgozása még nem fejeződött be.

	Meddig él egy fa?	Nácik
Idős munkások	30	32
Fiatal munkások	20	34
Idős munkásnők	28	35
Fiatal munkásnők	18	32
Mezőgazdasági munkások	20	18
Középiskolások	11	12

A négy munkáscsoport közül három számára a *Nácik* elfogadásának vagy elutasításának a megindokolása okozott nagyobb nehézséget. A *Meddig él egy fa?* esetében a fiatalabb munkások fejtették ki többben, hogy miért tetszett vagy nem tetszett a novella, a *Nácik* esetében azonban a két korosztály közötti különbség eltűnik, valamennyi csoportnál minden harmadik munkás mellőzi az indokolást.

A négy munkáscsoportnál az indoklások 90 százalékát az alábbi kategóriába sorolhattuk: egyedül vagy elsősorban a mű *cselekményére* (CS), a *közleményére* (K), a *megformálására* (M), *valódiságára* (V) és *érzelmi hatására* (É) utaló indoklások. A különböző típusú indoklások sorrendje a hat csoportnál így alakul:

	Meddig él egy fa?	Nácik
Idős munkások	M — K — Cs, V — É	É — V, M — K — Cs
Fiatal munkások	K — M, Cs — É — V	K, M, V — Cs — É
Idős munkásnők	M — Cs, K — É — V	V — Cs — É, K — M
Fiatal munkásnők	M — K — É — V, Cs	K — M — Cs — É — V
Mezőgazdasági munkások	M, K — É, Cs, V	K, Cs, V — É — M
Középiskolások	M — É — Cs, K — V	M — K — Cs — É, V

Az első ránézésre ugyancsak tarka a kép, s ha mást nem is, de azt bizonyítja, hogy ezeknek a műveknek a befogadása milyen különbségeket mutat még a hasonló végzettségű, szakképzettségű munkásrétegeknél is. Másodsorban az állapítható meg, hogy nem annyira az általános befogadói magatartást, hanem csak az egyes művekkel kapcsolatos *befogadói viselkedést* ismerhetjük meg ezekből az adatokból. A *Meddig él egy fa?* esetében az elfogadás indokolásánál elsősorban a *megformálásra* és a *közleményre* hivatkoznak, a *Nácik* esetében — amelynek közleménye keményebb burokból van elrejtve, és ez a burok kevésbé látszik irodalmi megformálásnak, mint az Örkény-novellánál — már az *érzelmi hatás* és a *valódiság* is megjelennek fő érvként. A *Nácik* esetében a fiatal munkásnők kivételé-

vel valamennyi munkáscsoportban inkább a közlés *igaz* vagy *nem igaz* volta kerül előtérbe, mint az elfogadás és az elvetés melletti fő érv. A *Meddig él egy fa?* esetében ez mindig csak mellékes szerepet játszik. Nagyon érdekes az idős munkásoknak a *Nácikkal* kapcsolatos viselkedése. Elsősorban az *érzelmi hatást* emelik ki a lehetséges érvek közül. Ezt a viselkedést leginkább azzal magyarázhatjuk, hogy ez a réteg rendelkezik elsősorban hasonló élményekkel. Igazolja ezt a feltevést az, hogy az ilyen érvelés még a hasonló korú és felerészben férfiakból álló mezőgazdasági fizikai munkásoknál volt a leggyakoribb a felsorolt hat csoport közül.

Igen ám, de a könyvtárosoknál és a kritikusoknál még nagyobb arányban — ha nem is a legtöbbször előforduló érvként — szerepel ez az indoklás! Ennek a két rétegnek körülbelül 30—35 év az átlagéletkora, így náluk a közvetlenül átélt élménynek jóval kisebb lehet a szerepe. Náluk a könnyebben „megfejtett” és megértett novella hathatott erősebben érzelmeikre, mint azoknál a munkás olvasóknál, akik sem megfelelő olvasói vevőkészülékkel, sem megfelelő élmény-háttérrel nem rendelkeznek.

Más szerepe is lehet az átélt élménynek, a leírtak *igaz* voltának ellenőrzése, feltehetően erre utal az, hogy a *Nácik* esetében a *valódiság* is a legfőbb indokok közé kerül.

Természetesen nem csupán azokra volt hatással a novella, akik az elfogadást vagy elutasítást a pozitív vagy negatív érzelmi hatással indokolták, valamit mindenki érzett elolvasásuk közben. Mivel az érzések önfényképezése rendkívül bonyolult — számolva a leegyszerűsítéssel járó torzítás veszélyével is —, a novellák kiváltotta hatásokat megadott válaszlehetőségek segítségével vizsgáltuk.⁷² A *Meddig él egy fa?* hatását a következő táblázat sejteti:⁷³

Természetesen nem csupán az *elgondolkodtatott* válasz takarhat többféle hatást, hanem például a *fejtörést okozott* válasz is, hiszen ebben a „nem egészen értettem”, és az „elgondolkodtatott” jelentés is elfér. Az *elszórakoztatott* válasz talán még többféle jelentésárnyalatot takarhat. A válaszok együttese azonban értelmezhető alakzatot rajzol ki a mű hatásáról. Ezekről az alakzatokról, most már az összes választ figyelembe véve, először is az állapítható meg, hogy a

⁷² Ezek a következők voltak: elszórakoztatott, megnyugtató, felvidított, felfrissített, felszabadított, újat mondott, ismereteket közölt, cselekvésre késztetett, elgondolkodtatott, csalódást okozott, felbosszantott, fárasztott, bűntudatot ébresztett, állásfoglalásra késztetett, új összefüggéseket tárt fel, látóköröm tágította, elkeserített, tükröt tartott elem, zavarba hozott, alakította világnézetem, igazolta elképzeléseimet, példát nyújtott, meghatótt, feladat elé állított, gyönyörködtetett, fejtörést okozott, megzavart, megrendített, közönyösen hagyott.

⁷³ A római számok a gyakorisági sorrendet jelzik.

	Idősebb munkás	Fiatal munkás	Idősebb munkásnő	Fiatal munkásnő
	s z á z a l é k a			
Elgondolkodtatott	72 I.	72 I.	75 I.	76 I.
Meghatott	50 II.	34 III.	51 II.	54 II.
Felkavart	27 III.	26 IV.	28 V.	22 VIII.
Állásfoglalásra készített	26 IV.	19 VII.		
Fejtörést okozott	25 V.	38 II.	44 III.	40 III.
Megrendített	25 VI.	21 IV.	27 IV.	28 V.
Elszórakoztatott	20 VII.	(10)	20 VIII.	20 IX.
Újat mondott	16 VIII.	18 VIII.	32 IV.	32 IV.
Ismereteket közölt	15 IX.	(4)	(14)	16 X.
Új összefüggéseket tárt fel	14 X.	12 X.	21 VII.	(14)
Csalódást okozott	(12)	20 VI.	(13)	(16)
Elkeserített	(5)	17 IX.	19 IX.	24 VI.
Példát nyújtott	(8)	(2)	18 X.	(10)
Látóköröm tágította	(9)	(14)	(11)	23 VII.

kétségtelen hasonlóságok ellenére — a mű hatása a négy csoportban valamelyest különbözik. Az egyes válaszlehetőségek gyakoriságának sorrendjét csoportonként (pártonként) összehasonlító rangkorrelációs számítás alapján a négy csoport közötti hasonlóságok és eltérések így festenek:⁷⁴

	Idősebb munkások	Fiatal munkások	Idősebb munkásnők
Idősebb munkások	—	+ 0,70	+ 0,86
Fiatal munkások	+ 0,70	—	+ 0,74
Idősebb munkásnők	+ 0,86	+ 0,74	—
Fiatal munkásnők	+ 0,69	+ 0,78	+ 0,85

Megállapítható, hogy a négy csoport befogadói viselkedése eléggé hasonló, legjobban azonban a két idősebb korosztályé és a két munkásnőből álló csoporté hasonlít egymásra. A *megrendített*, de különösen az *újat mondott* válasz a munkásnőknél volt jellemzőbb, az *állásfoglalásra készített* a férfiaknál, a *meghatott* azonban csak a nőknél és az idősebeknél szerepelt nagyobb arányban.

A legjobban a fiatal munkások különíthetők el a másik három csoporttól. Ennél a csoportnál a *meghatott* és a *fejtörést okozott* egyenrangúan értelmezi az első helyen álló *elgondolkodtatott* vá-

⁷⁴ +1 érték a teljesen azonos sorrendet, a 0 érték függetlenséget, a -1 érték teljesen ellentétes sorrendet jelentene.

laszt. Az idősebb munkások viselkedésének specifikumát az *állásfoglalásra késztetett* válaszok legnagyobb aránya adja, a fiatal munkásnőknél a *fejtörést okozott* válaszok értelmező-eszmélkedő jelentésárnyalatát a *látókörom tágitotta* válaszok viszonylag nagyobb aránya mellett. Az aktív befogadásra, *feladat elé állított, látókörom tágitotta* típusú, a racionálisabb befogadó viselkedésre utaló *igazolta elképzeléseimet, alakította világnézetem, újat mondott* típusú válaszok a fiatal korosztályoknál szerepelnek leggyakrabban. Ez természetesen még mindig nem jelenti azt, hogy ők értettek meg többet a mű titkaiból, ők hatoltak mélyebben a mű köreibé, hiszen a kataritikus hatásra utaló *megrendített* típusú válaszok az idősebbeknél szerepeltek nagyobb arányban, és mivel gyakran előfordultak náluk is a racionális befogadói magatartásra utaló választások, feltételezhetjük, hogy a *megrendített* választ megjelölő idősebb munkások nagyobb részénél is az értelem és érzelem szövetségének ellenőrzése alatt következett be a katarzis.

A Nácik hatása több vonatkozásban másképpen alakult:

	Idősebb munkások	Fiatal munkások	Idősebb munkásnők	Fiatal munkásnők
	s z á z a l é k a			
Félelmet keltett	45 I.	(12)	38 VI.	(20)
Cselekvésre késztetett	43 II.	(12)	(7)	(14)
Megzavart	34 III.	(10)	(13)	(10)
Felkavart	31 IV.	36 III.	48 III.	46 II.
Elgondolkodtatott	28 V.	56 I.	71 I.	54 I.
Megerősített	27 VI.	(12)	(14)	(14)
Bűntudatot ébresztett	24 VII.	(2)	(3)	(3)
Látókörom tágitotta	26 VIII.	(12)	(8)	24 X.
Állásfoglalásra késztetett	22 IX.	38 II.	31 IX.	(14)
Példát nyújtott	18 X.	(10)	(9)	(14)
Felbosszantott	(14)	26 VI.	40 V.	47 III.
Igazolta elképzeléseimet	(18)	31 IV.	31 VIII.	
Alakította világnézetem	(17)	27 VII.	(13)	(10)
Megrendített	(9)	30 V.	52 II.	40 V.
Ismereteket közölt	(13)	20 VIII.	25 X.	(20)
Csalódást okozott	(14)	18 IX.	(9)	28 VIII.
Elkeserített	(3)	16 X.	34 VIII.	41 IV.
Meghatott	(10)	(8)	42 IV.	30 VII.
Fárasztott	(8)	(12)	(18)	26 IX.
Fejtörést okozott	(17)	(6)	(18)	38 VI.

Ez a novella más erővonalak mentén hatott, mint a *Meddig él egy fa?* című. Az Örkeny-novella hatásának főirányát elsősorban az *elgondolkodtatott, meghatott, fejtörést okozott, felkavart* válaszok jelzik, a *Sánta*-novellánál ugyan az *elgondolkodtatott* és *felkavart* válaszok szerepeltek leggyakrabban, de a különböző csoportoknál a *félelmet keltett, a cselekvésre készítetett* és a *megrendített* válaszok is szerepelnek a novella hatását legjobban mutató válaszok között. A novellával kapcsolatos viselkedés három csoportnál eléggé hasonló volt, az idősebb munkások reagálása azonban mind a munkásnőké-től, mind a fiatal munkásokétól eltért, mint ezt a rangkorrelációs együtthatók is mutatják:

	Idősebb munkások	Fiatal munkások	Idősebb munkásnők
Idősebb munkások	—	+ 0,36	+ 0,46
Fiatal munkások	+ 0,36	—	+ 0,84
Idősebb munkásnők	+ 0,46	+ 0,84	—
Fiatal munkásnők	+ 0,43	+ 0,72	+ 0,84

Valamennyi réteg viselkedése rendelkezik egy-egy jellemző vonással. A fiatal munkásoknál az *állásfoglalásra készítetett*, az idős munkásnőknél a *megrendített* és a *meghatott*, a fiatal munkásnőknél a *fejtörést okozott* válaszok jelzik viselkedésüknek rétegükre jellemző sajátosságát. Az idősebb munkások viselkedése rendelkezik a legtöbb egyéni vonással; a *félelmet keltett*, a *cselekvésre készítetett*, a *megzavart*, a *megegyeztetett* és a *bűntudatot ébresztett* válaszok ennél a rétegnél előkelőbb helyen és nagyobb arányban szerepelnek. Nemcsak hogy ennek a rétegnek tetszett legjobban a novella, hanem — legalábbis úgy tűnik — ennél a rétegnél az *elgondolkodtatott-felkavart* főhangsúly eléggé különböző mellékhangsúlyokat kapott; a fiatal munkásokat állásfoglalásra készítette, az idős munkásnőket megrendítette és meghatotta, a fiatal munkásnőket pedig felboszszantotta és elkeserítette ez a novella. (Emlékeztetőül: az idős munkások után a fiatal munkásoknak tetszett legjobban ez a novella, majd az idős munkásnőknek és a fiatal munkásnőknek legkevésbé.)

A *Meddig él egy fa?* novellával kapcsolatos „Miről szólt?” kérdésekre adott válaszok leggyakoribb motívuma mind a négy csoportban a *halálos betegség* volt, a kérdezettek 40—50 százalékának értelmezéseinél előfordult.⁷⁵ A további gyakori motívumok között sze-

⁷⁵ Egy értelmezésre mindegyik csoportban átlagosan két motívum jutott.

repelt a kérdezetteknek legalább 20 százaléka által említett *magányosság, emlék a halál után*, és a *továbbélés* volt, de ezek négy rétegnél eléggé eltérő arányban szerepeltek:

A Miről szólt? kérdésre adott válaszok motívumai	Idősebb munkások	Fiatal munkások	Idősebb munkás- nők	Fiatal munkás- nők
	s z á z a l é k a			
Halálos betegség	46 I.	46 I.	41 I.	54 I.
Továbbélés	38 II.	18 V.	38 II.	32 III.
Emlék a halál után	27 III.	21 III.	19 IV.	40 II.
Élet, születés	23 IV.	14 VI.	13 V.	18 V.
Magányosság	19 V.	36 II.	20 III.	28 IV.
Háború	14 VI.	20 IV.	11 VI.	8 VI.
Ragaszkodás az élethez	12 VII.	2 VII.	7 VIII.	6 VII.
Vásárlás	4 VIII.	— VIII.	8 VII.	5 VIII.

A *háború+halál+magány* negatív blokk és a halállal kiálló vagy azon győzedelmeskedő *továbbélés+élet+ragaszkodás az élethez* pozitív blokk aránya az idősebb munkásoknál 10:9, az idősebb munkásnőknél 10:8, a fiatal munkásnőknél 10:6, a fiatalabb munkásoknál 10:3.

Az élet és a halál, az elmúlás és a túlélés, az anyaság és a terméketlenség kiegészítő színeinek dialektikáját természetesen egyik csoportban sem ragadja meg, és fejti ki a csoporthoz tartozók többsége, ezt azonban nem is követelhetnénk meg. Nagy szó az is, hogy egyik csoportban sem emelkedett 10 százalék fölé azoknak az aránya, akik meg sem próbáltak választ adni, illetve „nem értettem”-mel válaszoltak a „Miről szólt?” kérdésre. Valamivel többen akadtak olyanok, akik nem jutottak tovább a novella első, legkülső körénél, a „cselekménynél”, illetve a díszleteknél, mint ezek a 20—30 éves szövönők, akik ilyenfajta válaszokat adtak:

„Ez a novella arról szól, hogy Bánnéhoz egy nő jön valami hirdetésre. Bánnénak a férje épp nincs otthon, és az asszony semmit nem tud a hirdetésről. A nő egy fát akar venni. Bánné mutat mindenféle gyümölcsfát, de a nőnek idősebb fa kell. Ekkor meglát egy öreg hársfát. Ezt megveszi 100 pengőért. Nem viszi el, csak azt mondja, hogy ápolják, és öntözzék. És még azt is megkérdezi, hogy meddig él egy hársfa.”

„Véleményem szerint az író azt akarja közölni az olvasóval, hogy egy jómódú idős hölgy pénzét jobbnak látja értelmetlen dolgokba fektetni, semmint tovább gyűjteni.”

A legnagyobb arányban a fiatal munkások és az idősebb munkásnők csoportjában találtunk ilyen válaszokat, 16, illetve 15 százaléuk felel így kérdésünkre, legkisebb arányban 8 százalék pedig az idősebb férfi szakmunkások.

Sokkal többen jutottak el a novella belsőbb köreihez: mind a négy csoportban legalább a fele az olvasóknak. Ezt egyébként már az *emlék a halál után* és a *továbbélés* motívumok említési arányai is sejtették. Ismét a fiatal munkásnők értelmezései közül veszem az illusztrációkat:

„Egy gyógyíthatatlan betegről szól, akinek nem sok van az életből, és úgy látszik, hogy hozzátartozója sincs, de szeretné, ha valaki az emlékét ápolná. Éppen ezért vesz egy olyan fát, ami nagyon sokáig él, és még abban a nehéz időszakban bármennyit fizetne, csak a fa az ő elképzelése szerint legyen ápolva, mintha halála után oda lenne eltemetve.”

„A hölgy betegsége miatt akar egy olyan biztos tudatot magának érezni, hogy valami, ami az övé, túléli, erős és egészséges.”

„Egy egészen magára maradt asszony sorsát írja le, aki irigykedve alapítja meg Bánnéről, hogy gyermeket vár. Azzal a gondolattal jön el Bánékhoz, hogy vásárol egy fát, amely a halála után is az övé lesz, tehát túléli őt, ha már gyermeket nem tudott szülni utódként.”

A legelső körig is sokan eljutottak, jóval többen, mint azok a pedagógusok, könyvtárosok vagy népművelők gondolták volna, akik óvatosságra intik azokat, akik az egyszerű munkásolvasók kezébe „nehéz” vagy „modern” műveket akarnának adni. A fiatal munkásnők közül minden ötödik észrevette az esztelen vásárlást vagy a nagylelkű ajándékozást sejtető történet és a groteszk mozdulatok és mimika mögött a „kis betűkkel leírt nagy kérdést”. Illusztrációul ismét két fiatal szövőő értelmezését idézem:

„Egy halálos betegségben szenvedő, magányos asszony szép, erős, egészséges fát szeretne vásárolni, mert szeretne még valamihez vagy valakihez tartozni még halála előtt, és azt is szeretné, ha az a valaki, még ha egy fa is, túlélné őt. Az író ezzel a halálra ítélt asszonnyal állítja szembe az erős, egészséges, fiatal, gyermeket váró, szép asszonykát, aki a háború dülása közepette is disznóölésre várja haza a férjét. Ez a fiatalasszony ugyanúgy nem érzi a háború döbbenetét, mint ahogy nem érezte egy halálra ítélt, magányos ember megtört, bonyolult lelki-világát.”

„Az író a novellában a fával akarta »átvinni« az életet az idős asszonyból a fiatalasszonyba. Továbbá még be akarta mutatni az élet és a halál hordozóit. Az értéktelen öreg hárs így lett fontos mindkettőjük számára.”

A novella belső köréről írtam és nem a középpontjáról. Ez a két értelmezés is bizonyítja, hogy ez a kis remekmű alkotó módon értelmező társszerzők közreműködésére ad lehetőséget. Ezzel a fiatal szövőő 18, az idősebb szövőő 26, a fiatal vasmunkások 33 százaléka volt képesélni.

A sokkal áttételesebb *Sánta*-novella kevesebb munkás olvasóját engedte belsőbb köreihez, de még valamivel többen lépték át a legkülső kört, mint az *Örkény*-novellánál. A hivatásos olvasókéval, vagyis a kritikusokéval egyenértékű olvasói értelmezések ennél a

novellánál is akadtak szép számmal. Ha olvasóim közül valaki ezt a mondatomat érzi könyvem legnehezebben bizonyítható kijelentésének, téved. A bizonyítási eljárás, úgy vélem, érzékeltet majd valamit abból, hogy milyen eredménnyel olvasnak a könyvtárhasználó munkások.

* * *

KÉT MODERN NOVELLA MUNKÁS OLVASÓI BUDAPESTEN, MOSZKVÁBAN, SZÓFIÁBAN ÉS VARSÓBAN

Azóta ez a kutatás is befejeződött, és mód nyílik arra is, hogy a budapesti, moszkvai, szófiai és varsói 40—50 éves munkások és munkásnők olvasói viselkedését is összehasonlíthassuk: olvasói érzékenységüket, értékeléseiket, érzéseiket és értelmezéseiket.

a) Érzékenységük és értékeléseik

Tekintve, hogy az ilyenfajta irodalmi művek olvasóinak aránya még a magyar könyvtárhasználók körében is eléggé alacsony, nemcsak az elutasítók, hanem a közömbösek nagy arányával is számolnunk kellett. Kellemes meglepetésként ért, hogy ez az arány egyik novellánál sem haladta meg egyetlen csoportban sem a kérdezettek egy-harmadát.

A közömbösök és az elutasítók százalékaránya⁷⁶:

	Meddig él egy fa?		Nácik	
	közömbösek	elutasítók	közömbösek	elutasítók
Budapesti Munkások Munkásnők	□□ □□	□□ □□	0 □□	□□ □□□
Moszkvai Munkások Munkásnők	□□□ □□	□□□ □□□	□□ □□	□□□ □□
Varsói Munkások Munkásnők	□□ □	□□ □□	□ 0	□ □
Szófiai Munkások Munkásnők	□□□ □□	□□ □□	0 0	□ □

⁷⁶ Egy □ jel valamennyi táblázatban a csoporthoz tartozók 10 százalékát, egy 0 jel pedig 5 százalékát jelenti.

Könnyen magyarázható, hogy az együttérzésre vagy elborzadásra kényszerítő Nácik valamennyi csoportban kevesebb közömbös reagálást váltott ki, mint a *Meddig él egy fa?* Az is érthető, hogy a munkásnők általában érzékenyebben reagáltak a nők által megszemélyesített sorsokra, mint a munkások. Az is logikusnak tűnik, hogy a könyvtárosok maradtak legritkábban közömbösek. Mivel a tetszés—nemtetszés mércéje olvasórétegenként eléggé eltérő, egyelőre csak annyit állapíthatunk meg, hogy az elutasításnál mind országhatárokon belül, mind a négy ország között feltehetően jelentős eltérések tapasztalhatók. Mellőzve a „tetszett” válaszokat, a „nagyon tetszett” választ adók arányával mutatom be a novellák mellett kiálló olvasók arányát, hangsúlyozva, hogy a „nagyon tetszett” mércéi (például a legnagyobb élményt kiváltó olvasmányok) jelentősen különböznek a négy városban és a két rétegnél.

A „nagyon tetszett” választ adók százalékaránya

	Meddig él egy fa?	Nácik
Budapesti		
Munkások	☐	☒
Munkásnők	☐	☐
Moszkvai		
Munkások	0	☐
Munkásnők	-	-
Szófiai		
Munkások	0	0
Munkásnők	☐	☒
Varsói		
Munkások	0	0
Munkásnők	☐	☐

Ha feltételeznénk, hogy mind a 8 csoport azonos mérce alapján hozza meg ízlésítételeit, akkor a *Meddig él egy fa?* megítélése alapján a moszkvai munkásnőket, a *Nácik* megítélése alapján a moszkvai munkásnőket, a szófiai munkásokat, valamint a varsói munkásokat kellene rendhagyó viselkedőnek tekinteni. Egy biztos, a kérdezettek nagyobb része valamennyi csoportban igennel szavazott mindkét novellára. Korai lenne még úgy nyilatkozni, hogy ez a két novella hatásosan integrálja a budapesti, a moszkvai, a szófiai és a varsói munkásolvasókat, hiszen még nem ismerjük sem érzéseiket, sem értelmezéseiket.

b) Érzéseik

Józsa Péter különböző művészeti ágakhoz tartozó alkotások (filmek, zeneművek, festmények és regények) befogadását vizsgálva azt tapasztalta, hogy az érzelmi reagálás szintjén — statisztikus, globális tendenciaként — társadalmi konszenzus tapasztalható, és a reagálások eltéréseinek ez adja a keretét, a talaját.⁷⁷ „Nincs kizárva, hogy más országokban nem találkoznánk ebben a formában ezzel a jelenséggel. Ez nyitott probléma” — írja Józsa.

A „Mit érzett?” kérdésünkre 30 válaszlehetőséget adtunk meg. A választások, úgy tűnik, azt bizonyítják, hogy ez a társadalmi konszenzus más országokban is létezik. Emellett a konszenzusok konszenzusa, vagyis a budapesti, moszkvai, szófiai és varsói munkásolvasók érzéseinek több rokonvonása is kimutatható.

A *Meddig él egy fa?* esetében valamennyi csoportnál a leggyakrabban előforduló válaszok között ezek szerepeltek: *elgondolkodtatott, meghatott, fejtörést okozott, újat mondott*. A *Nácik* címűnél pedig ezek: *elgondolkodtatott, felkavart, állásfoglalásra készítetett, elkeserített, meghatott*. Jellemző a konszenzus mértékére, hogy a felsorolt válaszok mindkét novella esetében az összes választások 30—40 százalékát teszik ki.

Úgy tűnik, a *Meddig él egy fa?* esetében a lengyel olvasók érzései különböztek leginkább a többiekétől. A más országokbeliekhez képest a varsóiaknál nagyobb arányban fordult elő az *elgondolkodtatott, állásfoglalásra készítetett, új összefüggéseket tárt fel, felbosszantott, félelmet keltett*.

Úgy látszik, hogy az élet és halál, valamint a túlélés lehetősége és vágya ellentétének újszerű bemutatása inkább zavart, mint kataritikus hatást váltott ki a varsói munkásoknál. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a *felkavart, a látókörom tágitotta, feladat elé állított* éppen a varsóiaknál szerepel a legritkábban. A moszkvai munkásoknál a zavar érzése mellett a *példát adott, tükröt tartott* elem vi-

⁷⁷ Józsa Péter: Az esztétikai alkotások társadalmi hatása. Bp. 1974. NPI.

szonylag gyakori választása jellemző sajátosság. A *megrendített feltűnő hiánya* mellett a *meghatott* mérsékeltebb előfordulása is azt jelzi, hogy a moszkvai munkások egy része nem tudta átlépni a mű érzelmi küszöbét.

Feltűnő volt, hogy a *Nácik* című novellát a moszkvai munkások fogadták a leghűvösebben. Nézzük, mennyiben támasztják alá ezt az érzések! A példát adott és a tükröt tartott elem ennél a novellánál is elsősorban a moszkvai munkások érzéseit tükrözi. A megrendített és a megerősített feltűnő hiánya arra utal, hogy a moszkvai munkások jelentős részénél nem jött létre magas feszültségű ív a mű és az olvasó között. Hasonló a helyzet a szófiai munkásoknál is, náluk azonban a példát adott jelentését az igazolta elképzelésemet és a látóköröm tágította módosította. Míg a szófiai munkások olvasóknál a novella horizonttágító szerepét lehet érzékelni, a varsóiaknál mélyebb és erőteljesebb érzésekről tanúskodik a felkavart, a meghatott és az új összefüggéseket tárt fel gyakori választása. A budapestiek érzelmi reagálásának sajátossága a félelmet keltett feltűnő gyakorisága. Ez ugyanúgy jellemző a munkásokra, mint a könyvtárosokra.

A budapesti munkások az egyetlen réteg a 8 közül, akiknél a megrendülés, a keserűség és a meghatódás érzését a zavar és a „valamit tenni kell” érzése helyettesíti. Az elembertelenedésről, az ember megalázásának kísérletéről, a hatalommal perverz módon való visszaélésről szóló novella közvetett módon a második világháborút idézi. Igen ám, de a vizsgálat időpontjában (1974-ben) 40–50 éves munkások 1944-ben 10–20 évesek voltak. Így a budapesti munkásoknak csak töredéke részesülhetett olyan közvetlen élményben, amelynek felidézése félelmet kelt, és úgy érzi, tennie (esetleg jóvátennie) kellene valamit. Számolni kell a közvetett élmények eredőjével is! Apáik, idősebb testvéreik, rokonaik történeteivel, amelyekre a kamasz fiúk jóval érzékenyebben reagálhattak, mint a lányok. Szüleik, idősebb testvéreik, sőt maguk is szembekerülhettek 1944-ben azokkal az erőkkal, amelyek oldalán moszkvai, szófiai és varsói társaik harcoltak.

A rendhagyó szerepben átélt történelem a budapesti munkásokat olyan befogadói viselkedésre kényszeríthette, amely megszegi az érzésekben megmutatkozó egyetértést. Míg a konszenzust jelző elgondolkodtatott, felkavart, állásfoglalásra készített, elkeserített, meghatott részaránya 35–45 százalékot tesz ki az egyes csoportokban, a budapesti munkásoknál mindössze 19 százalékot. A *horizontális* többrétűség azt jelenti, hogy ugyanazt a művet többféleképpen lehet értelmezni és átélni, a *vertikális* azt, hogy különböző mélységű

jelentésszinteket lehet megragadni, a *történeti* pedig azt, hogy minden kor és minden társadalmi csoport számára mást jelent. A művészi alkotások olyan labirintus-rendszerhez hasonlítanak, amelyeknek többféle bejáratuk van (mert horizontálisan többértűek). A bejáratok egy része zsákutcába vezet, de több olyan is van, amelyen keresztül el lehet jutni a legbelsejébe. Hogy melyik kapun lép be az olvasó, az elsősorban az olvasó értékrendjétől függ, hogy milyen mélyre hatol be, aktivitásától.

Hogy mi történik odabenn a labirintusban, arról a kutatók vajmi keveset tudhatnak meg. Megpróbálhatnak olvasni a labirintusból kiszédelgők arckifejezéséből, megkérdezhetik tőlük, mi történt odabenn. Csakhogy ezt nagyon nehéz szavakkal elmondani. Ha a kutató nem járja be maga is a labirintust, nem érti, mit mond az olvasó. Ha ő is bejárja, akkor saját élménye befolyásolja mások élményének értelmezésében.

Amikor a „Mit mondott Önnek ez a novella?” kérdésre adott válaszokból megpróbáltunk következtetni arra, hogy mi történhetett odabenn, mindezzel számolnunk kellett. A magyar mintában az egyik kontroll-csoport irodalmárokból állott. Ha abszolút mércének nem is, de több vonatkozásban mérvadónak tartottuk értelmezéseiket. A *Nácik* esetében tértek el nagyobb mértékben az irodalmárok értelmezései, viszont a *Meddig él egy fa?* értelmezésénél többféle értelmezéselem szerepelt válaszaikban. Az Örkény-novellánál *élet-adás—halál—túlélés* alkotta majd mindegyikük értelmezésének magvát, a Sánta-novellánál több eltérő értelmezés versengett: az elembertelenedés, az embert porig megalázó hatalom, a legpokolibb körülmények között is embernek maradás lehetősége.

Hogy a többször említett társadalmi egyezség jegyében a 8 olvasó csoportban is ilyen módon alakultak az értelmezések: a *Meddig él egy fa?* alapján egyező értelmezései tizenöt-húsz, lényegében nem különböző változatban jelentek meg, míg a *Nácik* értelmezései kétértelműen lényegesen különböző típusba sorolhatók.

c) Értelmezéseik

Nemcsak „hivatásos olvasóknál” (az irodalmároknál), hanem a „lakius olvasóknál” is a túlélés van leggyakrabban a *Meddig él egy fa?* értelmezési középpontjában. „Holdudvarában” leggyakrabban az emlékéllítés, a magány, a megsemmisülés, a háború, az értelmes (hasznos) élet és az élet—halál ellentét értelmezéselemek találhatók. Közülük csak az emlékéllítés fordul elő minden csoportban nagyobb arányban, a többi értelmezéselem előfordulása csoportonként eltérő képet mutat:

A ritkábban szereplő értelmezéselemek közül a háború, valamint

Az értelmeselemek előfordulási aránya

	Túlélés	Emlék	Élet-halál	Értelmes élet	Magány
Budapesti					
Munkások	□□□□□□□□	□□□□	□□□□	□□□□	□□
Munkásnők	□□□□□□□□	□□□□□□	□□□□	□□□□	□□□□
Moszkvai					
Munkások	□□	□□□□□□	-	□□	□□
Munkásnők	□□□□□□	□□□□□□	□□□□	-	□
Szófiai					
Munkások	□□□□□□□□	□□□□□□	□□□□	□	□
Munkásnők	□□□□□□	□□	□□□□	□□	□□
Varsói					
Munkások	□□□□	□□□□□□	□	□	□□
Munkásnők	□□□□	□□□□	□□□□	□	□

a halálra készülő asszony tudatosságának és a fiatalasszony ösztönösségének szembeállítását a budapestieknél fordult elő a leggyakrabban. A szereplők társadalmi helyzete a szófiai és a moszkvai olvasók értelmezéseiben (és félreértelmezéseiben) fordul elő legtöbbször. A jótékonykodás a moszkvaiak, az öregasszony hóbortossága a varsóiak értelmezéseiben fordul elő a leggyakrabban. Érzékelhető, hogy az értelmezésekben már kevésbé érvényesül annyira az egyetértés, mint a novella érzelmi fogadtatásakor.

Akár a kritikusok egyik csoportja, az olvasók egy része is kizárta a Sánta-novellát magyarázva az ellenállás, az emberi tartás lehetőségét, de míg a kritikusok a teljes megalázást, a sátáni módszereket, az embernek született fegyveresek emberi mivoltukból való kivetkőzését hangsúlyozták, az olvasók jelentős része a kiszolgáltatottak megalázkodását és a kisember gyávaságát érezte a pásztorok viselkedéséből. Leginkább a varsói olvasók között volt gyakori ez az értelmezés. A másik véglet, a nácik felett diadalmaskodó partizánok, ugyancsak a „laikus olvasók” értelmezéseiben fordult elő leggyakrabban. Míg a kritikusok inkább a túlélés érdekében tűrő és a passzivitásukkal tiltakozó pásztorok magatartását hangsúlyozták, az olvasók jelentős része a bátor ellenállók idealizált képét festette meg.

A fegyveresek a különböző értelmezésekben a gonoszság, a fasizmus, a hatalom, az elembertelenedés, a kifinomult eszközöket használó lelki terror képviselői. A fegyveresek értelmezése tehát valamivel nagyobb eltéréseket mutat, mint a haldokló öregasszony vagy az „életfa” értelmezése, mint ez az alábbi táblázatból is kiderül:

A hatalom, a fasizmus, a lelki terror, a gonoszság négy különböző képletben jelenik meg: a budapestieknél a hatalom és a lelki terror (ez a legelvontabb), a szófiaiaknál fasizmus és gonoszság, a varsóiaknál hatalom és gonoszság.

Övakodtam attól, hogy az egyes értelmezéselemek között hierarchiát állítsak fel. Csak azokat különítettem el a többiektől, amelyek általában félreértelmezések hordozói. A túlélés, az emlékéllítés, a hatalom, az emberi tartás természetesen eléggé különböző mélységű értelmezésekben foglalnak helyet.

A „szöveg feletti” utalásokat észrevevő olvasók értelmezéseit (Fogarassy Miklós útmutatásai alapján) három szinten helyeztük el:

- I. Csak másodlagos fontosságú elemek szerepelnek az értelmezésben, vagy ezek a lényeges elemek fölé rendelődnék.
- II. Lényegi utalások is szerepelnek az értelmezésben, azok fontossági sorrendjében.
- III. Az értelmezésben feltárul a mű szerkezete, s az ellentétes elemek átfogó szintézisben rendeződnek.

Öt évtelmezésem előfordulási aránya százaléklékban

	Hatalom	Fasizmus	Lelki terror	Gonoszság	Elembertele- nedés
Budapesti					
Munkások	□□□□○	□□○	□□□□○	□□○	○
Munkásnők	□□□□	□□	□□□□	□□	□
Moszkvai					
Munkások	□□	□□	□□□○	□□	-
Munkásnők	□	□	□□□□○	□□□□	□
Szófiai					
Munkások	-	□□	□	□□	○
Munkásnők	□○	□□□	□□□○	□□□□	□○
Varsói					
Munkások	□□□□○	○	□□	□□□□□	□
Munkásnők	□□□○	○	□□□○	□□	○

A három szint elé helyezve a nullaszintet (azokat az értelmezéseket, amelyekből a szöveg feletti utalások hiányoznak), a novellák vertikális többrétűségén alapuló különböző értelmezési mélységek megoszlása így alakul:

Megállapítható, hogy a *Meddig él egy fa?* esetében a 8 csoport közül 5-ben az olvasók nagyobb része lényeges elemeket fogott fel az írói üzenetből. Majdnem mindegyik csoportban található egy 5—20 százaléknyi réteg, akiknek értelmezése az irodalmárok értelmezéséhez hasonlítható. Ők — vagyis az általános iskola 8 osztályát végzett budapesti, moszkvai, szófiai és varsói munkások is — *Örkény* István és *Sánta* Ferenc társszerzőinek tekinthetők. Értelmezéseik olyan eredeti elemeket is tartalmaznak, amelyek nem szerepelnek az irodalmárok értelmezéseiben.

A *Nácik* nehezebb feladatot jelentett, mint a *Meddig él egy fa?* A 8 csoport közül csak egy csoportban — a novellára érzelmi szinten rendhagyó módon reagáló magyar munkásoknál — voltak többségben azok az olvasók, akik felfogták az írói üzenet lényegét. Ennél a novellánál is akadt hat csoport, ahol a csoporttagok 5—10 százaléka a „hivatásos olvasókéval” azonos szintű teljesítményt nyújtott. Ez az 5—10 százalék az egyes országokban ezreket, esetleg tízezreket képvisel az adott rétegből. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a 40—70 százalékról sem, akik nem folytattak érdemi párbeszédet az íróval. Mivel mindkét novella (de főként a *Nácik*) esetében a budapesti olvasóknál volt legkisebb ez az arány. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mekkora szerepet játszott ebben a nemzeti kultúra tényezője.

Az értelmezésben mutatkozó különbségek egyik fontos meghatározó tényezője az, hogy a mű által felvetett problémák mennyiben mozgósítanak sztereotípiákat és mennyiben késztetnek gondolkodásra. Másképpen fogalmazva: a mozgósított sztereotípiák mennyiben engedik szóhoz jutni az „egyéni módon” gondolkodó olvasót. Egy szófiai munkásnő szerint a *Meddig él egy fa?* arról szól, hogy egy idős asszony fondorlatos módon el akarja pusztítani a gyümölcsfákat az esernyőjébe rejtett bacilusokkal. Egy olyan életmód és értékrend szemszögéből, amely a megélhetést biztosító javak védelmét tartja legfontosabbnak, jogos ez a gyanakvás. Ezzel a szemlélettel örültek Bánné sikeres üzletének budapesti, moszkvai és varsói munkások. Sokaknál gátolta a „szöveg feletti” utalások megfejtését „a természet örök, az ember halandó” sztereotípiák. A szófiai olvasókat hozzásegítette a lényegi üzenet megértéséhez a diófaültetéshez kapcsolódó sztereotípia. Ez a szokás Magyarországon is honos, de úgy látszik, a budapesti munkások kevésbé emlékeznek

	Meddig él egy fa?				Náclik			
	Ø	I.	II.	III.	Ø	I.	II.	III.
Budapesti								
Munkások	□	□○	□□□□○	□□	○	□□□□	□□□□	□
Munkásnők	□	□	□□□□○	□○	□○	□□	□□□□○	-
Moszkvai								
Munkások	○	□□□□○	□□□○	○	□	□□□□	□□	-
Munkásnők	□	□□□○	□□	□○	□	□□	□□	-
Szófiai								
Munkások	□	□	□□□□○	○	□	□□□□	□□□○	○
Munkásnők	□	□□	□□	-	□○	□□	□□□○	-
Varsói								
Munkások	□	□□□□	□□□○	○	□○	□□	□□□○	□
Munkásnők	□	□□○	□□□□	□	□	□□□○	□□□○	-

paraszti létformájukra, mint a szófiaiak, akik között kevesebb a második-harmadik generációs munkás. A moszkvai és szófiai munkásokat a halálra ítélt öregasszony társadalmi helyzetéhez kapcsolódó sztereotípiák és előítéletek zavarták abban, hogy az embert lássák és ne a haldokló úri osztály képviselőjét. A varsói munkásokat a különöc öregasszonyhoz fűződő előítéletes sztereotípiák korlátozták abban, hogy a furcsa viselkedés mögött meglássák a normálist, az élnivágást. Annak ellenére, hogy a magyar olvasók sem ismerték a szerzőt, az Örkeny-novellában előforduló tulajdonnevek, a Sánta-novellában felvázolt „magyar táj” előnyt jelentett. Ez a tényező azonban szerény helyet foglal el a novellák befogadását befolyásoló tényezők sorában, hiszen ezek a novellák csak mellékesen magyar novellák. Hogy milyen mértékben kell számolni a nemzeti hovatartozástól viszonylag független értékrend szerepével, azt jól mutatják azok a táblázatok, ahol nem anyanyelv, és nem foglalkozás szerint csoportosítottuk a kérdezetteket, hanem életcéljaik, vezető értékeik alapján.

A kérdezettek értékrendjének vizsgálatakor az egyik teszt a szegénység, a háború, a félelem, a betegség, a bizonytalanság, a halandóság, a rossz lakáshelyzet, a gonoszság, a szabadság hiánya, a munkanélküliség, a mohóság, a hálátlanság és az egyenlőtlenség mellett a magányt is megjelölte mint a boldogulás akadályát. Azok a budapesti, moszkvai, szófiai és varsói olvasók, akik a boldogulás akadályaként a magányt is megjelölték, a *Meddig él egy fa?* értelmezésénél jóval nagyobb arányban említették a magányosságot, mint a többiek. Ez a tényező mint nemzeti sajátosság is szerepet kapott. Bizonyíték erre, hogy a budapestieknél és a varsóiaknál mind a boldogulás akadályai között, mind az Örkeny-novella értelmezésénél jóval gyakrabban szerepelt a magány, mint a moszkvaiaknál és a szófiaiaknál. Jó néhány hasonló példát sorolhatnánk még fel. Így például a haszonelvű értékrend és a favásárban jó vagy rossz üzletet látó értelmezés összefüggését.

Figyelembe véve a novellák pozitív—negatív—közömbös értékelését, a művekkel kapcsolatos érzéseket, az értelmezéselemek összetételét és az értelmezés mélységét, a következőket mondhatjuk el: 1. Mindkét novella esélyesnek bizonyult arra, hogy bolgár, lengyel és szovjet könyvtárlátók körében még olyan olvasóknál is kedvező fogadtatásra találjon, akik eddig ilyen típusú műveket nemigen olvastak.

2. A nem hazai irodalom fogadtatásánál és értelmezésénél igen komoly szerepet játszik a nemzeti kultúra. Lehet a befogadás gátja, fékezője is, de nem jobban, mint az egyes társadalmi rétegek értékrendje, ízlése. Ezzel a tényezővel nemcsak a *Nácik*-hoz hasonló,

hanem a nemzeti érzések és értékek szempontjából közömbösebb művek esetében is számolni kell.

3. A nemzeti kultúra meghatározó szerepe másként alakul a művek érzelmi fogadtatásánál, értelmezésénél és értékelésénél.

KRITIKUSOK ÉS MUNKÁS OLVASÓK VERSENYE

A KMK—6. kutatás feldolgozó munkálataiban résztvevő két könyvtáros kolléga a kétszer 430 (ugyanis mindkét novelláról szó van) értelmezés közül kiválasztotta az ötven—ötven legjobb értelmezést. Ebből állítottam össze azt a kétszer tíz fős csapatot, akik egy 13 tagú, hivatásos kritikusokból álló zsüri előtt összemérték erejüket a hivatásos olvasók, a kritikusok csapatával.⁷⁸

Kik is mérkőztek? A kritikusok táborát képviselő tíz kritikus értelmezéseit véletlenszerűen válogattuk ki a vizsgálatunk egyik kontroll-csoportját alkotó 37 kritikus értelmezései közül. Az olvasó csapat nem az egész olvasótábort, hanem annak legjobbait képviselte. Igen ám, de ez a viszonylag vékony élmezőny tízszeres nagyságrendű olvasó tömeget jelent. Az *Örkény*-novellánál az olvasó válogatottat egy könyvtáron, egy munkásszármazású középiskolás diákon és egy 45 éves traktoroson kívül három idősebb (40—50 közötti) esztergályos, két hasonló korú szövőnő, egy 23 éves lakatos és 24 éves szövőnő képviselték. Az értelmezéseket a kritikusok „megértette”, „részben megértette” és „nem értette meg” minősítésekkel látták el. Természetesen a 13 tagú kritikus zsűrinek fogalma sem volt arról, hogy melyik esetben minősítik kollégájuk és melyik esetben egyszerű olvasók véleményét.⁷⁹ (Ha ezeket a minősítéseket 2—1—0 pontokkal helyettesítjük, a maximális 26 pontot az a „versenyző” kapná, akinek értelmezését mindegyik zsűritag „megértette” minősítéssel látná el.) 21, illetve 20 ponttal a következő négy értelmezést ítélte a zsüri a legjobbnak:

„Túlélni valamiben saját megsemmisülésünket. A fiatalasszony számára az életadás nem tudatos, az öregasszony makacsul küzd a benne készülődő halál ellen, megvásárolja a jövőben fennmaradását.”

„A pusztulás, amelyet a háború, a kötelező front jelent, és a halálé, amely egy méhrákos asszonyban készül elvégezni pusztító munkáját. Ezt a konfliktus réteget erősíti a teméketlen és a termékeny asszony szembeállítás. A halálra készülődő még »szülni« akar, alkotni valamit, amit maga mögött hagy.”

„Az öregedő nő elhagyatottságát, betegségét és megtörtségét állítja szembe az életet adó, hordozó fiatal nővel. Az idős nő tudja, hogy be-

⁷⁸ Természetesen a zsüri és a „versenycsapat” nem azonos személyekből állott.

⁷⁹ Az értelmezésekről csak annyit tudtak, hogy „olvasók véleményei”.

tegsége olyan, ami rövid időn belül halált hoz számára, mégis ragaszkodik, nem is az élethez, hisz azt tudja, hogy hiába, hanem valamihez, ami összeköti azzal és túléli őt. Szinte abban az »életfában« akar továbbélni.”

„Egy középkorú asszonyról és egy fiatal, gyereket váró asszonyról szól a novella. Egyik a halál küszöbén, a másik az anyaság és az élet előtt áll. A középkorú asszony magányos, és azért vásárolja meg a hársfát, mert az túléli őt. A háború végén játszódnó novellában ez a fa szimbólum. A túlélni akarást fejezi ki.”

Az első két értelmezés hivatásos kritikusé, a harmadik egy tizenhét éves munkásszármazású gimnazistáé, a negyedik pedig egy 48 éves, az általános iskola 8 osztályát végzett esztergályosé. A verseny eredménye pedig így fest:

1—3. kritikus	21
kritikus	21
középiskolás	21
4. munkás (idős férfi)	20
5. kritikus	18
6. kritikus	17
7. munkás (idős, férfi)	16
8—10. munkás (idős, nő)	15
munkás (idős, férfi)	15
kritikus	15

A kritikus csapat a lehetséges maximális 130 közül 49 „megértette” és 36 „nem értette meg” minősítést kapott, a munkás olvasók a lehetséges maximális 91-ből 20 „megértette” és 13 „nem értette meg” szavazatot szereztek. Öt nyolc általánost végzett munkás négy kritikust utasított maga mögé.

A másik novella esetében már jobban érvényesült a „papírforma”. Öt munkás olvasó csak a 12., 14., 15., 17. és a 19. helyet szerezte meg. (Ezt a versenyt egyébként egy könyvtáros nyerte meg, egy munkásszármazású középiskolás szerezte meg az 5., egy másik könyvtáros a 8. és egy 46 éves fejnő a 9. helyet. A kritikusok a lehetséges 130-ból 48 „megértette”, és 44 „nem értette meg” szavazatot szereztek, a munkás olvasók pedig a lehetséges 65-ből 6 „megértette” és 31 „nem értette meg” minősítést.)

Ennek a versenynek a végeredménye egy nagy párbeszéd lehetősége; író és munkás olvasó, kritikus és munkás olvasó között, ahol az író, kritikus és olvasói szerepében is elsőrangút nyújtó munkás egyenlő félként tanulhat egymástól. Ehhez a kerekasztalhoz egyre több munkás ülhet le, ebbe a klubba egyre több munkás léphet be, akkor, ha az egyre értelmesebb munkás-életmód egyre nagyobb lehetőséget ad az értelmezéssel azonos jelentésű olvasmányra.

Az irodalmi műveket olvasó munkások milliós nagyságrendű táborra, a világirodalom néhány klasszikusának imponáló arányú olvasottsága, a munkás olvasók körében sem ritka olvasói csúcsteljesítmények ellenére sem jelenthetjük ki, hogy az irodalom és a magyar munkás olvasók között olyan „társadalmi szerződés” jött volna létre, amelynek alapján minden irodalmi műnek több-kevesebb esélye lenne elfogadtatásra és befogadtatásra. Kizárólag lektúrt olvasók már alig akadnak a munkás olvasók között, többségük legalábbis alkalmi ismeretséget kötött az esztétikai értéket képviselő irodalmi művekkel, de a munkások többségénél még csak tíz—húsz—harminc—ötven százalékos esélyre számíthatnak a klasszikus realizmus, a huszadik századi realizmus és az áttételesen közlő modern irodalom alkotásai.

Egy-két évig tartó KMK—3. kísérlet keretében (1971—73-ban) olyan fiatal könyvtárhasználó olvasóknál — elsősorban munkásoknál — vizsgáltuk ezeknek a műveknek az elfogadási és befogadási esélyét, akik addig túlnyomórészt lektúrt olvastak, vagy ha a lektúr mellett sok minden mást is kézbe vettek, ízlésképletük uralkodó eleme a lektúr volt. A kísérlet könyvtáros munkatársai igyekeztek minél több olyan esetről tudomást szerezni, amikor „lektúrolvasó” irodalmi művel találkozók, de elsősorban „kísérleti olvasmányok” ajánlásával maguk is szaporították az ilyen esetek számát. A kísérlet célja az volt, hogy hathatós segédeszköz kerüljön az olvasónevelésre, ízlésalakításra vállalkozó könyvtáros kezébe. A kísérlet jó néhány módszerével és magukkal a kísérleti személyekkel az előző fejezetek során már megismerkedhettek a könyv olvasói, adós vagyok a kísérlet eredményeinek ismertetésével.

A 137 kísérleti személy a két év alatt 330 szerző 563 művével találkozott 1053 esetben. A kísérlet könyvtáros munkatársai a legtöbbször *Hemingway-típusú huszadik századi realista alkotásokkal* próbálkoztak (az esetek 44 százalékában). Eléggyé gyakran próbálkoztak még ennek az olvasmánytípusnak a *Remarque-típusú*, kevésbé értékes változatával, a *Bulgakov-típusú áttételesen közlő modern irodalommal* és a *Tolsztoj-típusú klasszikus realista irodalommal* is.

Már a kísérlet eredményéről árulkodnak azok a számok, amelyek azt jelzik, hogy a lektúrolvasó munkások hány százalékánál próbálkoztak egyáltalán a könyvtárosok a különböző olvasmányfajtákkal.

Hemingway-típusú realizmus	86 százalék
Remarque-típusú realizmus	51 százalék
Bulgakov-típusú modern	42 százalék
Tolsztoj-típusú realizmus	40 százalék

Akiknél ilyen művekkel próbálkoztak, azok a következő arányban fogadták tetszéssel őket:

Remarque-típusú realizmus	86 százalék
Tolsztoj-típusú realizmus	78 százalék
Hemingway-típusú realizmus	77 százalék
Bulgakov-típusú modern	64 százalék

Természetesen, akiknél a kísérlet munkatársainak nem volt bátorságuk például a Bulgakov-típusú modern irodalommal próbálkozni, azokról sem kell azt feltételezni, hogy egészen biztosan elutasították volna ezeket a műveket. Az viszont nagyon valószínű, hogy náluk a 64 százaléknál alacsonyabb lett volna az elfogadási arány.

A legalább három esetben tetszéssel fogadott művek között gyakorisági sorrendben a következők szerepeltek: *Knight*: Légy hű önmagadhoz, *Hemingway*: Akiért a harang szól, *Wouk*: Zendülés a Caine hadihajón, *Mailer*: Meztelenek és holtak, *Fejes*: Rozsdatemető, *Mikszáth*: A fekete város, *Dreiser*: Amerikai tragédia, *Kosztolányi*: Édes Anna, *Brontë*: Jane Eyre, *I. Shaw*: Oroszlánkölykök, *Kertész Á.*: Makra, *Frank*: Jézus tanítványai, *Merle*: A sziget, *Hemingway*: Az öreg halász és a tenger, *Saint-Exupéry*: A kis herceg, *Raffai*: Egyszál magam, *Hašek*: Svejek, *Jókai Anna*: Tartozik és követel, *Marshall*: Tombol a hold.

A Hemingway-típusú művek a menekülő, az informálódó és az alkotó beállítódású kísérleti személyeknél hasonló arányban találtak elfogadásra és elutasításra. A Tolsztoj-típusú művek elfogadása az alkotó beállítódású olvasóknál nagyobb arányú volt, mint a menekülő és informálódó beállítódású olvasóknál. (Ez utóbbiak között nem volt lényeges különbség.) A Bulgakov-típusú művek elfogadásánál lehetett a legnagyobb különbségeket tapasztalni. Ennél az olvasmánytípusnál a menekülő és az informálódó beállítódású olvasóknál nagyobb volt az elutasítás, mint az elfogadás aránya, az alkotó beállítódású olvasóknál viszont egyértelműen pozitív volt a mérleg (10 : 1 arányban az elfogadás javára).

Nyárréti Borbála, 17 éves betanított varrónő, az általános iskola 8 osztályát végezte, dunaújvárosi lakos, aki képzeletben leérettségizett és irodába került, *romantika+lektűr* ízlésképlettel menekülő beállítottságú. A kísérleti olvasmányok közül legalább *Kosztolányi: Édes Anna* című regénye tetszett neki, „mert az író olyan őszintén kifejezte a rendszer elleni tiltakozását. Merészen kigúnyolta az uradalmi rendszert és bátran kiállt a szegényebb réteg mellett. Kifejezte őszinte együttérzését a cselédséggel.”⁸⁰ Édesanyjával is elolvastatta ezt a könyvet, megbeszélték, édesanyja sokat mesélt neki azokról az időkről.

Kövesi Ferenc, 18 éves szakmunkás, az általános iskola 8 osztályát végezte, zalaegerszegi lakos, aki képzeletben szabad idejében kutyatenyésztéssel foglalkozó hentes, akinek — ugyancsak képzeletében — „felesége bedilizik, de az orvosok hamar rendbehozták”, *lektűr+romantika* ízlésképlettel ugyancsak menekülő beállítottságú. *Ottlik: Iskola a határon* és *Werfel: Musza Dagh negyven napja* című regényeit abbahagyta, mert nem tetszettek, *Golding: A legyek ura* című művét végigolvasta, de nem tetszett neki, mert borzalmasnak találta.

Kalmár József, 26 éves esztergályos, esti technikumot végző budapesti lakos képzeletében egyetemet végez, üzemmérnök lesz és a természet szépségeit ábrázoló festményeivel amatőr pályázatot nyer. *Lektűr + romantika* ízlésképlettel alkotó beállítódású. *Kosztolányi: Édes Anna* című műve neki is nagyon tetszett. „Az író ebben a könyvében a cselédség sorsát akarta bemutatni. Anna beleenyugszik a szolgai alkalmazkodásba, de lelke mélyén lázad ellene, a visszafogott indulatok aztán robbanásszerűen kitörnek. Rokonszenves volt a kéményseprővel kialakított kapcsolata. Nyomasztó volt, de tetszett.” Megnyerte tetszését *A gyáva* című *Sarkadi*-regény is. Így indokolja meg: „A hősnő nem rokonszenves nőalak, szinte le-

⁸⁰ A kiemelések tőlem.

nézi a környezetében élő embereket, és csak azért él férjével, mert a jómódról nem tud leszokni. Házassága hideg számítás. A szerelem a nőből is elővarázsolja a *jórávaló érzéseket*, szeretne megváltozni, de amint átgondolja, inkább lemond a fiúról és a *könnyebb életmódot* választja.” A mai realizmus alkotásaihoz sorolható művek mellett *Andrzejewski* szokatlan hangvételű és szerkesztésmódú *Jó, hegyeken szökellve* című regénye is kedvező fogadtatásra talált Kalmár Józsefnél. „Érdekes, szórakoztató téma, stílusa friss, előadásmódja kissé csapongó, de végül is sikerül egységbe foglalni mondanivalóját. A műből élénk tárul egy még ma is élő nagy festő-egyéniség életének egy szakasza. Az a jelenet tetszett a legjobban, amikor a főhős autóbaleset következtében *elhunyt kedvesét a karjában viszi*. A főhősre jellemző, hogy szinte *kivételes művészi készséggel*, adottsággal rendelkezik és azt ki is aknázza.”

A kísérleti személyek között található munkás olvasóknak a kísérleti olvasmányokkal kapcsolatos viselkedése — legalábbis a könyvtártag fiatal munkásoknál — cáfolni látszik azt a megállapítást, hogy „a Berkesit olvasó Berkesi-szinten olvassa Hemingwayt vagy Tolsztojt is”. A bemutatott példák és a többi eset alapján úgy tűnik, hogy inkább arról van szó, hogy a lektúrt kedvelők nagy része képes lenne arra, hogy Hemingwayt Hemingway-szinten és Tolsztojt Tolsztoj-szinten olvassa, de Hemingway és Tolsztoj csaknem zavarmentes vételére már alkalmas olvasói „vevőkészülékük” energiáját még többnyire a lektúrra pazarolják.

Azt tapasztalhattuk, hogy a kísérleti olvasmányokat tetszéssel fogadók nagyobb része nem értette félre az írói közlést. Általában követni tudták a regények tárgyi, cselekményi szintjét, többségük eléggé pontosan felfogta a közlés történeti-társadalmi háttérét, de már természetesen kevesebben értelmezték pontosan a mű etikai-filozófiai-esztétikai közleményét.

Nemcsak az *alkotó* beállítódásuk befogadói viselkedését lehetett a többiektől elkülöníteni, hanem a *menekülőket* is az *informálódókétól*. Az utóbbiak ugyan elemzőbb módon nyúlnak a művekhez, de bizonyos pontokon „leblokkolnak”: sommásan gyávának nevezik Makrát és Valit, megvetnek Makrával együtt minden öngyilkost, kategorikusan elítélik Karenina Anna önbíráskodását és szeretnének tettére minél földhözragadtabb, minél kézenfekvőbb okot találni. A számukra nyomasztó, idegesítő komplexitás ellen gyakran úgy védekeznek, hogy áttekinthető sémává egyszerűsítik le a művet. Igaz, mindeközben értelmezik is a művet, de a megfelelő átélés, beleélés nélkül — ez náluk sokszor hiányzik — szegényesebb lesz az értelmezés. Azt is láthattuk, hogy „a lektúrolvasók” között is előforduló *alkotó* „viselkedési stratégia” nem eredményez min-

dig magas szintű esztétikai értelmezést, de ezek az olvasók legalább abban különböznek a *menekülő* és *informálódó* beállítódású olvasóktól, hogy komoly küzdelmet folytatnak az esztétikai közlemény megértéséért, minden idegszálukkal figyelnek az egyedini és az általánosan túli szférákból érkező jelzésekre, és talán éppen a nagy erőfeszítés eredménye az, hogy értelmezéseik kevésbé sikerülnek „szépre”, mint azt egy alkotó-esztétikai beállítódású olvasótól várnánk. Az *alkotó* beállítódású Szakács Tibor éppen úgy idegenkedik *Mailer* „drasztikus” stílusától, mint a *menekülő* beállítódású Karakas László, de Szakács Tibor, vállalva a küzdelmet, megállapítja, hogy „biztos vagyok benne, hogy az ilyen helyzetekben valóban így volt, nem beszélhettek finomabban”.

A legnehezebb feladatot kétségtől a *Bulgakov-típusú* szokatlan szerkezetű és formájú, áttételes közlő modern irodalom befogadása jelentette. Annak ellenére, hogy ezeknek a műveknek az *alkotó* beállítódású olvasóknál határozottan nagyobb az esélye, mint a *menekülő* vagy *informálódó* beállítódásúaknál, az utóbbiak között is akadtak szép számmal olyanok, akik ezt az akadályt sikerrel vették. Az *alkotó* beállítódású olvasóknak az *elutasítása is több megértést* tartalmaz sok esetben, mint a *menekülők és informálódók elfogadása* az ilyenfajta műveknél.

Tanulságos az elutasított művek — nem teljes, csak a fő irányokat jelző — listája is: *Andrejewski*: Hamu és gyémánt, *Balzac* regényei, *Beauvoir* regényei, *Böll*: Egy szolgálati út vége, *Dosztojevszkij*: Karamazov testvérek, *Darvas*: Részeg eső, *Flaubert*: Bovaryné, *García Marquez*: Száz év magány, *Kerouac*: Úton, *Mándy* regényei, *Mann* regényei, *Ottlik*: Iskola a határon, *Solohov*: Csendes Don, *Sánta*: Húsz óra, *Sütő*: Anyám könnyű álmot ígér, *Szabó M.* regényei. A felsorolt műveket elutasító *menekülő* beállítódásúak negatív véleményüket elsősorban az *unalmas*, a *közönséges* és a *felzaklató* típusú érvekkel támasztották alá, az *informálódó* beállítódásúak körében pedig a *közönséges*, az *érthetetlen*, az *érzelgős* és a *nem valódi* érvek fordulnak elő leggyakrabban.

AZ IRODALMI ÉRTÉKEK ESÉLYE BÁNYAI ZSUZSÁNÁL, PÁPAI JUDITNÁL ÉS KÖVESI LÁSZLÓNÁL

Három legközelebbi ismerősünk, a *menekülő* beállítódású Bányai Zsuzsa, az *informálódó* beállítódású Pápai Judit és az *alkotó* beállítódású Köves László is kézbe vették a kísérleti olvasmányokat.

A sokféle újságot járató és faliújságot szerkesztő Pápai Judit viselkedett leghűvösebben a kísérleti olvasmányokkal. Élettörténeté-

vel százszázalékosan megindokolható a kelleténél racionálisabb magatartása például *Flaubert: Bovaryné* című művének nem nagyon kedvezett. Pápai Judit *Örkény: Meddig él egy fa?* című novelláját is mindenképpen logikusan akarta megmagyarázni, *Sánta* novelláját pedig gyerekesnek tartotta. Ezek után nem lephet meg, hogy *Flaubert* regénye azért nem tetszett neki, mert „kissé hóbor-tos volt a nő”. *Feuchtwanger: Simone* című regényét vontatottnak találta, de azért tetszett neki. Tetszett *Hemingway: Akiért a ha-rang szól* című regénye is, mert „a szerelem sem gátolta meg fel-adatának teljesítésében”, és jól fogadott még két eléggé különböző regényt is: *Dürrenmatt: Ígéret* és *Brontë: Vilette* című regényét. Pápai Juditnál egyelőre a népszerű ismeretterjesztő műveknek nagyobb esélye van, mint az esztétika szabályai szerint ábrázoló mű-veknek, és még a racionalitásától idegennek vélhető romantikus műveknek is nagyobb az esélye egyelőre, mint a realista és a mo-dern alkotásoknak, mindaddig, amíg Pápai Judit nem lesz részévé-részesévé olyan emberi összefüggéseknek, amelyek titkait már rég-óta szeretné megfejtetni és átélni, erre azonban eddigi élete még nem adott elegendő lehetőséget.

Az olvasóként még menekülő beállítódású, az életben azonban aktív és célratörő Bányai Zsuzsa 16 kísérleti olvasmány kihívását fogadta el. A kihívás 5 esetben túl erősnek bizonyult, 11 esetben vi-szont Bányai Zsuzsa volt erősebb újfajta olvasói szerepeiben. *Mann: Elcserélt fejek*, *Sánta: Húsz óra* és *Moravia* művei nem nyerték meg tetszését, *Dreiser: Amerikai tragédiá*-ja és *Somogyi-Tóth: Gabi*-ja csak részben tetszett neki. A tetszéssel fogadott művek szerzői *Ch. Brontë* és *E. Brontë*, *Fejes*, *Kertész Á.*, *Maugham*, *Kup-rin*, *Maupassant*, *Szakonyi K.* és *Zola*.

Szakonyi: Porcelán baba című művét „szép, igaz történet”-nek tartja, *Fejes: Jó estét nyár, jó estét szerelem* című regényéről so-kakkal szemben azt állapítja meg, hogy jobb volt, mint a film, az *Üvöltő szelek* „szomorú volt, de szép”, az *Amerikai tragédia* „szép könyv volt, csak rideg, szomorú”, Robertát nagyon sajnálta. *Ker-tész Ákos: Sikátor* című regényét igazi mai könyvnek tartja, csak sajnálja, hogy szomorúan végződött. Legjobban az *Egy asszony éle-te*, az *Erős, mint a halál*, a *Színház* és az *Üvöltő szelek* nyerték meg tetszését. *Zola: Termékenység* című regényéről le is írta vélemé-nyét a kistestvérével sokat foglalkozó, négy testvérével felnövő, csecsemőgondozónak, majd óvónőnek készülő Bányai Zsuzsa:

„Ebben a Zola-könyvben sok örömet és bánatot olvashattunk. A csa-ládok közötti különbséget írja le. Az egyik család nagy, tehát sok a gye-rek és több a boldogság és a szeretet. A másik családban csak egy gye-rek van, és ezzel az eggyel is hogy kínlódnak. Nincs sok öröm, és elég

sok a bánat. Zola még leírja azt is, hogy a francia nők mire vállalkoznának, hogy legyen gyerekük, és többen vannak, akik milyen könnyedén eldobják maguktól a csecsemőt. Sok kegyetlenség van a világban, de ha a gyereket megszüli a nő, akkor már ne dobja el magától. Gondoljunk csak bele, az a gyerek, mire megnő, mi mindenben mehet át közben, lelkileg egy kicsit aztán érzékenyebb lehet. A könyv azért tetszett, mert Zola nem volt szívbaraj, és mindent le mert írni. Le tudta írni a nagy örömet, az újabb gyermek születését, és megírta a halált is."

Nem véletlen, hogy Bányaí Zsuzsa első olvasmánya, a titokban olvasott *Árvácska* a „szép és borzalmas” könyv volt, azon pedig nincsen semmi csodálni való, hogy ezt a remekművet Bányaí Zsuzsa olvasmányai sorában szinte kizárólag olyan könyvek követték, mint az *Albérlet a Síp utcában*. Aki Bányaí Zsuzsa életútját és hátrányos helyzetét ismeri, jogosnak találhatja, hogy a könyvektől elsősorban azt várja, hogy a gondokkal terhes mindennapi életből harmonikusabb, derűsebb világba vigyék, hogy könnyen megérthető és csodálható hősökkel azonosulhasson. Mégsem teljesen váratlan Zola, *Maupassant*, *Brontë*, *Fejes*, *Szakonyi* és *Kertész Á.* sikere, mert ebben a fiatal munkáslányban az átlagosnál több energia halmozódott fel, méghozzá nemcsak magáncélra. Az ápolónői tanfolyam olyan reális, és mégis életmódjának forradalmát elősegítő lesz, amely az olvasással nagy hatású szövetséget köthet. Ennek eredményeképpen az irodalmi értékek is beleépülhetnek forradalmi átalakulásra esélyes életmódját mozgó értérendszerébe.

Az alkotó beállítódású, de ma még elsősorban lektúrt kedvelő Köves László sem fogadta tetszéssel mindegyik kísérleti olvasmányt, de azokról is, amelyek nem nyerték meg tetszését, olyan véleményt alakított ki, amely arról tanúskodik, hogy komoly erőfeszítést tett a kísérleti olvasmány megértésére. A *Nyúlciő* című *Updike*-regényről így nyilatkozik:

„A fiatal főhős kosárlabdás. Nem találja a helyét a világban. Szakmája nincsen, mindent elkezd, de hamar abba is hagy. Korán megházasodik, szereti a feleségét, de mégis viszonya van Ruthal, majd otthagyja Ruthot, és vissza szeretne menni a feleségéhez, de enyhén szólva két szék közé esik. Végül mindkét nő elől megszökik. A Nyúlciő a szabadságvágyat jelentheti, de jelentheti a felelősség előli meglógást is.”

Hasonló jellegű értelmezéseket ad *Porter: Bolondok hajója*, *Dreiser: Amerikai tragédia* és *Hawthorne: Skarlátbetű* című műveiről, amelyek ugyancsak nem nyerték meg tetszését. *Wouk*, *Kosztolányi*, *Steinbeck*, *Golding* és *Dürrenmatt* műveit tetszéssel fogadta Köves László; így nyilatkozott róluk:

„A legyenek ura gyerekekről szól, de nem gyerekkönyv. A világtól, a felnőttéktől elhagyatva építenek kis világot. Ez olyan világ lesz, mint a felnőtteké: kegyetlen, embertelen, önző. Röfinek először csak a szemüvegét törlik össze, majd gúnyolják, végül megölik. Először Ralph a vezér, az erős kamasz, majd ő is üldözött lesz, mert jön egy még erősebb. Jack a sziget zsarnoka lesz. Tetoválják a testüket, fétist imádnak. Szerintem a mindennapi hatalmi örületnek a leleplezése ez a könyv. Megrendített. A gyerekek világa hasonlít a felnőttek világához. Már az iskolapadban találkozunk a stréberrel, vagy a beképzelt tanulóval, aki bár élete kezdetén tart, de már a többiek felett képzelet magát. Azt tartottam szomorúnak, hogy egy-két gyerek terrorizálni tudott »tömegeket«. A könyv tetszett, de lehangolt. Nagyon jó filmet lehetne készíteni belőle, Ingmar Bergman stílusában.”

„Az aranyáskány egy fejhosszal jobb, mint a Ketten a halál ellen. A színhely egy kisvárosi gimnázium, annak tanári kara és egy érettségi előtt álló osztály. Különösen Glück Lacival tudtam azonosulni. Amit Liszner Vali „Kobak” tanár úrral, Novák Antallal véghezvisz, az nem tudatos cselekedet, felhevültség, a cinkosok által kitervelt cselekedet. Az érettségi sokszor nem jelent felnőttiséget, sokszor csak papír. Mint minden ember, a diák is a tanártól kap minden tudást, nem szabad rá kezdet emelni. Novák tanár úr a végén öngyilkos lesz. Ok a sok összejött körülmény, többek között az is, hogy leánya az egyik tanítvánnyal megszökik. Jók a jellemrajzok. Kisvárosban nem szeretnék élni, ott mindenki tud mindent mindenkiről. A regény rövid tartalma, leírása egy hosszabb távú cselekménynek.”

„A Rosszkezdünk tele főhőse kisember, a régi amerikai ráébred arra, hogy régi életéből, a megszokottságból, az egész világból ki kellene törnie. Bankrablást tervezne, bátor lenne, de egyetlen váratlan örökség már nem kényszeríti erre. Van egy kedvenc búvóhelye, ahová elvonul egy kicsit gondolkodni a világ dolgain, saját életén. A stílus hol felélenkül, hol lelassul. A lelassult, vontatott stílusrész a megelégedés stilisztikai aláfestését szolgálja. A sok dialógus miatt jó színdarabot lehetne belőle készíteni. A könyv örök élményem marad.”

Berkesi és Camus, Mann és Mitchell művei keveredtek Köves László nagy élményei között. Olvasójuk vállalja az értékes irodalmi művek befogadásához elengedhetetlen szellemi erőfeszítést is. A részinformációknál jobban érdeklik az egész összefüggései, mindez azonban csak azoknál a műveknél lép működésbe, amelyeknek világával és hőseivel azonosulni képes. A kivágtott fasor után szomorúkodó Köves Lászlót régész vágyálmai siklatták ki a gépipari technikumból, áthúzza ezzel a fiának műszaki karriert tervező apa számításait. Az esténkénti tévénézés, a szombat délutáni focizás, a vasárnapi totózás és ultizás mellett és továbbtanulással szövetségben a könyv, az irodalom is fontos szerepet kapott Köves László életében, amely ellenpéldája szeretne lenni annak a kispolgári életmódnak, amelyről olyan pompás leírást adott. A magát álmodozásra hajlamosnak tartó Köves László korántsem félrevonuló könyvmoly, még az olvasás meghitt óráira sem. Semmiképpen sem akar kima-radni az életből: elsőik között jelentkezik az NDK-ba, fél évig ro-

hangál a gyárban, hogy felfedezze a KISZ-t, hogy tartalék energiáit életre keltse. Nem az aktivitást gátló álmodozás leépítése, hanem az álmodozás és az aktivitás dinamikus egyesülése idézhette elő azt, hogy ez a fiatal munkás az elfogadott *Golding*-, *Kosztolányi*- és *Wouk*-regények mellett az elutasított *Updike*-, *Dreiser*- és *Porter*-művekről is értő elemzéseket ad. Az elfogadott műveken is „dolgozik”, el is játszik velük, legtöbbször filmnek képzei őket, még hozzá nem kedvencének, Walt Disneynek, hanem Bergmannak, Fellininek vagy Jancsónak stílusában. Feltehetően még sok irodalmi mű vérzik majd el Köves László értékrendjével folytatott ütközetben, mégis komoly esély jósolható Köves Lászlónál a világirodalom klaszszikus és kortárs remekeinek, mert a művek és Köves László világa elsősorban egymásért és nem egymás ellen vív küzdelmet.

ELŐREHOZHATÓK-E A HATÁRIDŐK?

Az irodalmi művek esélyét bizonyító kísérlet optimizmussal töltheti el azokat, akik kétségbe vonva mind az irodalmi művek, mind az olvasmányközvetítők csodatevő erejét, az eddiginél megalapozottabb olvasó- és olvasmányismerettel fognak hozzá olvasmányközvetítő és olvasónevelő munkájukhoz.

Ahhoz, hogy az *irodalom* és a *munkás olvasó* rokonértelmű fogalmakká váljanak, nem elég az olvasóismeret, az olvasmányismeret és az optimizmus, hogy felgyorsuljon az a folyamat, hogy a munkásság körében is egyre jobban meghonosodjon az alkotó jellegű, a személyiség és a társadalom alakításában „rész vevő” olvasás, ahhoz olyan társadalmi-gazdasági-kulturális éghajlat szükséges, amelyet az egymással kölcsönhatásban álló, fokozódó szocializáció és individualizáció, a szocialista közösség és a szocialista személyiség kialakulása jellemez.

Felgyorsul a kulturális fejlődés, nő az olvasás és az irodalom társadalmi presztízse, emelkedik az ízlés szintje.

Ha előrehaladnak a munka és művelődés „béketárgyalásai”, ha az egyre alkotóbb jellegű munka egyre műveltebb munkással találkozik.

Az olvasás — ma még nagyon sokszor — a munkásság soraiban sem kevesebbszer — a „munka ellenére” történik. „Ilyen munka után csak nagyon könnyűt lehet olvasni.” „Nehogy azt higgye, hogy tudom vagy hogy fontos nekem, hogy mit csinálok ezen a gépen, nekem csak az a fontos, hogy olvasni tudjak mellette.” Ezek a vélemények ma még a munkásolvasók nagyobb részének olvasási bizonyítványát magyarázzák. A megnövekvő szabad idő tartalmas kitöltéséhez még nem ad elegendő motívumot a mindennapi munkájuk.

Ha a politikai-világnézeti műveltség s az esztétikai kulturáltság a munkásság körében is jobban egymásra talál.

Hogy még ma sem teljesen alaptalan néhány esetben a „mozgalmi elit” és a „kulturális elit” különválasztása, annak egyik oka a politikai és az esztétikai nevelés nem egészen megfelelő összehangoltsága. Ennek nemcsak az általános iskolai tankönyvek politikai-világnézeti témáinak átlagosnál gyengébb irodalmi illusztrációs anyaga frappáns példája, hanem a gyári, üzemi ünnepségek esztétikai színvonala is.

Amennyiben a növekvő irodalmi értékkészlet korszerű tárolási és visszakeresési lehetőségeinek megteremtése mellett még nagyobb figyelmet fordítanak az olvasmányközvetítő intézményekben dolgozók a választás megkönnyítésére, az értékelve-szelektálva ajánlásra is.

Egy magyar átlagolvasó a hatalmas könyvözönnek csak töredékét olvassa el életében, és nagyon sok esetben nem találkozik egymással az olvasó és az éppen neki való könyv. Az irodalmi értékek közötti válogatást ma még nem könnyíti meg eléggé sem a túlzottan arisztokratikus, sem a túlzottan liberális könyvtár, sem az átlagolvasót alig ismerő vagy az árut műnek kezelő kritika, sem a színvonalatlan tömegkommunikációs adaptáció, sem a művet sokszor árunak kezelő „tudathasadásos” könyvkereskedelmi propaganda.

Ha a komolyabb befogadói teljesítményt kívánó művészi értékek befogadásának előkészítésére és az álkultúra kiszorítására kialakul és versenyképes lesz a szocialista szórakozási kultúra.

A megnövekvő szabad idő, az alkotó jellegű munka fokozottabb megterhelése vagy a gépies munka különböző hatása egyformán megnövelheti a feszültségoldó szabadidő-töltési eszközök keresletét, amelyre egyelőre még elsősorban a szórakoztatóipari áru formában jelentkező kínálat válaszol.

Ha a könyvet egy olyan tömegkommunikációs rendszer támogatja és egészíti ki, amely tájékozott, közéleti és műértő olvasótábort nevel.

Ha nem is vehetők komolyan a Gutenberg-korszak végét jelző jere-miádok és próféciák, az új kommunikációs munkamegosztás következményeivel számolni kell. Számolni kell azzal, hogy az irodalmi művek rádiós és televíziós változatai újfajta olvasmányélményeket eredményeznek, amelyeknek társszerzői már nem csak író és olvasó, hanem a mű tévéváltozatának alkotói is. Számolni kell az új és váratlan olvasmányokat előidéző művészi értékű tévéváltozatok mellett az eredeti művet csak kiegészítő, illusztráló, leegyszerűsítő vagy meghamisító feldolgozások káros hatásával is.

Ha a művészi, művelődési és konstruktív-technikai öntevékenységek nem „magánolvasással”, hanem befelé mélyülő és kifelé tárguló, sajátosan intim, de a közösséggel összekötő olvasással alkotnak szerves egységet.

A több ezer öntevékeny művészegyüttes, amatőr művész, a több tízezer újíto és a munkája mellett továbbtanuló munkás az olvasók törzsgárdájának legértékesebb részét képezi. Számuk növekedése nagy távlatokat nyithat az értékes, de még szűk körben olvasott irodalom, a költészet és az irodalomról szóló művek olvasásának.

TARTALOM

I. AZ ÖRÖKSÉG / 5

II. KIK ÉS MENNYIT OLVASNAK? / 21

III. MIÉRT OLVASNAK? / 40

IV. MIT OLVASNAK ÉS MIT KEDVELNEK LEGINKÁBB? / 64

V. HOGYAN ÉS MILYEN EREDMÉNNYEL OLVASNAK? / 95

VI. AZ IRODALMI MŰVEK ESÉLYE MUNKÁS OLVASÓKNÁL / 141

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

14,50 Ft

OSAK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

